

5. YIL 50. SAYI

BİLİM ve SANAT

50

AYLIK KÜLTÜR DERGİSİ/ ŞUBAT – 1985

(KDV Dahil) 250 TL.

gözden ırak
yüreğe yakın
LATİN AMERİKA

1985 Gençlik ve Müzik Yılında Türkiye'den bir katkı, Türkiye'den bir armağan

Alfabetik sıralama içinde
Bir milyon kelime
On bin madde
İki bin fotoğraf,
çizim ve nota yazımı

Kırk fasikül, dört cilt

Müzik kuruluşlarının, müzisyenlerin, müzik öğretmenleri ve öğrencilerinin, müziğe ilgi duyan herkesin beklemediği, ciddi, özenli, geniş çalışma

BÖLÜM YÖNETMENLERİ:

Çoksesli müzik: ÖMER ERGİNSOY/ Türk sanat müziği: FERİT SİDAL / Türk halk müziği: SERBÜLENT YASUN / Müzikoloji ve halkbilim: MANSUR KAYMAK / Bale: EFZA TOPÇU / Çağdaş müzik: ERTUĞRUL OĞUZ FIRAT / Müzik eğitimi ve okul müziği: HİKMET EKİM / Caz müziği: Dr. SARGUT ŞÖLÇÜN / Türk askeri müziği: Bando Alb. RECEP KINAY / Pop müzik araştırması: Dr. ERTUĞRUL ÖZKÖK / Arabesk araştırması: ÖNDER SENEYAPILI

MÜZİK ANSİKLOPEDİSİ

SATIŞ KOŞULLARI

MÜZİK ANSİKLOPEDİSİ'ni ciltli olarak almak isteyen okurlar, fiyat artışlarından etkilenmeyecektir:

16.000 lira gönderen okurlara her ay iki fasikül ambalajlı olarak posta ile gönderilecek, ayrıca dört cilt kapağı ücretsiz yollanacaktır.

4.500 lira gönderen okurlara, tamamlanan on fasikül, ambalaj içinde özenle ciltlenmiş olarak yollanacaktır.

Satıcılarda bulamadığınız sayılar için mektup içinde 400 liralık posta veya damga pulu yollayınız.

POSTA ÇEKİ HESAP NUMARASI:
Ahmet Say, 135 380

Genel Dağıtım: BÜLENT BİGEÇ, Sümer Sok. 4/29
Kızılay — ANKARA

makrokim
KİMYA SANAYİ ve TİCARET A.Ş.

- Solventler
- Genel ve özel amaçlı parafinler
- Sünger, ayakkabı ve deri yapıştırıcıları
- Diğer kimyevi maddeler

BİZİ ARAR MISINIZ? Tel: 166 55 06-7

Sivritaş Sk. Fidan Apt. No. 12 D. 7
Mecidiyeköy — İSTANBUL

Kalem 010

- Tüm petrol türevleri
- Madeni yağlar
- Kara ve Deniz taşımacılığında

BOAZ

Petrol Mahsulleri Pazarlama ve Nakliyat
Ltd.Şti.

Dümen Sk. 1/12 Gümüşsuyu — İSTANBUL
Tel: 145 81 75 — 143 21 61
Tlx: 24 469 boaz

Kalem 011

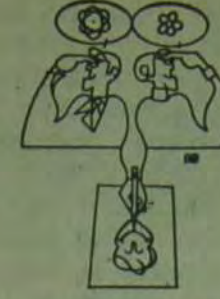
Değiştirmek bizim işimiz!

K a l e m

basın-yayın -dağıtım-tanıtım
ticaret ve sanayi ltd.şti.

Tel: 11 82 71 İzmir
25 79 65 Ankara
145 81 71 İstanbul

5. YIL — 50. SAYI

Bilim ve Sanat çalışanları, 5. yılda 50. sayıyı, okuyucu ve yazar ailemizin niteliğine yakışır bir içerik ve biçim bütünlüğüne ulaştırmaya çalışırken Türkiye'de en çok konuşulan, en çok yankılanan konularla özetle şunlardır: Rüşvet, yolsuzluk, bakanlar, danışmanlar, ses bandı, 25 milyon, 50 milyon, navlun ücreti, tankerler, ortaklar, paylar, çıkarlar, şirketler arası çarpışmalar... Ve beri yanda da, devletin resmi makamları Türkiye'de enflasyonun yüzde 50'lerin üzerinde olduğunu resmen açıklarken, formaliter bir işlem derekesine düşürülen toplu sözleşme masalarında işçi ücretlerine yapılabilecek zamların ancak yüzde 30'lar dolayında olabileceği kemikleştirilmektedir. Toplumun çoğunluğunu oluşturan çalışanlar, emek sahipleri, güncel geçim güçlüklerinin adeta "nefs-i müdafaa" hatlarında yaşam mücadelesi verirken, rüşvet verdiğini gazetelere açıklayan bir şirketin sahibi sözlerinin bir yerinde "Bu memleket bizim, sahibi bizim" diyebilmekte pervasızdır. Bir kaç örnekle bile yıkanabilen bu fotoğraftaki derinlikler ve karşıtlıklar, toplumun maddi ve manevi varlığındaki erozyon olgusunu tanımlamaktadır. Biz fotoğrafı, aslında sadece bunun sahibi olabileceklere uzatırken, ülkenin gerçek ve tartışmasız sahiplerinin, Türkiye'nin maddi ve manevi üretimine emek verenler olduğunu yinelemeyi gerekli görüyoruz... Bu kez de KDV başlıklı zam füzeleri ile karşı karşıyayız. Tepeden tırnağa hayat zam'lanıyor. Ve bu nedenle de "5. yıl — 50. sayı" mızdan itibaren derginize 50 lira zam yansıtmak zorunda kalıyoruz; Bilim ve Sanat 250 lira Sevimsiz ama zorunlu... 5. yıl — 50. sayıya varan dostluğumuzun onuruyla ve sevgiyle...

DİL TARTIŞMALARI ve ÖRGÜT SORUNU	4 Güney DİNÇ
Yahya ZABUNOĞLU: "YÖK, YARGI ÖNÜNDE HEP KAYBETMİŞ GÜNAHKAR BİR ÖRGÜTTÜR"	6 Görüşen: Sargut ŞÖLÇÜN
SANATIN TOPLUMSAL İŞLEVİ ve LATİN AMERİKA YAZINI	11 Gürhan UÇKAN
ABD KISKACINDA LATİN AMERİKA	14 Galip TEKİN
ASKERİ YÖNETİM ve SENDİKAL MÜCADELE: BREZİLYA ÖRNEĞİ	16 Galip L. YALMAN
REAGAN'IN ORTA AMERİKA'DA HUKUK-DİŞİ SAVAŞI	20 Türkkaya ATAÖV
LATİN AMERİKA'NIN BİTMİYEN BORÇ ÖYKÜSÜ	22 Sinan SÖNMEZ
Birinci Ölüm Yılı Dönümünde/ HASAN HÜSEYİN'İN SON GÜNLERİ	26 Remzi İNANÇ
ŞİLİ'DE SAĞLIK OLGUSUNA İKİ YAKLAŞIM	28 A.Tufan AYDIN
GÜNEY AMERİKA'NIN HAYAT TARZI: FUTBOL	30 Kurthan FİŞEK
KÜBALI OZAN NICOLAS GÜLLEN İLE SÖYLEŞİ	33 Nur DOLAY
LATİN AMERİKA'NIN KÜLTÜREL SÖMÜRÜLMESİNDE KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARININ ROLÜ	34 Louis Ramiro BERTRAND
"BÜTÜN YOKSUL ÜLKELERDE 'HAMLET' OYNANIYOR"	37 Muzaffer SARAÇ
YÜKSEK FAİZ ve BANKALAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ	38 Namık ÖZCAN
KDV'den BEKLENENLER ve VERGİ KAÇAKÇILIĞI	40 Oğuz OYAN
SENDİKA ÖNDERLERİNİN PANİĞİ ÜZERİNE	43 Cengiz ÇEREZCİOĞLU
Ahmet SAY: "ÖTEKİ SANAT DALLARI, HALKIN DUYGULARINI MÜZİK KADAR SÖMÜREMİYOR" (Söyleşi)	44 BİLİM ve SANAT
II. MEŞRUTİYET BASINI ÜZERİNE BAZI TESBİTLER	46 Tefrik ÇAVDAR
Sinemamızda Önemli Adımlar/ "BİR YUDUM SEVGİ" ve "FİRAR"	48 Haldun ARMAĞAN
A.Mümtaz İDİL: "TÜRKİYE'DE BAŞARILI ROMANLAR YAZILMADIĞI DÜŞÜNCESİNDE DEĞİLİM" (Söyleşi)	50 BİLİM ve SANAT

Sahibi: Ali Naki ÖNER • Genel Yayın Yönetmeni: Varlık ÖZMENEK • Genel Yayın Danışmanı: Güney GÖNENÇ • Genel Koordinatör: İlhan ALKAN • Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: İrfan AYDIN • Teknik Sekreter: Ayni KALKAN • Yazışma Adresi: Sümer Sk. 36/1-A Kızılay — ANKARA, Tel: 30 28 16 • Posta Çeki No. 12526 1 • İstanbul Temsilcisi: Dikna S. ERDEN • İzmir Temsilcisi: Taner UNLU, Tibaş İşhanı 5/506 Konak, Tel: 14 86 08 • İsveç Temsilcisi: Gürhan UÇKAN, Box 38045, 10064 Stockholm • F. Almanya Temsilcisi: Duran TAŞTAN, Franken Str. 47 4040 Neuss • Grafik Düzenleme: Güney Ajans • Diziği: TEMPO, Tel: 18 34 65 • Film: REPROMAT, Tel: 34 33 50 • Baskı: Daily News • Dağıtım: YETKİN, Tel: 527 60 11 (İst.) • Abone: Yıllık 2200, Altı Aylık 1200 TL./Avrupa: Yıllık 40 DM, ABD (Uçakla) 30 Dolar, Avustralya: 35 Avst. Doları

Dil Tartışmaları ve Örgüt Sorunu

■ Güney DİNÇ

Ne zaman bir dil tartışması açıl-
sa, İsveç'li yazar Strindberg'in
"Olof Hoca" adlı oyununu
anımsarım. Yazımı 1872 yılında ta-
mamlanan yapıt, Luther'ci genç bir
din adamının öyküsünü anlatmakta-
dır. On altıncı yüzyıl başlarında Av-
rupa'yı sarsan reform dalgalarının
ülkesindeki öncülüğünü üstlenen Ola-
us Petri, Kutsal Kitap'ta yazılanları
halkın okuyup anlayabilmesi için,
İncil'in İsveç diline çevrilmesini
önermektedir. Böylece yurttaşları,
dinsel törenlerde aracıya gereksin-
me duymaksızın, Tanrı'ya yönelen
yakarışlarını kendi dillerinde suna-
bileceklerdir. Katolik kilisesinin söz-
cülleri ise, "Tanrı'nın Latince'den
başka dil bilmediğini" savunarak,
dualarının boşa gitmemesi için, alı-
şageldikleri uygulamanın sürdürül-
mesini istemektedirler. Başarılı bir
akış içerisinde sergilenen bu tartış-
ma sırasında, Olof Hoca'ya yönelen
en ilginç eleştiri, yüzyılların koşul-
landırılmasını simgeleyen bir kentli-
den gelir.

"Törenler kutsal dil ile olmalıdır.
Yoksa herhangi birimiz, kendiliği-
mizden duaları okuyup anlayabili-
riz."

Türkiye'de, sahnelerden hiç in-
memesi gereken bu oyuna, nedense
yapımcılarımız, gereken ilgiyi gös-
termediler.

Yirmi yıl kadar önce, gazetelerde
bir haber okumuştum. İtalyan avu-
katlarının bir kesimi, gerçek hukuk
dilinin Latince olduğunu vurgulaya-
rak, mahkemelere verilecek dilekçe-
lerin İtalyanca yazılmasının "sakin-
calarına" değiniyor, adaletin saygı-
lığını yüceltmek için, tüm hukuksal
yazışmaların Latince olmasını öne-
riyorlardı. Çağdaş hukukun beşiği
olarak bilinen Roma Hukuku'nu öğ-
renciliklerinde Latince kaynakların-
dan inceleyen İtalyan avukatları, bu
ayrıcalıklı konumlarından yararlan-
mak istemişlerdi. Önerileri benim-
sense idi, yurttaşları Latince bilme-
diklerinden, yargı kuruluşları önün-
de kendilerini savunamayacak, en
önemsiz işleri için bile, bir avukata
gitmekten başka seçenekleri kalma-
yacaktı.

Dil, temel iletişim yöntemidir.
Ne var ki, yüzyıllar boyunca insan-
ların bu yalın konuya yaklaşımları,
değişik açılardan olmuştur. Soylu-
luk ve üstünlük arayışlarına kapılan-

lar, dillerin doğal akışını bozmuş-
lardır. Yığınların bilinçsizliği üzeri-
ne kurulan baskıcı yönetimler, hal-
kın çözümsüzlüklerini çoğaltmakta
yarar görmüşlerdir. Bazı kavramlar,
istenmeyen çağrışımlara kaynaklık
ettiği için, sözlüklerden çıkartılmış-
tır. Dil bilimi düzeyinde tutulması
gereken teknik konular, bu birikim-
ler sonucunda, ülkelerin genel top-
lumsal yargılarını kapsayan tartış-
malara dönüşmüştür.

Bizdeki dil tartışmalarının da, ko-
nuya özgü sınırlar içerisinde yürütül-
düğü söylenemez. Türkçe'nin arın-
dırılmasından yana olanlar ile, buna
karşı çıkanların, diğer konulardaki
davranışlarını birlikte değerlendiri-
mek gerekir. Dil, uygarlaşmanın,
çağdaşlığın, ilerlemenin en belirgin
simgesi olmuştur Türkiye'de. Top-
lumca benimsenen her yeni sözcük,
yerine oturan bir kuram, bu işe gö-
nül verenlerin coşkusuyla karşılan-
mıştır. Gelişmelerden kaygı duyan-
lar ise, kendi ürettikleri anlamsız
sözcüklere sığınarak, süregelen evri-
mi sorumsuzca karalamayı yeğle-
mişlerdir.

Elli yıldan beri, dildeki yenileş-
meyi eleştirenler, ilkeli bir yol izle-
mediler. Bilimsel tartışma düzeni
içerisinde değerlendirilebilecek gö-
rüşleri, tutarlı kuramları olmadı. Bü-
tün yaptıkları, inandırıcı nedenlere
dayanmaksızın, yeni oluşumların
karşısına dikilip, varılan aşamaları
aşırılıkla suçlamaktan ileriye gitme-
di. Onlar, kent yaşamının dilde ya-
rattığı niteliksiz alışkanlıklara sığın-
arak, işin kolayına kaçtılar. İlginç-
tir ki, her yeniliği tepkiyle karşıla-
yanlar, gün geldi, yazdıklarını oku-
tabilmek için, daha önce eleştirdik-
leri sözcükleri kullanmak zorunda
kaldılar.

Dildeki yenileşmenin, Türkiye'
nin tarihsel koşulları arasında belir-
leyici bir önemi vardır. Dilin evrimi,
yurttaşlık bilincinin gelişimine ko-
şut bir yörünge izlemiştir. Osmanlı-
ca'dan Türkçe'ye uzanan yol, bir
yerde, feodal kalınlardan ulusal
değerlere geçiş süreciyle yakından
bağlantılıdır. Bu yönüyle dil devri-
mi, demokratik bir oluşumdur.

Artık Türkiye'de açık-seçik gö-
rülebilir bir olgu var. Bir dil çıkma-
zı içerisinde değil. Geçen zaman,
Türkçe'nin yararına işlemiştir. Son
elli yılın sanat ve bilim yapıtları,
çağdaşlarımızın gelecek kuşaklara
sundukları bu onurlu çabanın en
belirgin kanıtlarıdır. İşin inadına

kaçmıyorlarsa, dedeler de torunlar
da, birbirlerinin yazdıklarını, söyle-
diklerini anlayabilmektedirler. Türk-
çe'nin başarısı, halkla etkileşim içe-
risinde yürütülen bilimsel çalışmalara
üründür. Yapay ayırımlar yara-
tarak sözcüklerle cenkleşenler, top-
lumun genel ilgisi karşısında yenik
düşmüşlerdir.

Dil devrimi elbette geriye döndü-
rilemez. Ancak, salt bu inancı koru-
mak yeterli olmuyor. Türkçe'nin he-
nüz çözüm getirilemeyen önemli so-
runları var. Her geçen gün, bunlara
yenilerinin katıldığını görüyoruz.
İçten ve dıştan gelen zorlamalar, di-
limizin özgün yapısını bozuyor. Bi-
limselliği önemsemeyen güdümlü
yaklaşımlar, giderek, dilin sağlıklı
gelişmesini yıpratın baskılar biçimi-
ne dönüşüyor. Dil, canlı bir olaydır.
Toplumsal değişimlerden, teknolo-
jik yeniliklerden etkilenmemesi ola-
naksızdır. Bu hızlı akış nedeniyle,
kısa süreli duraksamalar bile, uzun
yıllarda kapatılamayan boşluklar
yaratmaktadır.

TRT'de, okul kitaplarında, resmi
yazışmalarda görülen, Türkçe'nin
düzeniyle çelişen girişimler, özensiz-
liğin yanı sıra, siyasal nitelikteki eği-
limlerin ürünüdür. Dil, günlük poli-
tikanın belirleyici araçlarından bi-
risi olmuştur. Benzer değerlendirmeler,
basın için de geçerlidir. Ya-
zarların ne anlatmak istediklerini
kavrayabilmek için, bir kaç dizgeyi
okumak, çoğu kez yeterli olabilir-
mektedir. Politik yaklaşımların ama-
cı, seçilen sözcüklerle bütünleşmek-
tedir.

Nesneler mi önce gelmiştir, yok-
sa düşünce mi? İnsanlığı uzun yıllar
uğraştıran bu tartışma, hiç değilse
çagımızda güncelliğini yitirmiştir.
Biliyoruz ki önce nesneler üretili-
yor, sonra da bunlara ad konuyor.
İşyerimizden mutfağımıza kadar,
günlük yaşamın her aşamasına, daha
önce bilmediğimiz, yeni araç ve ge-
reçler katılıyor. Bunları yapanlar
bizler olmadığımız için, yararlandı-
ğımız bulguları, üreticilerin koydu-
ğu adlarıyla birlikte benimsiyoruz.
Dilimizin Latin-Germen kökenin-
den gelmemesi nedeniyle, bu söz-
cükleri kurallarımıza uyarlama ola-
nağı bulamıyoruz. Bilimsel terimle-
ri Türkçeleştirmekte gecikiyoruz.
Az gelişmişliğin çok yönlü sonuçla-
rına, bir de, dilde açtığı yaralar ka-
tılıyor.

Dil uygulama ile genelleşir. Bu
nedenle, bireysel katkıların önemi

büyüktür. Yazarlar, sanatçılar, yurt-
taşlar, doğal bir akış içinde sunulan
bilimsel çalışma ürünlerini yaygın-
laştırarak, toplumca özümlemesini
hızlandırırlar. Ancak Türkçe konu-
şup yazan kişiler, bu olumlu giri-
şimleriyle, kendiliğinden birer dil
uzmanı konumuna gelemeyizler. Türk-
çe'nin bunca sorunu, bireysel çaba-
larla çözülemez. 1983 ekimine
kadar, son elli yılın atılmaları, Türk
Dil Kurumu'nun bilimsel öncülü-
ğünde gerçekleştirilmiştir. Türkiye'
de politik baskıların uzağında kala-
bilmiş tek bir kamu kuruluşunun
varlığından söz edilemez. T.D.K. da,
elli yılı aşan yaşamı boyunca, de-
ğişen siyasal eğilimlerin önemli uğrak
yerlerinden birisi olmuştur. Yeni
yöneticilerinden birinin, geçmişte,
"...ana ilke ve hedeflerinden sapıt-
rılmış..." olmakla suçladığı kuru-
mun en belirgin başarısı, süregelen
dil tartışmalarını, çekilmek istenen
siyasal ortamdan sıyrarak, bilimsel
düzeyde geliştirebilmiş olmasıdır.
Bugün böyle bir kaynaktan yoksun-
uz.

Günümüzde iyice bir yaygınlaştı-
rılan "politika yapmamak" sözcük-
leri, özünde, etkinliği benimsenen
politik görüşlere katılım anlamını
içeriyor. Böylece bilimsel konular,
politikaların güdümünde bırakılıyor.
Oysa bilimsellik ve bağımsızlık, bir-
birinden ayrılmaz olanaksız kavram-
lardır. Dil, güdüm altına alınmamalı-
dır. Daha önemlisi, bilimsel konula-
rın, siyasal yönlendirmeler doğrul-
tusunda çözüme kavuşturulması
beklenemez. Bütün bu olgular de-
ğerlendirilerek, yaşamları boyunca
Türkçe'nin esenliği için uğraş ve-
renlerin öncülüğünde, yeni bir bi-
limsel örgütlenmeye geçilmesi zo-
runlu görünmektedir.

T.D.K.'nın uzun yıllara yayılan
verimli çalışmalarının önemi şimdi
daha iyi anlaşılmaktadır. Tüm suç-
lamaların odağı durumuna gelmesi-
ne karşın üretkenliğinden ödün ver-
meyen kuruluş, tarihsel işlevini se-
rinkanlıkla sürdürmeyi başarmıştı.
Günümüzde açılan boşluklar nasıl
kapatılacaktır?

Özleştirme, gönüllü çabayı gerek-
tiren bir uğraştır. Dil uzmanlarının,
eğitimcilerle, sanatçılarla, ekin çev-
releriyle, bilimsel güvene dayalı bağ-
lamalar kurmaları zorunludur. Son
yıllarda, bilim ve sanat ürünlerinin
birlikte değerlendirilmesini amaçla-
yan dernekler, kooperatifler, vakıf-
lar, anonim ortaklıklar gibi kuruluş-
lar yaygınlaşmaktadır. Konuya bu

açıdan bakılınca, güncel gereksin-
melerden kaynaklanan yeni bir dil
örgütlenmesi, olanak dışı görünmü-
yor. Bu önerimizin ne oranda ger-
çekleşebileceği, bilimsel, tüzel ve
akçalı koşulları da kapsayan geniş
bir tartışma sonucunda aydınlığa
çıkartılabilir.

HACIHASANOĞLU'NU
YİTİRDİK

Gerçekçi edebiyatımızın ör-
nek yazarlarından, romancı ve
öykücü Muzaffer Hacıhasanoğlu'
nu 17 Ocak 1985 günü yitirdik.

Dergimizin ilk sayısından beri
yakınında olmuş, bu dost, ilerici,
demokrat ve değerli yazarımızı
önümüzdeki sayılarda geniş şekil-
de değerlendireceğiz. Anısına
saygılar olsun.

BİLİM ve SANAT

Yeri doldurulamaz yazarımız Oktay
ARAYICI'yı kaybettik. Acısını pay-
laşırken O'nu yaşatmayı görev bili-
yoruz.

BİLİM ve SANAT

Yahya Zabunoğlu:

“YÖK, Yargı Önünde Hep Kaybetmiş, Günahkar Bir Örgüttür”

YÖK konusu, Türkiye'nin gündeminde bulunmaya devam ediyor. Yaşadığımız günlerin en çok eleştiri toplayan kurumlarının başında gelen Yüksek Öğretim Kurulu ve uygulamaları hakkında Sorgut Şölcün, Yahya Zabunoğlu'yla görüştü.

Bu görüşmeyi aşağıda sunuyoruz.

B.S.

Görüşme, 5 Aralık 1984'te yapıldı.

■ Görüşen: Sargut ŞÖLCÜN

■ Sayın Yahya Zabunoğlu, önümüzde bir gazete kütüphanesi duruyor, 16 Kasım 1984 tarihli Cumhuriyet'ten alınmış. Burada, Doğramacı'nın ABD'de verdiği bir konferanstan söz ediyor. Konferansın adı "Türkiye'de Yüksek Öğretim Reformu - Millet Hizmetinde Üniversite". Siz de, üniversiteyle ilişkisi kesilen öğretim üyelerindensiniz. Millet hizmetinde üniversite amaçlanırken, binbeşyüz civarında öğretim üyesinin işine son verilmiştir. Bu hocaların arasında siz de varınız. Millet hizmetinde bir üniversiteyle, işinize son verilmesi arasında bir bağlantı kurabiliyor musunuz?

□ Millet hizmetinde üniversite, aslında pek çok yoruma açık, genel, soyut bir belirleme. Kuşkusuz, üniversiter yapı, belirli bir millî toplumsal çevrenin ögesi, bir yapı taşı olması itibarıyla, aslında millet hizmetinin dışında bir öge olarak düşünülemez. Ne var ki, Sayın Doğramacı, millet hizmetinde üniversite belirtmesini kullanırken, YÖK modelinin, eski modellere veya deneyimlere bakarak, genel anlamda millete daha yararlı somutta yükseköğretim hizmetlerinin verilmesi yönünden daha etkin bir model olduğunu düşünüyorsa, bunda da yanıldığını söylemek durumunda ve zorundayım.

■ Hocam, ben yine, millet hizmetinde üniversite bağlamında, sizin

başınıza gelenlerden söz etmenizi rica edeceğim. 16-31 Temmuz 1984 tarihli Yeni Gündem'de sizinle ilgili bazı yazışmalar yayınlandı...

□ Benim başıma gelenler, üniversitedeki arkadaşlarımın pek çoğunun veya belirli bir kesiminin başına gelenlere bakılırsa, pek ilginç değil. Türkiye'nin gündeminde 1960'lı yıllardan sonra, devamlı bir üniversite sorunu ve çözüm getirme yolları bulunmaktadır. 6 Kasım 1981'de de, 12 Eylül sonrası iktidarının temel yasaldüzenlemelerinden biri olarak YÖK ortaya çıktı. YÖK'ün yürürlüğe girmesiyle birlikte, YÖK'ün tüm hükümlerinin uygulanmaya aktarıldığı söylenemez. Onun için beklenen tarih 6 Kasım 1982'di. YÖK, akademik çevrelerde tartışılmadan yürürlüğe girmiş bir yasadır ve o zaman, yeni Anayasa da henüz yürürlüğe girmiş değildi. Anayasa ile beklenen bir takım düzenlemelerin, temel ilke düzenlemelerinin, YÖK yasasında yer almış olması, çok kişinin dikkatini çekti ve yeni Anayasa'ya bunların yansıtacağı düşünüldü. Bu düşüncenin sahipleri, yanlışladıklarını kısa sürede gördüler. YÖK, 82 Anayasası'na son anda, YÖK'ün etkin adamı olacağı bilinen Doğramacı'nın da katkılarıyla, bazı değişikliklerle birlikte sokulmuş oldu.

Bana sorarsanız, ilk ağızda, 6 Kasım'da ve sonrasında, en olgun yaşlarında, üniversiteye en önemli katkılarda bulunacak dönemlerde olan akademik personel, üniversiteden ayrılmıştır. Bunların ayrılması, çok önemli bir olaydır; ama kamuoyu, bunun üzerinde çok durmamıştır. Sayın Doğramacı, bunun etkisini küçültmek yoluna gitmiştir ki, ben kesinlikle bu kanıda değilim. YÖK'ün sonucu olarak yapılan haksız uygulamalara karşı, bir üniversite hukucusu olarak görev ifa etmeye çalıştım. Ondan sonra, biliyorsunuz, bu dilekçe olayı meydana geldi. Sanırım, bu da, üniversite çevresinde, avukatlık hizmetlerim nedeniyle duyulan hoşnutsuzluğu bir ölçüde artırmış oldu...

■ Yâni, millet hizmetinde üniversite açısından bardağı taşıran son damla oldu...

□ Evet, öyle oldu.

■ Bir gerekçe gösterdiler mi?

□ Benim ilginç ve şanslı yanımda şu: Dışlanan diğer arkadaşlar, nedensiz, yasanın sözüne yaslanarak kendiliğinden göreve son verme gibi bir takım basit formüllerle uzaklaştırıldı. Benimki, özenli ve düzenli, iyice hazırlanmış bir gerekçeyle oldu.

■ Sayın Hocam, ben sizden YÖK'ün hukuki açıdan değerlendirilmesini rica ediyorum. Saptayabildiğim kadarıyla, burada üç açı mümkün. Birincisi, YÖK'ün yapısı; getirilen hiyerarşi ve bunun işleyişi. İkincisi, YÖK'ün tasarrufları; öğrenciler, öğretim üyeleri ve üniversitenin işleyişi bakımından. Üçüncüsü de, üniversiteden ayrılmak zorunda bırakılan öğretim üyeleri için mevcut hukuki çareler...

□ Sargut Bey, bu noktalarda derinliğine ve genişliğine açıklamalarda bulunmak gerekir. Ben, ancak satırbaşları halinde cevap vermek istiyorum. YÖK'ün 2547 sayılı yasayla düzenlenmesine genel bir bakışla, bunun merkezci, otoriter yanı belirgin ve aşırı karışmacı bir model biçiminde düşünüldüğü ve hukuksal düzenlemelerin de, daha doğrusu, kural düzenlemelerinin de, bu ereklere hizmet edici şekilde saptandığı kolayca görülür. Yükseköğretim Kurulu anlamında YÖK, Ankara'da merkezi bir yapı oluşturacak, bu, deyim yerindeyse, piramidin en başında bulunacak; oluşumu, seçim ilkesine dayalı sayılamayacak biçimde, daha çok atamanın egemen olduğu bir oluşum manzarası arzede-

cek ve bütün yetkiler, bütün kudret, bu tavandaki üst seçkinler kurulunda oluşacak. Ondan sonra, aşağıya doğru bazı basamaklarla gidiyor. Yetki odaklaşması bakımından, YÖK'ten sonra en önemli öge olarak rektörlük ve rektör çıkıyor karşımıza. Rektörün atanmasında cumhurbaşkanlığı makamı son yetki sahibi olmakla beraber, rektörün bu konumuna bakıp YÖK'e karşı onun bağımsız olduğu düşünülemez. Nitekim, değiştirilmiş, görevine son verilmiş rektörler olaylarına rastlanmıştır. Bunlar da göstermiştir ki, YÖK'ün isteği üzerine, rektörlerin görevlerine son verilmiştir...

■ Affedersiniz, burada aklıma bir şey geldi. Sayın Doğramacı, sık sık, biz kimsenin görevine son vermedik, bu yetkiye rektörler sahip, diyor?...

□ Bu sözler, Türkiye'de genel bazı insanların başına hukuka aykırı işler geldiğinde, birincil sorumluların, yetki ve sorumluluk saptırması veya uzaklaştırması amacıyla söylediklerine tipik bir örnektir. Özellikle, 1982'den itibaren göreve son vermede, neyin nasıl olup bittiğini kesenkes görme olanağı bulunamamıştır. Tahminler göstermektedir ki, genelde yeni bir anlayışa uygun personel yerleştirme politikası Türkiye'de uygulanmaktadır. Daha açıkçası, örneğin, 1402 ile ilgili göreve son verdirmelerin de bütün sorumluluğunu veya yetki kullanımını, bu tasarrufların sahibi bulunan askeri makamlara, yâni sıkıyönetim otoritelerine maletmek, bence doğru değildir. Kuşkusuz ki, ilerde bunlar, yargı yerlerine de getirilebileceklerdir. Sıkıyönetim makamlarını da, bu 1402 uygulamaları açısından, en azından uyarıcı veya istek sahibi olarak o makamların önüne giden rektörlükler ve dekanlıklar olmuştur...

■ Böyle bir kanıya nasıl varıyorsunuz?

□ Çünkü, sıkıyönetim makamlarının, üniversitelerdeki öğretim üyelerinin kişisel nitelikleri, hizmet etkinlikleri veya diğer özellikleri hakkında ayrıntıya inen bilgilere sahip olması beklenemez. Bunlar ilerde, bu 1402 ile görevine son verilenlerle ilgili yargı yolu açıldığı takdirde, —ki bu, kuşkusuz, açılması gereken bir yoldur—, gün ışığına çıkacak konulardır. Ama şimdiden başka vesilelerle açılan bir takım davalarda da, olayın, demin açıklamaya çalıştığım şekilde cereyan ettiğini gösteren işaretler yok değildir. Bu işa-

retler elimizde var. Tabii, bu, yargı ile ilgili olduğu için, daha fazla açıklamak istemiyorum.

■ Peki, bu mekanizma içinde dekanlara ne gibi işler düşüyor? Uygulamalardan anlaşıldığı kadarıyla, onlar da az yetki sahibi değiller...

□ Çok ilginç, biliyorsunuz, YÖK yasasında sıratla değişiklikler yapıldı. İlk değişikliklerden biri, bir ek maddeyle dekanların görev sürelerinin bitiminden önce, YÖK tarafından görevlerine son verilebileceği yolundaydı. Ve bu mekanizma, bir iki örnekte işlemeye başladı. Bir gerekçe göstermeden veya bir gerekçe varsa, bunu açıklamadan, görev süresi dolmadan görevine son verilen

“YÖK uygulamasından en çok zarara uğrayan, sessiz bir kalabalık niteliği taşıyan öğrenci kitlesidir. Çıkarılan çeşitli yönetmeliklerin neden olduğu kargaşadan nasıl çıkılacaktır? İdare Mahkemelerinin kararları çeşitli çözümler getirmişse de, fakülteler bu kararları gözardı edip, bildiklerini okumayı sürdürüyorlar. Öğrenciler, kendilerini birer sınav makinesi haline getiren uygulamaların etkisi altında, ne yapacaklarını bilemez halde kendilerinden istenen asgari olumluluğu göstermeye çalışıyorlar.”

dekanlar ortaya çıkmaya başladı. Bu da gösteriyor ki, dekanlar, bu hukuksal merkezci yapı içinde YÖK'e sıkı sıkıya bağlı ve onun emir ve komutasından çıkamayacak kamu görevlileri olarak düşünülmüştür. Tabii bu, kademe kademe, bölüm başkanlıklarına, hatta anabilim dalı başkanlıklarına kadar götürülebilir. Şimdi hukuksal görüntü bu. Ama sosyopolitik görüntü şöyle olmuştur: Bir kez, YÖK, bütün bu yetkileri kendisinde özgülemekle beraber, bunları kullanmamıştır. Pek çok somut olayda becerikli rektörler —bu sözcüğü kullanmak durumundayım— veya dekanlar, birer YÖK'çük veya küçük YÖK olarak hareket edebilmişlerdir. Bunu yaparken de, sanırım şu özen-

tiden hareket etmişlerdir: YÖK bütün yetkileri kendisinde özgülemişti, ama rektör de, biraz evvel açıkladığım yasa ışığında, üniversitenin başıdır. O da, bir YÖK kadar kudretlidir ve her istediğini yapabilir.

■ Galiba, Ankara Üniversitesi'ndeki uygulamalar, bu konuda uygun örnekler olarak kabul edilebilir...

□ Evet, Ankara Üniversitesi Rektörü, bununla ilgili somut örnekleri, öğrenciler hakkındaki disiplin işlerinde verebilmiştir. Kademe kademe ilerlersek, dekanlardan da, kendisini küçük YÖK veya YÖK'çük sayanlar olmuştur. Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi Dekanı bunun somut örneğidir. O fakültede, başka hiçbir yükseköğretim biriminde görülmeyecek derecede öğretim üyesi kıyımı uğramıştır. Bununla da kalmamıştır. Memur ve müstahdem aşamasında dahi, gazetelere yansıdığı gibi, en çok kan kaybına Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi uğramıştır.

■ Anlattıklarınızdan bir sonuç çıkarmaya çalışıyorum...

□ Bundan çıkan doğal sonuç şudur: Demek ki YÖK, yasayla kendinden beklenen üniversiter yapıya hâkim olma, çeki düzen verebilme ve her türlü eylem ve işlemi merkezde denetleyip sakat olanlarının oluşumuna başlangıçta mani olma, sakatları varsa, bunları ayıklayıp ortadan kaldırma görevini yerine getirememiştir...

■ Ama, YÖK anlayışıyla, böyle olumlu bir işlevin yerine getirilmesi bağdaşabilir mi?

□ Aslında, bunun böyle olması doğaldır. Çünkü, Türkiye'de üniversiter yapıların heterojenik, çoğulcu görünümü, gelişim düzeyi bakımından gösterdiği çeşitlilik, mesafelerdeki farklılık, yeni kurulan, kurulmakta olan, gelişen, yerleşmiş, eski, klasik modele uygun veya ODTÜ'de olduğu gibi, başka bir modelden esinlenerek oluşturulan yapıların hepsinin birarada bulunması karşısında, bunların bir merkezde, aşırı yetkilerle donatılmış kişiler tarafından denetlenmesi, yürütülmesi olanağı yoktur. Bir kere, bu açıdan YÖK uygulaması, bana sorarsanız, tam bir iflas niteliği göstermektedir.

■ Konuşmamızın başında, YÖK'e karşı açılan davalardan söz etmiştiniz. Bu davalardan, sizin bilginiz dahilinde olanlarının gelişmesi ve sonuçlanması hakkında genel bir görüşüm aktarabilir misiniz? Böylece,

Yahya ZABUNOGLU, (sağda) Sargut SÖLÇÜN'le görüşme sırasında.

YÖK'ün hukuki durumu daha da iyi ortaya çıkabilir.

□ Bu davalardan doğrudan doğruya YÖK aleyhine açılanlar, 1982 rotasyonu ile ilgilidir. Rotasyonlarla ilgili olarak benim aldığım davalarda, YÖK, işlemlerinin kusurluluğunu kabul etmiştir. Bir anlamda YÖK aleyhine neticelenmiştir. ancak işlemini geri çektiği için, esas hakkında bir karar verilememiştir. Rotasyona tâbi kılınmak isteyen kişilerden bir kısmının istifa ettiği, görev yerlerine gitmediği kamuoyuna yansımıştır. Uludağ Üniversitesi'nden bir tabip profesör, Karadeniz Üniversitesi'ne, kendi alanında bulunmayan bir dersin öğretimi için gönderilmiştir ve hiçbir iş yapmamıştır. Zaten YÖK'ün başı da, bu rotasyonlardaki sakatlığı kabul etmiştir.

■ YÖKzedelerin arasına bir de öğrencileri katmak gerekiyor, öyle değil mi?

□ Bana sorarsanız, YÖK uygulamasından en çok zarara uğrayan, sessiz bir kalabalık niteliği taşıyan öğrenci kitlesidir. Çıkartılan çeşitli yönetmelikler, büyük karışıklıklara yol açmıştır, bu kargaşanın içinden nasıl çıkılacağını bilemiyorum. Bana ulaşan davalardan bildiğim kadarıyla, idare mahkemelerinin kararları bir takım çözümler getirmişse de, fakülte ve diğer birimler, çoğu kez bu kararları gözardı etmekte, bildiklerini okumaya devam etmektedirler. Öğrenciler, kendilerini birer sınav makinesi haline getiren uygulamaların etkisi altında kaldıklarından, ne yapacaklarını bilemez, perişan bir biçimde, kendilerinden istenen asgari performansı veya olumluluğu göstermeye çalışmaktadırlar...

■ Fotokopi makinelerinin olduğu dükkanların önünde sınav dönemlerinde rastlanan uzun öğrenci kuyrukları, Türkiye'deki yükseköğretimin düzeyini göstermeye yeter herhalde...

□ Evet. Sınavdan sınava koştukları. Yönetmelik değişikliklerini izlemektedirler. Başta dekan olmak üzere, fakülte yöneticilerinin odalarının önü de, hemen her gün, bilgi isteyen, çok defa terslenen, kötü muamele gören öğrencilerle dolup taşmaktadır. Bir kısmı, uzun olan dava yoluna gitmekte, bir kısmı da, çaresiz, kendine söyleneni yapmaya çalışmaktadır. Bir kısmı, beklenmez durumlarla karşılaşarak psikolojik açıdan, ki böyle olanlarını gözlemledim şahsen, hiç de iyi olmayan durumlara düşmektedir.

■ YÖK'ün, disiplin uygulamaları bakımından da hukuk dışı davranışlarına şahit olduk...

□ Cezalara gelince, ilginç bir şey söylemek istiyorum, bir saptama: YÖK, kendisine birçok görev verilen ve yasa da adı olmadığı halde, örneğin Rektörler Konseyi gibi kurullar oluştururken, yasa da bulunan öğrenci disiplin yönetmeliğini yapmamıştır. Çok kısa sürede yapılan yönetmeliklerden birisi, öğrencilerin dışında, bütün üniversite mensuplarını kapsamına alan bir disiplin yönetmeliğidir. Bu disiplin yönetmeliği, uyarı ve kınama cezaları açısından yargı yolunu da kapatmıştır. Oysa, 2547 sayılı yasa da, böyle yargı yolu kapatmasına elverişli bir kural yoktur. Anayasa'da vardır. öyle olunca, Anayasa'da bulunan bir kural, yönetmeliğe konularak, yasa ya ters düşse de, yürürlüğe sokul-

muştur ve bundan bir takım uyumsuzlukların çıkması kaçınılmazdı, nitekim çıkmıştır da. Hemen şunu belirtiyim, yönetmeliğin bu yargı yolunu kapayan kuralları, çok kısa sürede yargı önüne getirilecektir.

■ Sayın Hocam, isterseniz, öğretim üyelerinin üniversitelere karşı açtığı davalara gelelim şimdi...

□ Bu çok önemli bir nokta. Üniversite öğretim üyeleriyle ilgili olarak üniversitelere karşı açılan davaların hemen hemen tamamı, —süreyle ilgili, bir iki süre kaçırma hali dışında—, iptal kararlarıyla sonuçlanmıştır, bunun üzerinde durmak istiyorum. Özellikle araştırma görevlileri açısından, 2547 sayılı yasanın yürürlüğe girmesinden sonra, 1982'de açılan davalarda, idare mahkemeleri hemen hemen tümüyle, bu elemanların görevden uzaklaştırılma işlemlerini iptal etmişlerdir. Özellikle Ankara Üniversitesi'nin taraf olduğu bu davalarda, üniversitenin savunması, kendiliğinden sona erme gibi bir mekanizmanın 2547 sayılı yasa da varolduğu yolundaydı. Mahkeme, bunu kabul etmemiştir. Danıştay, temyiz istemlerini reddetmiştir, bu kararlar artık kesinleşmiştir. İlginç olan şudur ki, Ankara Üniversitesi'nin bu savunmaları, 2880 sayılı yasayla yapılan bir değişiklikle, Ağustos 1983'de 2547 sayılı yasanın 33. maddesine yerleştirilmiştir. Bu belirtmeye rağmen, yargı yerleri, kendiliğinden görevleri sona erenlerin, tekrar atanmalarının yasaya uygun olmadığını bildiren kararlar vermişlerdir. Bunlardan dolayı, bir hukukçu olarak çok mutluyum; çünkü, kendiliğinden sona erme gibi bir olayın idare hukukumuzda olmayacağını, özellikle kamu görevliliğinin sürekliliği ve güvencesi açısından, Türkiye'nin gelişimi açısından mümkün olmadığını çok kez söylemiş ve yazmışım. Mutluyum dedim, çünkü, İzmir İdare Mahkemesi, 33. maddenin bu sözlerini üniversiteler gibi anlamadığını gösteren kararlar vermiştir. Keyfiliğe varan bir takdir hakkı kullanımından yararlanamayacağı ortaya konulmuştur...

■ Sözüünüzü yine kesiyorum, özür dilerim; ancak, profesörlüğe atama sırasında da, YÖK'ün yasa dışı, bilim dışı uygulamaları oldu, bu konuda da bilgi rica edebilir miyim?

□ Profesörlük işleri ve doçentliğe yükseltmelerle ilgili ihtilaflara gelince... Profesör olabilmek için, şekil ve esaslarla ilgili bütün koşullara sahip ve bütün aşamalardan geçmiş

olan bir kısım adayların, senato aşamasında, —eski yasaya göre— durumları değerlendirilirken, bir takım tahkikatlara konu olabilecek muhbirler ortaya çıkmaya başladı. Ve bunların istemleri üzerine, usul ve esas bakımından hiçbir kural buna elvermediği halde, yeni soruşturmacılar tutulup, komisyonlar oluşturulup onay için, profesörlük bekleyen kişilerin işlemleri bir kez de bunlara havale edildi. Bu arada, başbakanlığın güvenlikle ilgili bir genelgesine —ki bunun içeriği, bizim açımızdan belli değildir, sadece varlığını duyuyoruz, hukukçular olarak; çünkü, buna, arada sırada atıfta bulunuyorlar— dayanılarak, bir takım profesörlük istemleri, örneğin, yapılan inceleme ve soruşturmalar sonucunda uygun görülmemiştir, şeklindeki belirtmelerle reddedilmiştir.

■ Hocam, izin verirseniz, şimdiye kadar anlattıklarınızdan ortaya çıkan tabloyu, bir cümleyle özetlemeye çalışacağım: Sanki YÖK, yasa dışı bir örgüt durumunda; yasa önünde hep kaybetmiş bir örgüt var karşımızda. Böyle bir örgüt karşısında, üniversiteden uzaklaştırılmış ya da uzaklaştırılma tehlikesi içinde yaşayan hocalarımız ne yapabilir?

□ Sayın Sölcün, YÖK'ün yasa dışı bir örgüt olup olmadığı tartışılabilir; ancak, yargı önünde hemen her defa kaybeden bir örgüt olduğu anlaşıyor. Bu, şunu gösteriyor: Bir örgütün, bir yapının, yargıya ulaşan kararlarının devamlı yanlış, haksız çıkması, o örgütün hukukiliği konusunda bazı sorular yaratabilir. Ya bu örgüt, hukuka uygun davranmak için, kendisine çekidüzen vermelidir veya vermiyorsa, onun hukukileştirilmesi için, hukuksal nitelikte önlemler alınmalıdır. Yetki bulaştırması kaldırılmalıdır, yetki aşımını, gasplarını önleyici yollara başvurulmalıdır. Çok ilginç bir olaya değindiniz. YÖK Başkanı, Anayasa'ya dayalı YÖK yapısının bağımsızlığını ve özerkliğini, YÖK'e özgü diyerek ele almaktadır, yargı kararlarına aldırmamaktadır. Bu, YÖK'ün, yalnız yükseköğrenimle ilgili değil, tüm Türk toplumuyla ilgili, kamu ile ilgili bir konu olduğunu göstermektedir...

■ Hukuk çerçevesinde, bu başıboşluğa bir çare bulunacaktır elbet...

□ Hukuksal çarelere gelince.. YÖK, özellikle araştırma görevlileriyle ilgili başıboş denebilecek düzenleme özleminde de olduğu gibi, kayıt ve sınırlamadan hiç hoşnut olmamak-

tadır. Yargısal denetimi ise, hiç sevmemektedir. Ama, YÖK bu konuda ne derse desin, hatta yasal düzenlemelerin ve sözcüklerin arkasına sığınarak kendisini haklı saymaya devam etsin, Türkiye'de demokratik nitelikli hukuk devletinin etkinliği, oldukça uzun ve yadsınamayacak bir geçmişe sahiptir. Bütün kısıtlamalar, bütün kötü kullanım girişimleri, bu gelişim düzeyi ile birlikte ancak değerlendirilebilir. Bunun en somut örneği, İzmir İdare Mahkemesi'nin verdiği karardır. YÖK'le ilgili en etkin karşı koymanın, hukuksal alanda olacağını kabul etmek gerekir. Ama bu da, olanak ve koşullardan bağımsız değildir. Bugün kamu görevleri içinde, üniversite öğretim üyeliği kadar güvensiz, güvencesiz bir görev daha yoktur, hele araştırma görevlileri için.

■ Sizin için hazırladığım sorular arasında, üniversite özerkliği ve bilimsel özgürlük gibi konular da vardı. Ama artık, bilim, özgürlük, demokratik üniversite gibi konuları içeren sorular bana anlamsız geliyor. Zaten bu konuda, Türkiye'de az şey söylenmedi.

□ Evet. En iyi elemanlarını kaybetmiş Türk üniversiter yapısı, ne bilim üretebilmektedir, ne de mevcut bilimsel verileri, bulguları layikiyle aktarabilmektedir. Bu konuda aldatılabilecek çok az insan kaldı artık Türkiye'de.

■ Sayın Hocam, YÖK'ün sosyal hayatımız ve ilişkilerimiz açısından da ele alınması mümkün. Yaşayarak gördük ki, YÖK, böyle karmaşık bir yapıda kullanabilmek için, kendisine çok değerli yöneticiler seçmiş; bu konuda uzun uzun düşünüp planlar kurduğu belli oluyor. Yeni bir kavram bile var artık: YÖK tipi yönetici, YÖK tipi öğretim üyesi. İki tane alıntı var önümde. Birincisi Sayın Metin Kazancı'nın. Nokta Dergisi'nin 33. sayısında, üniversitede kalanlar için, Kazancı, bu arkadaşlarımız esir alınmıştır, diyor. İkinci alıntı, Sayın Doğramacı'nın sözünü ettiğim ABD konuşmasından. Aynen aktarıyorum: "Şimdi kayıtsız şartsız akademik özgürlükten yana olanlarla, akademik özgürlüğü, millette sorumluluğu olarak anlayanlar arasında tartışmalar devam ediyor. Bu, elbette rahatları kaçan dokunulmazların, şimdi az gelişmiş üniversitelerde birkaç yıl hizmet vermek yükümlülüğü ile karşı karşıya kalanlar için hiç de kolay olmadı. Bunların eleştirilerinin arkasındaki gerçek

motif ortaya çıkmaya başladıkça, reformu yapmamızın gerekliliği bir kez daha görüldü. Yaptığımız reform, kentlere yüksek standartta eğitim sağlamakla kalmadı, gerçek anlamıyla özgürlük hâkim kıldı." Bugünkü gerçekler karşısında, Sayın Doğramacı gibi bir yetkilinin bunları söyleyebilmesi, ancak sözkonusu zatın son derece orijinal özgürlük ve eğitim standartı anlayışlarına sahip olmasıyla açıklanabilir —tabii, bu sözlerinde Sayın Doğramacı gerçekten samimiyse.— Bu anlayış içinde, yeni bir insan tipiyle karşı karşıya hayatımızda. Öğrencisiyle, öğreticisiyle, yöneticisiyle yeni bir insan yetiştirilmek isteniyor sanırım. Sayın Doğramacı, herkesin örnek alması gereken bir personel mi, ne dersiniz?

□ Sargut Bey, kuramsal ve kuralasal bakımdan YÖK yeni bir yapı. Ama, kuşkusuz, bu yapının temel ögesi yine insandır. Bu nedenle, üniversitedeki yönetici - insan profillerini çizmeden YÖK olayının bu vâdideki olumsuzluklarını somutlaştırmak olanağı yok. YÖK'ün üst düzey yönetimin sayın başkanın kamuoyuna da yansıyan kesiti, profili üzerinde uzun boylu duracak değilim. Ne var ki, Sayın Doğramacı'nın YÖK öncesinde söyledikleriyle, sizin biraz evvel değindiğiniz bildirileri taban tabana zıttır. Sayın Doğramacı, Hacettepe Üniversitesi Rektörlüğü'nden ayrılmak durumunda veya zorunda kalınca, eski demokratik, yarışmacı ve makul düşüncelerini büyük ölçüde terketmiş ve bütün Türkiye'de monolitik bir görünüm taşıyan, oligarşik bir yapıya üniversiteleri sokmak istemiştir. YÖK bugün, başı ve bir iki genç elemanı aracılığıyla yürüyen, diğer sayın üyelerininse ancak şekilsel anlamda kararlara katılabilirdiği bir kurul oluyor. Rektörler ve dekanlar da, nitelik ve nicelik değiştirerek, YÖK'e uyum sağlayarak, yani YÖK'cü dekan ve yöneticiler olarak görevlerini sürdürmektedirler. Bu vâdide en somut örnek, iki üç kez Ankara Üniversitesi'nin rektörlüğünü yapabilen bir sayın hocamızın, bugün YÖK Başkanvekilliği yapabilecek kadar uyum sağlamasıdır. Kendisi, bizim üç dönem oylarımızı alıp seçimle, serbest rızamızla rektörlük yapılmış bir kişiydi. Bu otoriter yapının içinde, Sayın Doğramacı'nın yanında nasıl barınabiliyor, bunu kendisinden sormak gerekir, diye düşünüyorum. YÖK'le üniversite, gerçekten onu yönetmeye layık yöneticilerin elinde değildir. Bunu açık seçik ifade etmekte yarar görüyorum.

■ Hocam, şimdi bütün bunlarla birlikte şöyle bir soru ortaya çıkıyor: YÖK, 12 Eylül düzeninin getirdiği yapılanmalar içinde, gerek içerde gerek dışarda en çok eleştiriyi uğrayan bir kurum oldu, hiçbir zaman benimsemedi. Hatta, YÖK üyelerinin bile, bu durumdan hoşnut olduğunu sanmıyorum.

□ Özellikle, görevden alındıktan sonraki bildirimlerinden anlıyoruz, evet, haklısınız.

■ Ama, herşeye rağmen, YÖK, bu sorumsuz uygulamalarını sürdürüyor. Bir çiftlik bile, bu kadar sorumsuzca yönetilemez. Sayın Doğramacı'nın ABD'deki açıklaması, beni doğruluyor. Biz üniversiteler olarak, değil Milli Eğitim Bakanı'na, Başbakan'a bile bağlı değiliz, diyor. Bu, YÖK'ün özerkliği mi, yoksa Doğramacı'nın özerkliği mi? YÖK'ün, daha doğrusu Sayın Doğramacı'nın bu gücü nereden ileri geliyor? Sayın Doğramacı'nın uluslararası ilişkilerinden mi? Bir sorum daha var: 1985'de Doğramacı'nın görev süresi doluyor. Bir takım söylentiler var, kendisinin değiştirileceğine dair. Bu gerçekleşirse, durum ne olur?

□ YÖK'ün içerde ve dışarda çok eleştirildiği konusundaki gözleminiz doğru. Bu eleştirilerin hemen tümünün doğru ve yerinde olduğu düşün-cesine, ben de katılıyorum. Buna karşın, YÖK'ün düzeltilecek yanlarının varlığının dahi kabul edilmediği yolunda bir gözlem ileri sürülmektedir. Acaba, bunun kaynağı ne olabilir? YÖK olayının Doğramacı'yla bağlamı olarak pek açık olmayan, gölgeli sayılabilecek bir yanı var. 12 Eylül öncesinde yaşanan olaylarla ülke bütünlüğünün tehlikeye düştüğü kanısının oluşmasında, şöyle bir gözlem etkili olmuştur: Üniversiteler, toplumsal yapının yumuşak karnını oluşturmaktadır. Bir çeşit soyutlama ve sınırlamadan hareket edilerek, biraz evvel sözünü ettiğim eylemlerin büyük bir kesiminin, bu yumuşak karında oluştuğundan hareket edilerek, üniversite, öğrencileriyle, öğretilerleriyle, yöneticileriyle sorumlu tutulmuştur. Bu, kesenkes yanlış bir gözlemdir; çünkü, sözü edilen eylemler, yalnız bu yumuşak karında değil, toplumsal yapının hemen her boyutunda oluşmuştur. Ama, bu gözlemin doğruluğundan hareket edilerek, çözüm, sayısal açıdan üniversiteye giremeyenlerin olabildiğince üniversiteye sokulmasında ve bunları eğitecek üniversitenin de disipline edilmesinde görülmüştür. Doğramacı, sanırım, bu düşüncenin ilk yaratıcılardan birisidir. Biz ülke

olarak, toplum olarak, devamlı bir sarkaç yaşamı içindeyiz. Çoğulcu-luğu, özgürlüğü ve demokratik yaşamı denediğimizde, disiplinsizlik-ten okuduğumu kabul ettiğimiz olumsuzluklar arttığında hemen sarkacın öbür tarafına giderek, temel özgür-lüklerden bile vazgeçmeyi yeğliyen yaşam biçimine doğru itiliyoruz. Kapalılık, yetkilerin içerde toplanması, kişi sultasına yolaçmaktadır. YÖK, bu görüntüsü, bu oligarşik gö-rüntüsü içinde, pek çok olumsuzluk-lara, hatta açık ifade edeyim, yol-suzluklara da ortam sağlayabilmiştir. Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi'nde, YÖK'ün denetleme organları görevi çağrıldığı halde, bugüne ka-dar ne yapıldığı belli değildir. Elim-deki belge ve bilgilere göre, çok cid-di yolsuzluk savları vardır. İkincisi, çok önemli bir olay, Uğur Mumcu'nun, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi hastanelerindeki yolsuzluklarla ilgili bilgi istemesidir. Merak ettiğim bir konu da, bünyesinde tıp fakültesi bulunan üniversite rektörlerinin aldığı fiili ücrettir. Tıp fakültesinin döner sermayesinden, rektör, nasıl olup da astronomik ücretler, yedi-yüz sekizyüzbin liraya varan ücretler almaktadır?

■ Hocam, ben izninizle, tekrar aynı noktaya döneceğim. Nokta Dergisi'nin sözünü ettiğim sayısında, bu kez Sayın Haluk Gerger'in bir sözü var. Sayın Gerger, sorun Türkiye'den kaynaklanmıyor diyor. Buradan hareket edip, Doğramacı'nın bu gücünün arkasında kökü dışarda bir mis-yon yatıyor, dersem, spekülasyon yapmış olur muyum? Belki, belgeler bile vardır. Bir de, Doğramacı'nın yetkisiz kalması halinde YÖK'ün durumu?...

□ Evet, bu, spekülasyona çok açık bir konu. YÖK'ten önce, toplumsal yapının kusurları, üniversite yapıya da yansımıştı; ama, bunun yanında, fen ve sosyal bilimler alanında, dünyanın çeşitli üniversitelerinde görev yapabilecek yetkinlikte bilim adamları da yetişmişti. Doğramacı, böyle söylediği gibi, pek kimseye hesap vermeyecek durumda değildir. Bu-nun bir örneğini Bütçe Plan Komis-yonu'nda gördük; yeter ki, parla-mentoya biraz cesaret gelsin. Ben, Sayın Doğramacı'yı YÖK'ten soyut-lamıyorum, ama onu, YÖK sorunun-da birincil önemde de görmüyorum. Olayın, Doğramacı'nın gitmesiyle bi-teceğini sanmıyorum. Şimdi, gözle-mim şudur ki, ortadaki gerçek şu-durki, böyle bir üniversite, öğretici-si ve öğrencisi bu hale sokulmuş bir

üniversite, Türkiye'nin zararınadır. Bu nedenle, bunun böyle olduğunu savunanlarla aksini savunanların kar-sı karşıya gelip açık seçik olayı tar-tışmalarında ve bunun kamu oyun-un önünde olmasında büyük kamu-sal yarar vardır. Şimdiki halde yapı-lamayan da bu. Bir ortam sağlanıp, bu olay, emir-itâat ilişkisinin dışın-da, yâni, istemeyenler gider, bunu kabul edenler kalır anlayışının dışın-da tartışılmalıdır. Üniversite, kimse-nin çiftliği de değildir, malı da de-ğildir. Böyle, bir tek yasayla, sadece itaatçi bir şekilde düzenlemeye elve-rişli bir toplumsal uzuv da değildir.

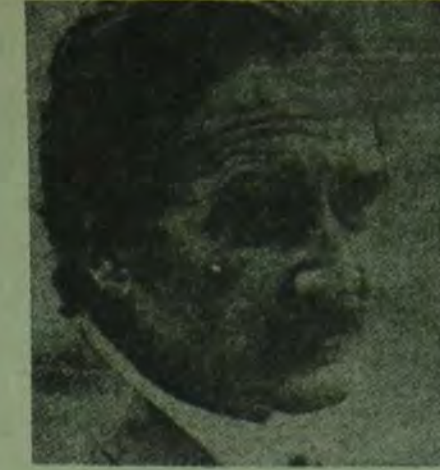
■ Sayın Hocam, halen üniversitede çalışan arkadaşlarımız açısından, böyle bir tartışmaya katılma olana-ğı yok, YÖK bunu yasakladı. Ama, bu yıl içinde, YÖK'ün şimdiye ka-dar toplumsal gelişmemize yükledi-ği ve daha da yükleyeceği felaketler hakkında kamuoyunu aydınlatmak, çok önemli bir görev olarak ortaya çıkıyor...

□ YÖK'ün yasaklamasına rağmen, halen üniversitede olup da cesaretle eleştiren arkadaşlarımızın sayısı az değildir. Ama, susanlar çoğunlukta. Onları kınamıyorum, ancak, olayın bence en ürkütücü tarafı budur. De-vamlı korku ve huzursuzluk havası içinde yaşayan insanların, bilimsel ürün verebileceği, hatta eğitim-öğre-tim faaliyetinde bulunabileceği ke-sinlikle beklenemez. YÖK, herşey-den önce, böyle bir havayı yarattığı için günahkardır. Öğreticisi ve öğ-rencisiyle kısırlılaşmış bir üni-versite, Türkiye'nin hayrına olmadı-ğı için, kamuoyunu ilgilendiren bir büyük sorun hakkında açıklayıcı ça-lışmalar yapmak zorunludur. Bu noktada kendisine büyük görev dü-şen basın, olaya yeterince eğilmiş değildir. YÖK konusunu, devamlı olarak gündemde tutup, yalnız öğ-retim üyelerini değil, milyonlarca insanımızı yakından ilgilendiren bu yapılanmanın zararları hakkında, 1985'de aydınlatıcı girişimlerde bu-lunmak zorundayız. Sayın Doğrama-cı, bir araçtır; yapı değiştirildiğinde, bu araç da, ya kendisine yeni bir kimlik arayacaktır —her zaman yapı-tığı gibi—, veya oradan uzaklaşacak-tır. Aydınlatma görevini üstlenenle-rin, gelişmeleri yakından izlemesi ge-rekiyor.

■ Sayın Hocam, sizinle ve görevle-rinden ayrılmak zorunda bırakılmış diğer arkadaşlarımızla, yakın bir ge-lecekte üniversite çatısı altında tek-rar buluşmak dileğiyle teybi kapatı-yorum. Çok teşekkür ederim.

Gabriel Garcia Marquez

Carlos Fuentes

Sanatın Toplumsal İşlevi ve Latin Amerika Yazını

■ Gürhan UÇKAN

1 978'de Stockholm'de yapılan bir yazarlar kongresinde Peru-lu yazar Mario Vargas Llosa şöyle söylüyordu:

"...hükümetler doğrudan doğru-ya müdahale ediyorlar ve öğrencile-ri, öğretim görevlilerini birer başkal-dırıcı eylemci olarak görerek öğre-tim kurumlarından uzaklaştırıyor-lar; eğitim yöntemini ve yönetimini kendi politik yapılarına göre de-ğiştiriyorlar... Birçok ülkede üniversi-teler ve kitle iletişim araçları, top-lumdaki nesnel gelişmeleri teorik olarak işleyeceklerine, onlardan so-yutlanıyorlar. Bu şekilde ortaya çı-kan boşluk, yazın tarafından doldu-ruluyor; çünkü yazının kontrol al-

tında tutulması, işlenilen birçok ko-nunun günlük basın ve öğretim ku-rumlarında ele alınmayan çeşitlilik-te olmasından ötürü olanaksızdır. Yoksa niçin kitapları sansür etsinler okumamışlığın çok yaygın, bilgisiz-liğin yönetim çevrelerinin en yukar-larındakilerde bile tüyler ürpertecek denli yüksek olduğu ülkelerde? Öy-leyse yazının, gerçeğin araştırılma-sında araç, toplumun uyanık tutul-masında gereç rolünü yükümlendi-ği ni söyleyebiliriz."

Latin Amerika için yapılan ta-nımlardan belki de en yerinde olanı, bu bölgenin bir zıtlıklar kıtası oldu-ğudur. Tropik sıcaklık ile sıra dağla-rın karlı dorukları; pampaların uç-suz bucaksız düzlüğü ile And dağla-rının yüksekliği; taş devri zamanın-dan kalma uygarlıklar ile çağdaş toplum yapısının eriştiği uygarlık; Avrupa, Afrika ve Karayip kökenli-ler ile yerliler, her şey, dev boyutlu bir zıtlıklar çemberini oluştururlar. Politik yönetimler de, aynı çembe-rin içinde yer alırlar. Bir uça bugün bile "Muz Cumhuriyeti" diye adlan-dırılan ülkeler varken, öbür uça "yeni insanı" yaratma yolunda ge-rekli adım olan tam bağımsızlığı ka-zanmış ülkeler bulunuyor. Bu orta-mın yarattığı yazın ise, kendisinden

beklenileni, birbirinden etkileyici örneklerle yerine getiriyor.

Çağdaş Latin Amerika yazını, değişik kültürlerin, bölgeye özgü bir karışımından geçmeleri sonucu oluş-muştur. Yazının bugünkü haline gel-mesinde en etken olan akımlar ve özellikler arasında gaucho ozanları denilen düzlük kesimlerde hayvan bakıcılığı ile geçinen insanların sa-natçıları, afro-küba şiirinin ozanla-rı, modernistler olarak adlandırılan çağdaş ozanlar ve büyüü gerçekçi-lik tanımında toplanan yazarlar var-dır. Bunlardan ilk üç grup şiirde, so-nuncusu ise özellikle roman türünde ürün vermişlerdir.

Gaucho ozanları arasında yol gös-terici olarak bilinen ozan, Arjantinli José Hernández'dir. 1834-1886 yıl-ları arasında yaşayan ozan, ülkesin-deki yönetimin yerli halkı ezmesini yeren şiirler yazmış ve gaucho'lar üzerinde etkili olmuştur.

Modernistler arasında akla gelen ilk ad, Nikaragualı ozan Ruben Da-rio'dur (1867-1916). Dario için "modernismo", "İspanyolca olarak yazmanın ve düşünmenin yeni bir biçimi" demektir. Öte yandan bu akımın en ilginç özelliği, çözümünü geçmişte, geçmişin yeni bir biçim-de değerlendirilmesinde bulmasıydı.

Afro-küba şiirinin en büyük işçi-si, hiç kuşkusuz Kübalı Nicolas Gu-illén'dir. Latin Amerika yazınının yetiştirdiği en büyük iki ozandan biri olarak nitelenen Guillén —öte-kini siz tahmin edin!— içinde bu-lunduğumuz yüzyılın çalkantılı baş-langıcının politik ve toplumsal süz-gecinden geçmiş ve ülkesinin en kö-tü günleri ile en iyi günlerinin tanık-lığını yapmıştır.

"...Onu Havanna'da gördüm düş değildi, gözlerimle gördüm. Ayakkabısı olmayanların dinlediği mermer sarayları, kendi alınterleri ile yapılmış /konaklarda dinlenen işçileri gördüm, John'un hasta kızı için yapılmış Düşes'in kır evi, dağ, plaj, içecekler, havay her şey kalacak yerli olmayanların artık gözlerimle gördüm. ..."¹

Latin Amerika yazınının düzyazı türünde toplumsal gerçekçiliğin ör-neklerini veren ilk yapıtlarını, "böl-ge romanları" diye adlandırılan ve 1920-1930'lu yıllarda yazılan ro-manlar oluşturur. Feodal baskının

her türünün yaşadığı kırsal kesimdeki yaşamı işleyen yapıtlardan en tanınmışlarını, Arjantinli yazar *Ricardo Güiraldes* (1886-1927) vermiştir. Venezuelalı yazar *Rómulo Gallegos* (1884-1968) ise öğretmenlik ile başlayan yetişkin yaşamını, gazeteci olarak sürdürmüş, roman yazarlığı ile tanınmış ve ülkesine başkan olacak denli ilerlettiği politik yaşamını, askeri bir darbe sonucu bırakarak tamamlamıştır. Bu tür romancılar arasında politik bilinci en gelişmiş olan ve ünlü kıta sınırlarını aşan yazar, Brezilyalı *Jorge Amado*'dur. 1912 yılında doğan Amado, ülkesindeki kahve plantasyonlarındaki büyük sömürüyü, baskıyı ve acımasızlığı, marksist eleştiriden geçirmiş, halkın anlayacağı dille kaleme almıştır. Kimileri tarafından Brezilya'nın Hemingway'i olarak adlandırılan Amado için İsveçli yazar ve araştırmacı *Artur Lundkvist*, "Otuzlu yılların Steinbeck'i" der. "Güçlü bir toplumsal inanç, halka yakınlık, bedenferiyle çalışan insanlara neredeyse fiziksel bağlılık ve yontulmamış gerçekçiliğe özgü bir canlılık", ile Amado'yu tanımlar.²

1912-1920 yılları arasında gerçekleşen *Meksika Devrimi*, Latin Amerikalı yazarları uzun süre etkiledi. İçsavaşta yer alan *Mariano Azuela*, *Martin Luis Guzman* ve *Augustin Yáñez* gibi yazarlar Meksika yazınının önemli romanlarını verdiler.

Zamanımız şiirinde imzaları olan ozanlardan önemli bir bölümünün Latin Amerikalı olması rastlantı değildir. Latin Amerika kültürünün, "Avrupa ile yerli kültürlerin bir karışımı sonucu" oluştuğu görüşünde olanlar, bu kitadan *Pablo Neruda*, *Octavio Paz*, *César Vallejo* gibi ozanların yetişmiş olmasını kültürel bir kalıtıma verirler. Öte yandan, bu kalıtımda yukardaki ozanların politik bilinçlerinin payının azımsanmayacak denli büyük olduğunu unutmamak gerekir. Bakın "özgürlük" ve "bağımsızlık" nedir Şilili *Neruda* için:

"...Yeniden vaftiz etti toprakları 'Muz Cumhuriyetleri' olarak; uyuyan ölülerin, yurduma özgürlük, yücelik ve bağımsızlık için çok şey vermiş bunca yiğidin ardından sahneye koydu kendi şaklabanlıklarını /operasını; çıkarıp Sezar'ın tacını orta yere yok etti bağımsızlığı..."³

César Vallejo (1892 – 1938)

Çeviren: Cemali Hüsnüyusuf

Cumhuriyetçi Bir Yiğide Küçük Bir Ağıt

Bir kitap vardı cansız belinin yanında,
bir kitap filizleniyordu cansız bedeninden,
ve alıp götürdüler onu,
canlı gibiydi ağzı, acı dolu, karıştı soluğumuza;
içimizdeki yük terletiyordu hepimizi;
gökyüzündeki bütün aylar ardımızdan geliyordu;
cansız bedeni de terliyordu acıdan.

Ve Toledo savaşında bir kitap,
bir kitap, geride bir kitap, cansız gövdeden filizleniyordu
yukarılara.

Kemikli yanağının şiiri,
konuşmakla susmak arası,
yüreğinin sesinin bildirisini taşıyan bir şiirdi bu.
Yalnızca kitap vardı, başka birşey değil,
çünkü mezarda böcek olmaz,
ve gömlek kollarında uçan hava
buğulaşıyor, sonsuzlaşıyordu.

İçimizdeki yük terletiyordu hepimizi,
O da terliyordu acıdan
ve bir kitap, duydum içimde,
bir kitap, geride kalan bir kitap, yükseliyordu,
cansız bedeninden ansızın filizlenen bir çiçek.

Meksikalı ozan *Octavio Paz* için de özgürlük şudur:

"...Kanatlıdır özgürlük
yapraklardaki rüzgar
—en basit çiçeğin önünde
duralayan—
içinde düşe dönüştüğümüz uykuyu,
yasak meyvenin yenilmesidir o,
tozlanmış kapının açılması,
salıverilmesi tutsakların
taştan bir ekmektir özgürlük..."⁴

VE LATİN AMERİKA YAZININDA "PATLAMA"

Guatemalalı yazar *Miguel Angel Asturias* (1889-1974) yaşamının yarısına yakın bir bölümünü, yurdundan uzak geçirmek zorunda kaldı.

Jorge Amado

Ülkesinin yönetimini zorbalıkla ele geçirenler ile yurtiçinde ve dışında savaştan yatan yazar, ilk romanı olan *El Señor Presidente*'yi (Sayın Bay Başkan) 1922 yılında yazmaya başlamıştı. Kitabın basımı 1946'da Meksika'da oldu. Diktatör *Cabrera*'nın halkı üzerinde uyguladığı terörü açık bir şekilde anlatan roman, Latin Amerika romancılığının temel taşlarından biri haline gelmiştir. Yazarın, ülkesinde 1944-1954 yılları arasında yaşanan geçici demokrasi döneminde yayınladığı üç ayrı roman, kendisinin çok sevilen bir yazar haline gelmesini sağladı. Guatemala'daki demokratik yönetimi çok gören ABD'nin önyak olması sonucu gerçekleştirilen askeri darbe ile zamanın başkanı *Arbenz* devrildi ve *Austrias* bir kez daha sürgüne gitmek zorunda kaldı. Aynı zamanda vatandaşlıktan da —hiç değilse o zamanın yasalarına göre— atılan yazar, bu olayları *Weekend en Guatemala* (Guatemala'da Haftasonu) adlı öykü toplamı ile anlatır (1956).

1960'lı yıllarda Latin Amerika romanı, "El boom" diye adlandırılan bir patlama dönemi yaşadı. Bu patlamaya neden olan yazarlar şunlardır: *Julio Cortázar*, *Gabriel García Márquez*, *Carlos Fuentes* ve *Mario Vargas Llosa*. Bazı eleştirmenler, bu gruba *Alejo Carpentier*, *Juan Carlos Onetti* ve *José Lezama Lima*'yı

da katarlar. Bakın Arjantinli yazar *Cortázar* için *Neruda* ne söylemiş:

"Cortázar'ı okumamak, zamanla çok kötü sonuçlar getirecek sinsi bir hastalığa yakalanmak gibi bir şeydir...bu nedenle ben, *Julio Cortázar*'ın yarattıklarını, mitlerini ve ölümsüz oyunlarını oburca yutuyorum."⁵

Marquez ile *Fuentes*, bu yazarlardan ülkemizde en çok tanınanları. Her iki yazarın yapıtları, tarihin süzgecinden geçmiş, halkın geleneklerine göre şekillenmiş ve zamanımıza aktarılmış olayları, zaman zaman kara mizah, bazen de apaçık bir alay ile işler. *Fuentes*'in romanlarından birinde şu sorular yer alır:

"Olayları karıştırmak varken niçin yalın ve doğrudan doğruya yapmalı? Bir şeyi kötü yapmak varken niçin güzel yapmalı? Yenilmek varken niçin kazanmalı?"

Mario Vargas Llosa'nın romanlarında şiddet, haksızlık, sömürü öğeleri işlenir. *Llosa*'ya göre şiddet, "askerlerin barakalarından yatılı okullara, alt tabakadaki apaçıklıktan üst tabakadaki gizliliğe dek her yerde ve her biçimde" vardır. 1962'de yayınlanan ve büyük ilgi gören romanı *La Ciudad de los Perros* (Kent ve Köpekler)'de öğrenciler, köpek yerine konur. *La Casa Verde* (Yeşil Ev) adlı romanı ise Peru'daki eşitsizliği, devlet görevlilerinin satılmışlığını ve şiddeti, bir genelev örneğinde işler (1966).

1982'de İsveç'e konuk olarak gelen Latin Amerikalı eleştirmen ve araştırmacı *Angel Rama*, kitabındaki düzyazının "kolalı yakadan ve kravattan ayrıldığı" söylemişti. Düzyazıda görülen mizah öğesindeki artışı bu sözlerle dile getiriyordu. Belgesel roman türünün, 1968 yılında Meksikalı yüzlerce öğrencinin öldürülüşünü inceleyen Meksikalı yazar *Elena Poniatowska*'nın *La Noche de Tlatelolco* (Tlatelolco Gecesi) adlı romanı ile doruk noktasına ulaştığını söyleyen *Rama*, daha sonra bu tür romanların azalış gösterdiğini ve bunun nedenleri arasında giderek artan cinsellik öğesinin olduğunu belirtmişti.

Son değindiğimiz yazar, Latin Amerika'nın en tanınmış kadın yazarlarından birisidir. Adları giderek daha çok duyulmaya başlayan diğer kadın yazarlar arasında, *Cristina Peri Rosso* (Uruguay) *Rosario Ferré* (Porto Riko), *Julietta Campos* (Kü-

Julio Cortázar

ba), *Laura Antillano* (Venezuela), *Sara Gallardo* ve *Griselda Gambaro* (Arjantin) vardır. Bu arada, *Angel Rama* ile birlikte 1983'ün sonlarında Madrid'teki büyük uçak kazasında yaşamını yitiren Arjantinli yazar *Marta Traba*'yı unutmamak gerekir. 1930'da doğan yazarın kısa yaşamı süresince yazdığı kitaplardan en önemlisi, *Conversación al Sur* (Güneyde Söyleşiler) adlı romanıdır. Aynı politik görüşler ve yaşları olan iki kadının, aynı baskı ortamında buluşmasını işleyen bu roman, çağdaş Latin Amerika romanının en başarılı örneklerinden birisini oluşturur.

Latin Amerika yazını, sanatın toplumsal işlevini yansıtanın başarılı örnekleri ile doludur. Kitabın coğrafi çarpıcılığı, geleneklerin, ırkların, efsanelerin çeşitliliği hiç kuşkusuz bu anlatımlara renk katmaktadır; ne ki bu kıta yazınının bu denli geniş bir kitlesel tabana oturmuş olmasının en önemli nedeni, kitleden soyutlanmamış olması ve yazarların büyük çoğunluğunun, Şilili ozan *Nicanor Parra*'nın deyişiyle, "ak kağıt üzerinde bir adım ileri gitmesi"dir.

İşte bu nedenle değil midir birçok sanatçının yaşamlarını ülke-lerinden uzakta geçirmek zorunda kalmaları; birçoklarının da yaşamlarını en verimli zamanında yitirmeleri? Arjantinli yazar *Haroldo Conti*, 51 yaşındayken "kayboldu". 1976 yılının sonunda gerçekleşen bu kaybolmadan beri başta *Marquez* ol-

mak üzere birçok yazar ve düşünür, ülke yöneticilerinden *Conti*'nin hesabını soruyorlar.

27 yaşındayken güvenlik güçlerince öldürülen Nikaragualı ozan *Fernando Gordillo Cervantes* 1967 yılında, ülkesinin bugünü görmekten çok önce ve sanki kendi geleceğini görmüş gibi şu dizeleri yazmıştı:

"...Sonsuz yığılıktır genç ölünün bedeni
unutup da gitmeyin onu..."⁶

Yurdunu ve halkını sevmesi, onlara bir şeyler verebilmek istemesi sonucu 31 yaşındayken öldürülen Guatemalalı ozan *Otto René Castillo* ise;

"...insan ancak böyle insan olur:
sabah-akşam insan olmanın kavgasını vererek..."

diye yazmıştı. Ona göre; "...zamanından önde gitmenin bedelidir bir insanın kendinden çok şey vermesi" ve

"eşsiz bir şey
zaferi içinde duymak
soğuk ve karanlıkken bile
y a ş a m a k..."

dizeleri ile anlatmıştı yaşama ve insanlarına bağlılığını. Kendi elinden geleni yaptı ve böylesine değer verdiği yaşamdan koptu gitti. Ama geride, çok ülkede, çok insan için geçerli olan şu dizeler kaldı:

"...Memleketimin basit insanları
soracaklar bir gün
politikadan uzak aydınlara:

Soracaklar
memleket ince ve yalnız
bir alev gibi sönerken
ne yaptınız diye..."⁷

Latin Amerika yazını toplumsal işlevini yerine getiriyor. Daha güzel bir yaşama, onurlu bir yaşama ulaşmak için soruyorlar bizlere, "Ne yapıyorsunuz?" diye...

- 1- Sanat ve Toplum Dergisi, Sayı 2, 1978, s.20.
- 2- Lundkvist, Artur., *Utsikter Över Utlandsk Prosa*, Stockholm 1959;
- 3- Uçkan, Gürhan., *Uç Kitadan Sesler*, Yerin Y., Ankara, 1983, s.196.
- 4- A.g.e. s.56
- 5- BIS, Stockholm, 1984, s.55.
- 6- Uç Kitadan... s.61.
- 7- A.g.e. s.66.

ABD Kışkacında Latin Amerika

■ Galip TEKİN

1823 Yılında ABD'nin 5. Cumhurbaşkanı James Monroe, yeni yasama yılının başlaması nedeniyle Kongre'ye gönderdiği mesajda, ABD'nin Latin Amerikan politikasının iki temel ilkesini ortaya koyuyordu: Amerika kıtasında yeni sömürgeleştirmelere ve Avrupa ülkelerinin kıtaya müdahalesine izin verilmeyecektir. Monroe Doktrini diye anılan bu ilkelerin ne anlama geldiği çok kısa sürede ortaya çıktı. 1984'de zamanın dışişleri bakanı J. Quincy Adams, Simon Bolivar'ı Küba ve Puerto Riko'yu İspanya'nın boyunduruğundan kurtarmaya kalkmaması konusunda uyarıyordu. Anlaşılan, ABD Latin Amerika'yı yalnızca kendisinin istediği gibi at oynatabileceği "arka bahçesi" olarak görmekteydi. Nitekim, bu durumun farkına varan Bolivar daha 1829'da "ABD Amerika kıtasını özgürlük adına felakete boğacağına benzer" demekteydi.

1833'de İngiltere Arjantin'in Falkland adalarını işgal ettiğinde ABD Monroe Doktrini'ni bir yana koyarak İngiltere'yi destekledi. İki sene sonra İngiltere Honduras'ın kuzey kıyılarına, 1836'da Guatemala'yı ya da 1839'da Roatan adasını işgal ettiğinde ABD'nin tavrı değişmedi. İngiltere'ye karşı böyle dostça bir tavır benimseyen ABD Meksika'ya karşı hiç de anlayışlı davranmadı. Meksika bağımsızlığını kazanır kazanmaz, ABD yurttaşları yeni topraklar edinmek için oraya akın ettiler. Meksika buna karşı çıkınca da Texas adını verdikleri kendi devletlerini kurdular. Meksika'nın bu isya-

nı bastırma çabalarına karşılık ABD Texas'ı işgal etti. Çıkan savaş sonucunda, Texas'dan Kaliforniya kıyısına kadar uzanan verimli ve zengin topraklar ABD'nin eline geçti. 1853'de bir anlaşma ile İngiltere'nin Honduras'daki haklarını tanıyan ABD, bir yıl sonra Nikaragua ile arasındaki küçük bir anlaşmazlık nedeniyle savaş gemilerini göndererek, San Juan del Norte limanını bombalamaktan çekinmiyordu. Üç yıl sonra bir Amerikan vatandaşı bu kente öldürüldüğünde Başkan Buchanan 20 bin dolar tazminat talep ediyor, ancak Nikaragua bunu ödeyemiyordu. Bu kez limana çıkarılan deniz piyadeleri bombalamadan artakalanları da yakıp yıktılar. Ertesi yıl da, ABD ile Nikaragua arasında imzalanan Cass-Irisarri Anlaşması ile ABD ülkenin istediği yerinden serbestçe geçiş hakkı ve uygun gördüğünde ülkeye müdahale hakkı elde etti.

Honduras'a 1860'da yapılan askeri müdahaleyi 1871'de Santa Domingo'daki Samana Körfezi'nin işgali izledi. 1881'de Peru ile savaşında Şili'yi destekleyen ABD, bu desteğin karşılığında Chimbote limanı ile çevredeki kömür ocaklarını ve kömür taşıyıcı demiryolunu ele geçirdi. Sahte bir savaş sonucu Puerto Riko'yu İspanyollardan alan ABD Küba'da da tümüyle kendi denetiminde bir cumhuriyet kurdu. Aslında ABD'nin Küba'ya ilgisi daha eskilere dayanır. 1848'de Küba'yı 100 milyon dolara satın almak isteyen ABD, bunda başarısız olunca, gayriresmi Ostend Manifestosu ile ABD'nin Küba'yı kuvvet kullanarak ele geçirme hakkı olduğu ilan edilmişti. 1901'de Platt Amendment ile ABD'nin Küba'ya müdahale hakkı resmi bir hale getirildi. 1902'de ise Küba Guantanamo üssünü ABD'ye yıllığı 2000 dolardan sonsuza kadar kirliyordu.

1903'de o zamanlar Kolombiya'nın bir parçası olan Panama Eyaleti hükümete karşı ayaklandı. Daha savaş bitmeden ABD Panama'yı tanıdı ve yapımı sürmekte olan Kanal Bölgesini Panama'dan kiralarak silahlandırdı ve korunması altına aldı.

UYGAR ULUSUN MÜDAHALE HAKKI (?)

1904'de zamanın Cumhurbaşkanı Theodore Roosevelt, bazı Latin Amerika ülkelerinde hükümetlerin zayıflığının ve kötü yönetiminin uygar toplumu zayıflattığını, bunun da uygar bir ulusun (?) müdahalesini zorunlu kıldığını söylüyor ve bu uygar ulusun hangisi olduğunu açıkça ortaya koyuyordu: "Uygar dünyanın yatırımlarını korumak için müdahale görevini üstlenmeliyiz." Nitekim 1904-33 arasında ABD yaklaşık 60 kez Latin Amerika ülkelere müdahalede bulundu. 1915'de Haiti'ye gönderilen deniz piyadeleri, 1934'e kadar orada kaldılar ve ancak 2000'i aşkın Haitiliyi öldürdükten sonra isyanı bastırabildiler.

Bu dönemde Nikaragua'da olup bitenler çok daha ilginçti. 1916'da Cumhurbaşkanı Emiliano Chamorro imzaladığı Bryan-Chamorro Anlaşması ile yapımı tasarlanan kanalın mülkiyetini 3 milyon dolar karşılığında ABD'ye bırakmıştı. Ne var ki sözkonusu para Nikaragua'nın borçlarına karşılık ABD de tutulacaktı. Ancak, Nikaragua anayasası Chamorro'ya böyle bir anlaşma imzalamaya yetkisi vermediği için Anlaşma yasal değildi. Anayasayı değiştirme çabaları boşa çıkan Chamorro 1917'de ABD'nin Chattanooga ve San Diego kruvazörlerinin desteği ile yeniden Cumhurbaşkanı seçildi. Giderek halkın desteğini tümüyle yitiren Chamorro 1926 Kasımında General Jose Maria Moncada tarafından yapılan bir darbe ile devrildi. ABD'nin Nikaragua'ya gönderdiği 16 gemi dolusu deniz piyadesi Moncada'nın isyanını bastırdı. Ancak, Moncada'nın adamlarından biri, çiftçilik yapan maden mühendisi Augusto Cesar Sandino yenilgiyi kabul etmedi ve adamlarıyla birlikte El Ocotol kasabasına çekildi. Deniz piyadelerinin bu kasabayı bombalaması ve yüzlerce Nikaragualıyı öldürmesi de Sandino'yu durdurmadı. O mücadelesi, deniz piyadeleri de köyleri bombalayıp insanları öldürmeyi sürdürdü. 1933'de deniz piyadelerinin Nikaragua'dan çekilmesi üzerine o güne kadar yakalanamayan Sandino bir kooperatif çiftlik kurarak yeniden çiftçiliğe başladı. 1934 Şubatında bir toplantı için Cumhurbaşkanlığı sarayına giden Sandino, toplantı sonrasında, o sıralarda yeni kurulmuş olan Ulusal Muhafızların komutanı Anastasio Somoza'nın ABD'nin isteği ve desteği ile kurduğu pusuda öldürüldü. Daha sonra Sandino'nun çiftliğine saldıran Somoza'nın adam-

ları, içlerinde kadın ve çocukların da bulunduğu 300'ü aşkın kişiyi acımasızca öldürdüler. Sandino taraftarlarının yok edilmesi birkaç ay sürdü. Somoza kısa bir süre sonra yönetimi ele geçirerek, 40 yıldan fazla sürecek bir dönemi başlattı. Sandino ise bir ulusal kahraman olarak 1970'lerde Somoza diktatörlüğünün yıkılmasıyla sonuçlanacak olan mücadeleye damgasını vurdu. Bu harekete katılanlar kendilerine Sandinista adını vermekle kalmadılar. Aynı zamanda, hareketin ulusalcı ve anti-emperyalist niteliği ile kitelerin desteğine ve silahlı mücadeleye verilen önem ve öncelik de büyük ölçüde Sandino'nun görüşlerinden ve mücadelesinden kaynaklanıyordu.

DEĞİŞEN KOŞULLAR, DEĞİŞEN POLİTİKALAR

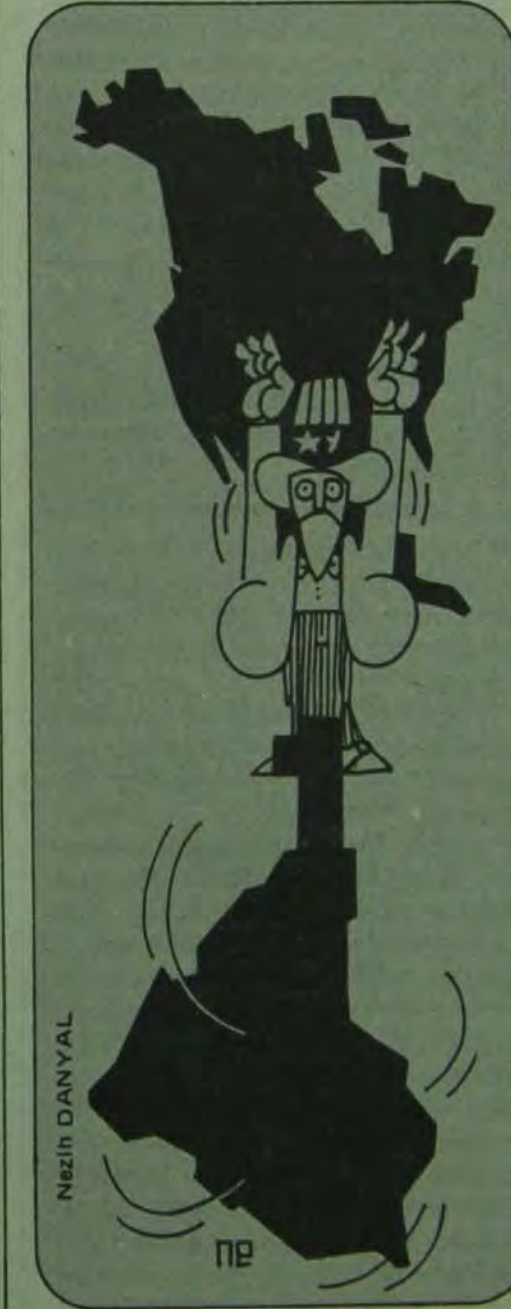
Aslında, 1930'larda ABD'nin Latin Amerika Politikası farklı bir görünüm almaya başlamıştı. 1933'de "İyi Komşu Politikası"ni açıklayan Franklin D. Roosevelt Latin Amerika'ya aktif müdahale yerine daha barışçı bir yaklaşımını benimsemiş benziyordu. Bu yeni yaklaşım Latin Amerika ekonomileri üzerindeki ABD denetimini arttırmayı amaçlıyordu. Ona göre, ABD hükümeti ve firmaları, ABD'nin gereksinim duyduğu hammadde kaynaklarını geliştirmek amacıyla Latin Amerika'da yoğun yatırımlara girişmeliydi. Gerçekte eskinin devamı olan ve Latin Amerika ülkelerinin ABD'ye olan bağımlılığını daha da arttıran bu politika, silahlı müdahaleyi tümüyle ortadan kaldırmadı. Küba'ya Guatemala'ya ve Haiti'ye müdahaleler bu dönemde yapıldı. Öte yandan ABD bölgedeki bütün diktatörlükleri tüm gücüyle destekliyordu. Küba'da Fulgencio Batista, Nikaragua'da Anastasio Somoza, Venezuela'da Marcos Perez Jimenez, Kolombiya'da Gustavo Rojas Pinilla, Paraguay'da Alfredo Stroessner, Peru'da Manuel Odria, Dominik Cumhuriyeti'nde Rafael Trujillo ve Haiti'de Papa Doc Duvalier acımasız ve kanlı diktatörlüklerini ancak ABD desteği ile sürdürebiliyorlardı.

1948'de kurulan Amerika Devletleri Örgütü (OAS) ile birlikte "çok yanlı müdahale" kavramı önem kazandı. Ne var ki, merkezi Washington'da bulunan ve fonlarının çoğunu ABD'nin sağladığı bu örgüt, ABD politikasının bir aracı olmaktan öte gidemedi.

ABD'nin Latin Amerika politikası bir yanda egemen sınıf çıkarlarına, öte yanda gerek global gerek böl-

gesel olarak karşılaşılan sınırlamalara bağlı olarak değişiklikler göstermiş, değişen iç ve dış koşullara uyum sağlamıştır. Ancak, uzun dönemde bu politikanın temelini ABD tekellerinin çıkarlarının gelişmesi ve yaygınlaşmasının gerekleri belirlemiştir. Bu politikaya en önemli darbeyi Küba Devrimi vurmuştur. Devrimin, ABD'nin Küba'daki çıkarlarının zarar görmesinden daha da önemli bir sonucu olmuştur: Latin Amerika'da ilk kez bir halk ABD'nin tüm karşı koymasına karşın devrimiş, iktidarı ele geçirmiştir. Latin Amerika halklarına kötü (!) örnek olabilecek olan bu devrimin her ne pahasına olursa olsun başarısızlığa uğratılması gerekiyordu. ABD'nin Küba'ya karşı halen de sürdürmekte olduğu düşmanca tavır buradan kaynaklanmaktadır.

Küba konusunda başarılı olamayan ABD, Şili'de Allende Hükümeti kurulduğunda aynı yanlışı tekrarlamamakta kararlıydı. Nitekim, Şili'

ye yönelttiği, zaman zaman sabotaja varan saldırgan ekonomi politikası istenen sonucu vermiştir. Allende Hükümeti tarafından çıkarları zedelenen sınıf ve gruplar aracılığıyla ülke içinde karışıklıklar çıkartan ABD'nin bir bölümü ABD' de eğitilmiş subaylar ve Pinochet yönetimindeki orduyu kullanarak, Allende'yi devirmesi hiç de zor olmadı.

ABD'nin Nikaragua konusunda da benzer bir oyunu sahnelemeye çalıştığı söylenebilir. Somoza'ya sonuna kadar siyasi, ekonomik ve askeri desteği sağlayan ABD, diktatörün düşüşünü engelleyemedi. ABD'nin Sandinistaların iktidarı ele geçirmelerini önlemek ve Somoza'nın yerine tutucu ve ABD yanlısı bir koalisyonu geçirmek için önerdiği "çok yanlı müdahale" özellikle diğer Latin Amerika diktatörleri tarafından kabul edilmedi. Çünkü, bunun ileride kendilerine karşı kullanılabilecek bir silah olduğunu görmüşlerdi. Somoza'nın devrilmesinden sonra ABD ilk başlarda iktidarı ele geçiren koalisyon içindeki tutucu kesimleri güçlendirerek köklü dönüşümleri engellemeye çalıştı. Nikaragua'ya verdiği ekonomik yardımı bu yönde kullandı. Bu politika başarısız olunca, karşı devrimci güçleri açıkça desteklemekten, onlara askeri ve mali yardım sağlamaktan kaçınmadı. Uluslararası alanda Nikaragua'yı yalnız bırakma politikası izlemeye başladı. Ne var ki, Nikaragua'ya uygulanan ekonomik abluka ve limanların mayınlanması varan saldırgan müdahaleci politika, beklenen başarıyı sağlamadı. Tersine, Sandinista iktidarı gün geçtikçe güçleniyor. Tüm baltalamalara karşın ülkede genel seçimlerin yapılabilmeye başlaması bu güçlenmenin en iyi göstergesini oluşturuyor. Ancak, ABD'nin Latin Amerika'da ikinci bir Küba'nın varlığını kolay kolay kabul etmeyeceği de kesin. Bu durumda, ABD'nin bir yanda karşı devrimci asileri desteklerken, öte yandan daha önce Allende'ye karşı kullanılan yöntemlerle Sandinista iktidarını zayıflatmaya çalışacağı söylenebilir. CIA'nın da aktif bir yeri ve rolü olan bu politika başarılı olursa, iş kalıyor Nikaragua'da bir Pinochet bulmaya. Kuşkusuz geçmişten ders alan yalnızca ABD değil. Sandinistaların da Nikaragua'nın ve Latin Amerika'nın geçmişinden çok şeyler öğrenmiş oldukları ortada. Bu nedenle, uluslararası desteği arkasına alacak bir Sandinista iktidarını devirmek hiç de kolay değil. Üstelik Nikaragua Grenada da değil.

Askeri Yönetim ve Sendikal Mücadele: Brezilya Örneği

■ Galilp L. YALMAN

Bir zamanlar kazandığı Dünya futbol şampiyonlukları ve yattığı söylenen "ekonomik mucizelerle" dikkatleri üzerinde toplayan Brezilya, son yıllarda borçlu ülkeler liginde birinciliği elinde tutan bir ülke olarak dünya basınına konu olmaktadır. Aynı ölçüde dikkatleri çekmese de, Brezilya'da 1970'lerin ikinci yarısından bu yana belirginleşen yeni bir oluşum, bu ülkedeki siyasal gelişmeleri belirleyen etkenler arasında önem kazanmıştır. Sözü ettiğimiz bu oluşum Brezilya'daki sendikal mücadelenin kazandığı yeni boyutlardır. Daha önceki dönemlerdeki sendikal hareketlerden farklılığını vurgulamak için "yeni Sendikacılık" olarak tanımlanan bu oluşum, otoriter bir yönetim altında, sanayileşme sürecinde önemli gelişme gösteren az gelişmiş bir ülkede, demokratik hak ve özgürlüklerin kazanılması mücadelesi açısından ilginç bir deneyimi yansıtmaktadır.

Salt Latin Amerika'da değil, az gelişmiş diye tanımlanan ülkeler genelinde, bir az gelişmiş ülkenin kapitalist dünya sistemi çerçevesinde ulaştığı sanayileşme düzeyinin, bugün için, en uç noktasını simgeleyen Brezilya'da sendikal örgütlenme ve mücadelenin kendine özgü bazı özellikleri olduğunu belirtmek gerekir.¹

1 Nisan 1964'ten bu yana iktidarda bulunan askeri yönetimin oluşturduğu otoriter siyasal yapı, kuşkusuz sanayileşme sürecinin özgül biçimlenmesini olduğu kadar, sendikal hareketin niteliklerini de önemli ölçüde etkilemiştir. Ama Brezilya'daki sendikal hareketin niteliklerinin kavranması için, mutlaka göz önüne alınması gereken diğer bir unsur, 1930'lardan beri Brezilya'nın siyasal yapısının biçimlenmesinde önemli rol oynamış olan siyasal-kurumsal düzenlemelerdir. 1937-1945 döneminde belirginleşen bu düzenlemeler, devletin yeniden örgütlenmesini içerdiği için, söz konusu dönem Estado Novo (yeni Devlet) olarak anılmaktadır. Estado Novo, dönemin Devlet Başkanı Vargas'ın 1945'te askeri darbe ile devrilmesiyle sona ermiş sayılmakla birlikte, getirdiği kurumsal yapının belirli unsurlarının günümüze kadar varlığını sürdürdüğü söylenebilir. Özellikle başta sanayi kesimi işçileri, tüm çalışanların, ancak devletin güdümünde örgütlenmelerini olanaklı kılan, bağımsız örgütlenmeleri yasaklayan yasal düzenlemeler hâlâ yürürlükte-dir. İlginç olan, aradan geçen uzun sürede, sanayileşme sürecinde geçen farklı aşamalara ve siyasal rejim değişikliklerine karşın, söz konusu kurumsal yapının temel niteliklerini korumuş olmasıdır.

Brezilya'da Estado Novo döneminde oluşturulan sendikal örgütlenme modeli şu temel ilkelere dayanmaktaydı:²

- İş kolu temelinde örgütlenme
- Her iş kolunda, devletin onayını almış, tek bir sendikanın varlığının kabul edilmesi. Diğer bir deyişle, sendikal rekabete olanak tanınmaması.
- Sendikaların faaliyet alanlarını belirli coğrafi alanlarla (Brezilya'nın federal yapısının içerdiği idari bölünmeler) sınırlama.

Devlet hem iş kollarını, hem de o iş kollarında yetkili saydığı sendikaları belirlediği gibi; sendika yönetimine aday olanları veto etmek, sendika yöneticilerini görevden almak, sendikaların harcamalarını denetlemek gibi yetkileri Çalışma Bakanlığına tanıtmıştı. Bu nedenle, sendika üst yönetimlerinin, siyasal iktidarla ilişkilerinin önem kazanması ve sendikacıların giderek bürokratlaşmaları mevcut kurumsal yapının doğal bir sonucuydu. Sendika yöneticiliğini kullanarak maddi ve siyasal çıkar sağlamak olanakları da siyasal iktidarla olan ilişkilere bağlıydı. Bu kurumsal yapı çerçevesinde ki sendikaların belirgin bir özelliği, üst yönetimleriyle tabanları arasındaki ilişkilerin zayıflığı idi.

Çalışma Bakanlığı ayrıca, sendikaya üye olsun veya olmasın tüm çalışanların ücretlerinden "sendika vergisi" adıyla bir kesinti yapmak yetkisine de sahipti. Bu bağlamda toplanan kesintilerin önemli bir miktarı (yüzde 50 den fazlası) sendikaların harcamalarına ayrıldığı için, sendikalar gelir kaynakları açısından da devlete bağımlıydılar. Sendikalara üye olan işçiler ayrıca aylık aidat ödemekle birlikte, "sendika vergisi" başlıca gelir kaynağıydı.

Bu kurumsal yapı çerçevesinde, ne farklı idari bölgelerde faaliyet gösteren aynı işkolundaki sendikalar, ne de aynı bölgede farklı işkolalarında faaliyet gösteren sendikalar arasında örgüt düzeyinde bağlantılar kurulması yasal olarak olanaklıydı. Ülke düzeyinde, konfederasyon tipi örgütlenmeler de aynı şekilde yürürlükteki yasalara göre kurulamıyordu. Sendikaların genel olarak, dağılık, güçsüz ve devletin güdümünde bulunması, oluşturulan kurumsal yapının başlıca özelliği idi.

Böyle bir kurumsal yapılanma ile, sanayileşme sürecinin iç pazara dönük, özellikle dayanıksız tüketim malları üretimine ağırlık verilen aşamasında, çalışanların gelir düzeylerinin yükseltilmesi ve bazı sosyal hakların tanınması karşılığında, işçi-işveren ilişkilerinin belirli bir istikrara kavuşturulması esastı. Hiç de demokratik olmayan bir yönetim biçimini simgeleyen Estado Novo'nun görece demokratik bir yönetim biçimine yerini bıraktığı 1945 sonrasında, söz konusu istikrarın korunması da giderek zorlaşmıştı. 1950'ler süresince Brezilya'nın sürekli siyasal çalkantılara sahne olmasının nedeni, konjonktürel faktörlerin de etkisiyle belirginleşen farklı toplumsal kesimler (tarımsal ürünlerin ihracatçıları, ithal ikameci sanayiciler, sanayi işçileri) arasındaki çıkar çatışmalarıydı. Çalışan kesimlerin bozulan ekonomik durumlarına gösterdikleri tepkiler, sendika üst yönetimlerini güç durumunda bırakan kitle hareketlerine neden olmaya başlamıştı. Bu koşullarda, kitlelerin siyasal devrimini sürekli denetim altında tutmayı amaçlayan sendikal örgütlenme modelinin, bu işlevini istediği biçimde yerine getirememesi olasılığı söz konusuydu.

1964 öncesinde, siyasal bunalımın yoğunlaştığı dönemlerde, özellikle aynı bölgedeki farklı işkollarındaki sendikaların aralarında yasal olmayan örgütsel bağlantılar kurmalarına siyasal iktidarların göz yumması gözlenebilir bir olguydu. Paradoksal gözüktü de, bunun nedeni mevcut kurumsal yapının güçlendirilmesi sürecinde dayanıklı tüketim ve ara malları üretiminin geliştiği bir dönemde siyasal iktidarların bu davranışının iki amacı vardı. Birincisi, sendikaların üst yönetimlerinin tabanları ile bağlarını güçlendirerek kitlelerin siyasal devrimlerini denetim altında tutmak. Diğer ise, yaşanan siyasal bunalımı aşmak için siyasal iktidarın toplumsal desteklerini arttırmak. Sendikal hareketin görece özgür bir gelişme olanağı bulmasına yol açan bu durum, iktidar blokunun hegemonya bunalımı yaşayan unsurlarının tedirginliğini de arttırmaktaydı. Bununla birlikte, sendikal hareketin siyasal iktidarın denetimi dışına taşıdığı, hele devletin simgelediği kurulu düzene karşı bir nitelik kazandığı söylenemezdi. 1964 öncesinde sendikal hareketin en belirgin özelliği, bir bakıma zaafı da zaten buydu. Sendikal hareket mevcut siyasal-kurumsal yapı çerçevesinde, kitlelerin devrimini siyasal iktidarın belirli amaçları doğrultusunda yönlendirdiği ölçüde güçlü gözükmekteydi. Ne var ki gücünü siyasal iktidardan alan bu hareket, söz konusu iktidar zayıfladığı ölçüde, temel dayanağını yitiriyordu. 1964 darbesi ile noktalanmış süreç, sendikal hareketin bu çelişisini açıkça ortaya koymuştu.

ASKERİ YÖNETİM VE SENDİKAL HAKLARIN KISITLANMASI

1964 darbesinden sonra, Estado Novo'nun mirası kurumsal yapı korunmakla birlikte, iş güvenliğini hemen hemen tamamen ortadan kaldıran ve grev hakkının kullanılmasını önemli ölçüde kısıtlayan yasal değişiklikler gerçekleştirilmiştir. 1966'da yapılan bu düzenlemelerle, önceden sadece, en az 10 yıl çalışmış işçiler için geçerli olan kıdem tazminatı yasal zorunluluk olmaktan çıkarılınca iş güvenliği açısından kıdemli kıdemsiz ayrımı da sona ermişti. Yeni düzenlemeye göre, işverenin işçinin aylık ücretinin yüzde 8'i oranında bir miktarı işçi adına yatırması ile oluşacak bir fon, kıdem tazminatı uygulamasının yerini alıyordu. Böylece işveren açısından, işçi çıkarmanın getireceği mâlî yük ortadan kalkarken, işçi çıkarma kolaylaşmakta, diğer bir deyişle, iş güvenliği önemli bir darbe yemekteydi.

di. Bu değişikliğin, bir başka sonucu da, bir çok işyerinde kıdemli işçilerin sendika temsilcisi olması nedeniyle, sendikal örgütlenmelerin etkisizleştirilmesini kolaylaştırmasıydı.

Siyasal ve dayanışma grevlerinin yasaklandığı bir çerçevede, grev hakkı, kâğıt üstünde sadece ödenmeyen ücretleri talep etmek veya işvereni, iş mahkemelerinin de uygun gördüğü ücret artışlarını vermeye zorlamak için vardı. 1964 öncesinde, grevlere yol açan başlıca neden ücret artışı talepleri olmuştu. 1964 sonrasında ise, ücret artışı talebiyle greve gitmek artık yasa dışı bir olguydu. Enflasyonu dizginleme gerekçesiyle uygulamaya konulan "endeksleme" sistemi sonucu, ücretler fiilen devlet tarafından belirlenmekteydi. Dolayısıyla, iş (uyuşmazlık) mahkemelerine kalan, sendikaların işverenlerle anlaşarak devletin öngördüğü düzeyin üstünde ücret artışı sağlamalarını önlemektir. Bu aynı zamanda, toplu pazarlık sürecinin ortadan kaldırılması anlamına geliyordu.

Kitlelerin siyasal devrimlerini yönlendirme işlevi de tamamen ellerinden alınan sendikalar, Brezilya'nın hızlı bir ekonomik büyüme ve sanayileşmede "derinleşme" süreci yaşadığı 1970'lerin ortalarına kadar, daha çok bir sosyal güvenlik kurumu gibi işlev görmüşlerdir. Devletin sosyal güvenliğe ilişkin hemen hiçbir yükümlülük yüklenmediği bir yapıda, sendikalar Estado Novo'dan beri üyelerine ve emeklilere sağlık ve diğer sosyal hizmetleri götürmekle de yükümlüydüler. 1964 sonrasında ise, tek işlevleri bu hizmetleri götürmekten ibaret kalmıştı. Kamu harcamalarının, özellikle sosyal harcamaların enflasyonla mücadele gerekçesiyle kısıtlandığı bir ekonomide, bu hizmetlerin görülmesi de kolay değildi. Herşeye karşın, ekonomik durumları giderek bozulan çalışan kesimlere bu hizmetleri götürmek, sendikaların tabanları ile bağlarını korumak açısından önemliydi. Diğer bir deyişle, geçmişte siyasal iktidarın desteğinde siyasal amaçlı faaliyet de göstermeye alışkın sendikalar için, normal sendikal faaliyetlerin de yasaklandığı bir ortamda, devletin sosyal güvenlik kurumu gibi çalışmaktan başka yapılacak iş bırakılmamıştı.³

1964 darbesinden sonra oluşturulan otoriter siyasal yönetimin koşullandırdığı ortamda gerçekleştirilen hızlı ekonomik büyüme ve sanayileşmenin ön koşullarından biri-

si gerçek ücretlerin düşük ve işgücünün disiplin altında tutulmasıydı. 1964 öncesinin sendikal örgütlenme modeli, sendikal hakların, kullanımına getirilen yeni kısıtlamalarla birlikte, bu kez sendikaların ekonomik talepleri için mücadele etmesini önlemek amacıyla kullanılacaktı. Bu çalışan kesimlerin, siyasal özgürlüklerin rafa kaldırıldığı bir yapıda, demokratik haklarından da yoksun bırakılması anlamına geliyordu.

1964 sonrasında izlenen ekonomik politikalar sonucunda gelir dağılımındaki eşitsizlikler de keskinleşmişti. Buna karşın, "dışa açılmaya" başlayan ekonomide dikkati çeken, sanayi ürünleri ihracatındaki artış kadar, dayanıklı tüketim mallarına iç pazarda talebin artmasıydı. Ne var ki, tüketim düzeylerindeki bu artıştan ücretlilerin yararlandığını söylemek mümkün değildi. Ekonomik bir "mucize" yaratıldığı söylenen 1968-1972 döneminde hızlı bir gelişme gösteren otomotiv, makine, metalurji, elektrikli aletler gibi sanayilerde önemli verimlilik artışları gerçekleşmesine karşın, bu sanayilerde çalışan işçilere sağlanan ücret artışları, en iyimser ifadeyle, gerçek ücretlerin daha da düşmesini önlemeye yaramıştı. 1964-1967 döneminde hızlı bir düşüş görülen gerçek ücretlerin, 1968-1972'de genel olarak belirli bir istikrara kavuşmuş olmasında, bu sektörlerde çalışanların elde ettikleri ücret artışlarının payı olduğu kuşkusuzdu. Yine de, "mucize" dönemi de dahi, 1964 sonrasında ücretlilerin yaşam koşullarının giderek bozulması gözle görülebilecek kadar açık bir olguydu. Bu koşullarda, ekonomik büyümenin sağladığı olanakların da etkisiyle ücretliler kategorisinde nicel bir artış gözlenmekteydi. Özellikle kadınların artan oranda sanayide çalışmaya başlamaları yaşam koşullarının zorlaşmasının bir sonucuydu. İş güvenliğinin olmadığı, kırsal kesimden sanayi bölgelerine göç eden işsizler ordusunun hızla büyüdüğü koşullarda, yukarıda belirtilen sanayilerde çalışan işçilerin özellikle nitelikli olanları, bir bakıma ayrıcalıklı bir kesim görüntüsüne sahiptiler. Buna karşın, ekonomik büyümenin durakladığı 1972-1973'ten itibaren, askeri yönetimin ücretleri belirleme politikasına karşı ilk tepkiler de bu işkollarında çalışan işçilerden gelmeye başlamıştı.

"YENİ SENDİKACILIK"

"Mucize" döneminde hızlı gelişme gösterdiğini belirttiğimiz sanayiler, hem iş gücünün yapısında

yarattıkları farklılaşma, hem de belirli bir coğrafi bölgede yoğunlaşma ile dikkat çekmekteydiler. 1950'li yıllardan beri önemli bir sanayi merkezi olan Sao Paulo ve çevresi, çok uluslu şirketlerin yoğun yatırım yaptıkları bu sanayilerin toplandığı bölgeydi. Bu bölgesel yoğunlaşmanın, sendikal örgütlenme modelinin de etkisiyle—1970'lerde ortaya çıkan yeni sendikal hareketin doğuşunda önemli payı olmuştur. Özellikle otomotiv sanayilerinin yoğunlaştığı, Sao Paulo yakınlarındaki Sao Bernardo, 1970'li yılların ikinci yarısında giderek belirginleşen radikal eylemlerin örgütleyicisi Metal İşçileri Sendikasının merkeziydi. Sao Paulo genelinde irili ufaklı on üç bin fabrikaya dağılmış ve farklı işkollarındaki sendikalara bağlı olarak çalışan 400.000 dolayındaki işçinin örgütlenme zorluklarına karşın, Sao Bernardo'da salt üç otomotiv fabrikasında (Ford, Volkswagen, Mercedes) tek sendikaya, bağlı, 80.000 dolayında işçinin çalışıyor olması örgütlenme açısından büyük avantaj sağlıyordu.⁴ Metal İşçileri Sendikasının faaliyet alanına giren bölgedeki sanayi kuruluşlarında, 1980 öncesinde 200.000'den fazla işçi çalışmaktaydı. Bunlardan 120.000'i, sendika üyesiydi. Özellikle, bölge ve dünya pazarları için üretim yapan otomotiv sanayilerinde çalışan işçilerin nitelikleri ve eğitim düzeyleri açısından, Brezilya geneline kıyasla, ortalamanın çok üstünde oldukları tartışmasız kabul edilen bir olguydu. Ayrıca, büyük çoğunluğu gençlerden oluştuğu için, 1964 öncesi sendikal yaşam hakkında deneyimleri yoktu.

Sendikal örgütlenme modeli nedeniyle, geleneksel olarak fabrika düzeyinde örgütlenme zorluğu çeken sendikalardan farklı olarak, Metal İşçileri Sendikası 1972-1973'ten bu yana "fabrika komiteleri" oluşturarak, tabandan başlayan bir örgütlenmeye gitmişti. Bu komiteler yasal olmamakla birlikte, işyeri düzeyinde işçilerin sorunlarını yansıttıkları ve taleplerini seslendirdikleri ölçüde etkinlik kazanmaktaydılar. "Fabrika komiteleri" aracılığı ile işyeri düzeyinde ileri sürülen çeşitli talepler, 1977'ye gelindiğinde, Metal İşçileri Sendikasının talepleri olarak genelleştiriliyor ve askeri yönetime yöneltiliyordu. Metal İşçileri Sendikası, askeri yönetimin, yıllık ücret artışlarını belirlemede güvenilirliğini yitirdiği savını öne sürmekteydi. Bu savın gerekçesi, 1972-1973'te yıl-

lık enflasyon oranlarının kasıtlı olarak düşük gösterildiğinin birkaç yıl sonra anlaşılmasıydı. Sendika, bu nedenle hem geçmişte uğranılan zararların tazminini, hem de enflasyon oranları veri alınarak, ücretlerin devlet tarafından belirlendiği "endeksleme" sistemine son verilmesini istemekteydi. Bu bağlamda geliştirilen somut taleplerin ikili bir niteliği olduğu söylenebilir.

Bir yanda, ücret artışlarının, sanayideki verimlilik artışlarına bağlı olarak yapılmasının istenmesi gibi daha çok nitelikli işçilerle, diğerleri arasındaki ücret farklılaşmasını arttıracak talepler vardı. Öte yanda ise, işten çıkarılmaları karşı iş güvenliğinin sağlanması, işverenlerle doğrudan toplu pazarlık hakkının tanınması, çalışma koşullarının belirlenmesinde işçilerin de söz sahibi olması gibi talepler söz konusuydu. Böylelikle tüm işçilerin ortak bir mücadele platformunda birleştirilmeleri amaçlanmaktaydı. Bu amaçla ileri sürülen taleplere askeri yönetimin olumlu karşılık vermesi beklenemezdi. Buna karşılık, 1977'den başlayarak, özellikle yabancı sermaye denetimindeki fabrikalarda girişilen işi durdurma ve yavaşlatma eylemleri, işverenleri doğrudan pazarlığa zorlayarak, işçilerin, devletin o yıl için kabul ettiği düzeyin üzerinde ücret artışları kazanmalarına yol açmıştı. Askeri yönetimin, 1978'de verimlilik artışlarını gözetmeden ücret artış oranlarını saptaması, mevcut kurumsal yapı çerçevesinde hareket edildiği sürece sonuç alınmayacağı düşüncesinin sendikal hareket içinde yaygınlaşmasını sağladı. 1978 ve 1979 yılları Sao Paulo ve çevresinde yaygınlaşan grevlere sahne oldu. Metal İşçileri Sendikası çok uluslu şirketlerden devletin öngördüğü düzeyin yüzde 15-20 üzerinde ücret artışları elde edilmesini sağlaması açısından başarılıydı. Asıl önemli olan, hem diğer sanayi sektörlerinde, hem de bankalar, kamu hizmetleri, hastaneler ve okullara kadar uzanan geniş bir alanda grevlerin yaygınlaşmasıydı. Genelde, grev hakkını kısıtlayan çeşitli kısıtlamaların kaldırılarak, grev hakkının yasallaştırılması sendikal hareketin talepleri arasında önem kazandı.

1978 ve 1979 daki grevler karşısında, sermayenin çeşitli kesimlerinin ve askeri yönetimin tavır alışları da ilginçti. Görece emek yoğun teknolojilere sahip ve ücret mali niteliğindeki malları üretmeyen sanayiciler, sendikaların taleplerinin karşılanmaması ve grevlerin şiddetle

bastırılmasından yanaydılar. Buna karşılık, özellikle çok uluslu şirketler ve ücret mali üreten bir grup sanayici, hem ekonomik, hem de siyasal nedenlerle daha farklı bir tutum içindeydiler. Ekonomik açıdan, durumlu yaşayan bir ekonomide, gerçek ücretlerde artış sağlayacak oranlarda, ücretleri arttırmanın daha anlamlı olacağı görülmekteydi. Böylece, hem belirli mallar için talep artışı sağlanacak, hem de grevlerin yol açtığı üretim kaybı önlenecekti. Bu ikincisi, özellikle dış pazar için üretimi artan otomotiv sanayileri için çok önemliydi. Siyasal açıdan ise, sendikal hareketin giderek radikalleşmesinin önlenilebileceği umulmaktaydı.

Ekonomik sıkıntılar nedeniyle toplumsal desteklerini yitirmeye başlayan askeri yönetim ise otoriter siyasal yapının aşamalı olarak ve ılımlı bir biçimde liberalleştirilmesi olarak tanımlanabilecek "abertura" (siyasal açılma) deneyine zorlanmaktaydı. Belki de bu nedenle, grevlerin şiddetle bastırılması konusunda, çok istekli görünmüyordu. "Abertura", demokrasinin tüm kuralları ile işlediği bir yönetim biçimine geçilmesi anlamına gelmediği gibi, sendikal hareketin, yukarıda belirtilen taleplerini karşılamayı da öngörmemekteydi. Amaçlanan, yoğunlaşan toplumsal muhalefete askeri yönetimin belirleyeceği sınırlar içinde siyasal katılım olanağı sağlayarak, gözümlü bir demokrasiye zaman içinde geçilmesi idi.

1980, önceki iki yıla kıyasla, askeri yönetimin sendikal harekete karşı tavrında belirgin bir sertleşmenin gözlemlendiği yıldır. Sanayiciler, sendikalarla pazarlığa girişmemeleri için uyarılırken grevler yasal olmadıkları gerekçesiyle şiddetle bastırıldı. Grevde geçen süreler için ücretlerden kesinti yapıldığı gibi, 15.000 işçi yasal olmayan eylemlere katıldıkları gerekçesiyle işten atıldı. Metal İşçileri Sendikasının liderleri de yasaları çiğnemekle suçlanarak hem sendika yönetimindeki görevlerinden uzaklaştırıldılar, hem de bir süre tutuklandılar. 1980'deki bu sertleşmenin, askeri yönetimin yeni enflasyonla mücadele programının başarıya ulaşması için ücret artışları konusunda katı bir tutum izlemesi gibi ekonomik nedenleri olsa da, daha çok siyasal nedenlerden kaynaklandığı ileri sürülebilir.

Sendikal hareketin, son bir kaç yıl içinde gösterdiği hızlı gelişim ve kazandığı nitelikler, "siyasal açılma" programının kapsam ve hedeflerinin

askeri yönetimin öngördüğü sınırların çok ötesinde genişletilmesi mücadelesini kitlelerin giderek benimseydiğini göstermekteydi. Askeri yönetimin ve iktidar blokunun farklı kesimlerinin aralarındaki görüş ayrılıklarına rağmen, sendikal harekete karşı sert bir tavır alınmasında birleşmelerinin başlıca nedeni buydu. Diğer bir deyişle, Metal İşçileri sendikasının önderliğinde gelişen hareket, görece ayrıcalıklı konuma sahip bir kesim sanayi işçisinin kendi ekonomik çıkarlarını gözeterek bir hareket olmaktan uzak, ülkedeki siyasal özgürlük ve demokrasi mücadelesinin itici gücü haline gelmişti. Bu gelişimde, "yeni sendikacılık" hareketinin, ekonomik taleplerle, sendikal ve siyasal özgürlüklerin elde edilmesi mücadelesinin bölünmez bir bütünü parçaları olduğunun bilinciyle davranmasının önemli payı vardı. Ücretlerin belirlenmesi bir devlet politikası olunca, ücret artışı taleplerinin de doğrudan siyasal otoriteye yönelik bir nitelik kazanması doğaldı. Bu nedenle, ücretlerin artırılması, grev hakkı dahil sendikal özgürlüklerin kazanılmasına, bu ise giderek ülkenin otoriter siyasal yapısının demokratikleşmesine bağlı bir hale gelmişti.

Bu bağlamda belirtilmesi gereken bir nokta da, "yeni sendikacılık" hareketinin, 1964 öncesine dönüş özlemi içinde olmayıp aksine, Estado Novo'dan miras sendikal örgütlenme modeli ve sendikacılık geleneğinin yıkılması için mücadele etmesi idi.⁵ Bu açıdan, Metal İşçileri sendikasının geliştirdiği aşağıdan yukarı örgütlenme modeli, sendikal yapının demokratikleştirilmesi açısından çok önemli bir adımdı. 1978-1980 döneminde, seksen, doksan bin kişinin katılımıyla ancak stadyumlarda yapılabilen sendika toplantıları sendikaların karar alma sürecine tabanın katılımını somutlaştıran, örneklerine kolay rastlanmayan bir olguydu. 1964 öncesinden farklı olarak, sendikal hareket siyasal iktidarın güdümünde değil, tam tersine bağımsız örgütlenmeler için mücadele eden ve siyasal otorite ile doğrudan çatışan bir niteliğe sahipti. Tüm bu nedenlerle, Metal İşçileri Sendikasının önderliğindeki hareket salt ücret artışları peşinde koşan, hatta sendikal özgürlükler için mücadele veren bir hareketin sınırlarını aşmış, kitlelerin demokrasi mücadelesinin simgesi olmuştu.

Bu noktada, siyasal katılımın kısıtlı olduğu ortamlarda, sık rastlanan bir ikileme, "yeni sendikacılık" ha-

ketinin de karşılaştığını, belirtmek gerekir. Sendikaların, aynı zamanda siyasal mücadele veren örgütler durumuna gelmesinin yarattığı önemli sorunlar, 1979'da Metal İşçileri Sendikası önderlerini, siyasal parti kurma noktasına getirmişti. İşçilerin Partisi adıyla kurulan yeni partinin varlığı bile, "abertura"nın önceden öngörülen çerçevesini zorlayan bir olguydu. Öte yandan, partinin kurulmasına karşın "yeni sendikacılık" hareketi demokrasi mücadelesi içindeki önemini korudu. Bunda, otoriter siyasal yapının, tüm baskıcı unsurları ile varlığını sürdürmesinin olduğu kadar, Metal İşçileri Sendikası Başkanı Luis Inacio Da Silva (Lula)'nın geniş kitlelerin gözünde demokrasi mücadelesinin simgesi haline gelmesinin de payı vardı. Lula'nın kazandığı bu simgesel konum, hem sendikal hareketin genelinde, hem de siyasal düzeyde yeni mücadelelere de yol açmadı değil. Bir yandan, mevcut kurumsal yapının ürünü sendikacılık geleneğine bağlı sendikaların, öte yandan Estado Novo'dan beri yasa dışı sayılan geleneksel sol partilerin "yeni sendikacılık" hareketinin güçlenmesinden rahatsızlık duydukları kuşkusuzdu. Ekonomik bunalımın doruğuna ulaştığı 1980 sonrasında, sendikal hareket içinde farklı siyasal yaklaşımların mücadelelerine de tanık olunmaktaydı.

Askeri yönetimin de, "yeni sendikacılık" hareketinden artan biçimde tedirgin olduğuna kuşku yoktu. Lula ve "yeni sendikacılık" hareketinin öteki önderleri hakkında, "milli güvenliği" tehlikeye düşürdükleri gerekçesiyle dava açılması bunun somut bir göstergesiydi. Sendika liderlerinin, askeri yargıtayca aklanıp görevlerine dönmelerine karşın 1981 ve 1982'de ekonomik kriz nedeniyle özellikle otomotiv sanayilerinde kitlesel işçi çıkartma eylemlerine girişilmesi, Metal İşçileri Sendikasının gücünü zayıflattı. Bir bakıma, otomotiv sanayi işçileri iş güvenliği ve ücret düzeyleri açısından sahip oldukları görece ayrıcalıklı konumu da yitirmekteydiler. İşsizlik, Brezilya genelinde korkunç boyutlara ulaşmıştı. Sao Paulo ve çevresinde, toplam çalışan sayısı 1983 Haziranında 1.6 milyona, yani 1973'teki düzeyine düşmüştü. Sadece 1981 ve 1982'de toplam 500.000 kişi işten atılmıştı. Metal İşçileri Sendikasının üye sayısı da önemli ölçüde azalarak, 100.000'in altına inmişti.

1983'ten itibaren yeniden canlanma eğilimi gösteren otomotiv sanayinde, özellikle dünya pazarı için

üretim yapan çok uluslu şirketlerin yeni yatırımlara girişmelerinin de işsizlik sorununun çözümüne fazla bir katkısı olmadı. Örneğin, Ford Şirketinin, Sao Bernardo'daki yeni üretim tesisleri için yaptığı 400 milyon dolarlık yatırım, büyük ölçüde robotlar ve bilgisayarların üretim sürecine katılması amacıyla yapılmıştı.⁶

Tüm bu olumsuzluklara karşın, 1983'ten itibaren gündeme gelen IMF denetimindeki istikrar programı uygulamasına en belirgin muhalefet, yine Metal İşçileri Sendikasının örgütlenmekteydi. Gerçek ücretleri düşürme amacını güden IMF programının uygulanmasını engellemek için, 1983'te girişilen çeşitli protesto eylemleri ve genel grev denemesi, belki Sao Paulo çevresinde dışında fazla etkili olamadı.⁷ Ama, buna karşın, "yeni sendikacılık" hareketinden rahatsızlık duyduğunu belirttiğimiz sendikalar da, IMF programının uygulanmasına karşı çıkmak zorunluluğunu duydular. Askeri yönetim ise, bir yandan, grevin yaygınlaşmasını önlemek için yoğunlaşan toplumsal muhalefet karşısında giderek köşeye sıkışmaktaydı. Bunun en somut göstergesi, IMF ile yapılan anlaşmayı uygulamakta düştüğü acz karşısında, bir yıl içinde üç kez "niyet mektubunu" yenilemek zorunda kalmasıydı.

Sonuç olarak, şu noktanın vurgulanmasında yarar vardır. 21 yıllık askeri yönetimin sonuna yaklaşıldığını gösteren işaretlerin çoğaldığı günümüzde, "yeni sendikacılık" hareketine çeşitli eleştiriler yöneltilse de, Brezilya'daki demokrasi mücadelesine olan katkıları yadsınamaz. ■

- 1) Brezilya'nın ekonomik gelişme ve sanayileşme sürecine ilişkin ayrıntılı değerlendirmeler için bkz. Galip Yalman: "Gelişme Stratejileri ve Stabilizasyon Politikaları", Türkiye'de ve Dünyada Yaşanan Ekonomik Bunalım, içinde Yurt Yayınları, 1984 Songur Savran: "Brezilya Mucizesi" Uzerine" Yapıt 3, Şubat - Mart 1984.
- 2) K.Mericle: "Corporatist Control of the Working Class: Authoritarian Brazil since 1964" J. Malloy (ed): Authoritarianism and Corporatism in Latin America, 1977 içinde.
- 3) J. A. Moises: "Current Issues in Labor Movement in Brazil" Latin American Perspectives 23, Fall 1979
- 4) J.A. Moises: "What is the Strategy of 'New Syndicalism' Latin American Perspectives 35, Fall 1982
- 5) J.Humphrey: "Auto Workers and the Working Class in Brazil" Latin American Perspectives 23, Fall 1979
- 6) The Guardian Weekly 7.8.1983
- 7) The Guardian Weekly 17.7.1983

Reagan 'ın Orta Amerika'da Hukuk-Dışı Savaşı

■ Türkaya ATAÖV

Amerikan Anayasasına göre, savaş ilân yetkisi yasama organının, yani Kongre'nindir. Ancak, aynı zamanda Başkomutan olan Amerikan Başkanının savaş yapma yetkisi vardır. Ne var ki, Başkanın savaş yapma yetkisini sınırlayan bir takım yasalar da yürürlüktedir. Hayıflanacak gerçek şu ki, bu sınırlamalar etkili olamamaktadır.

Reagan Yönetiminin Nikaragua limanlarını mayınlaması A.B.D.'nin de, Nikaragua'nın da imzalamış olduğu ve mayın yerleştirmeye ilişkin 1907 tarihli La Haye Andlaşmasına aykırıdır. Gene Amerika'nın Nikaragua'daki meşru hükümeti düşürme çabaları hem Birleşmiş Milletler, hem de Amerikan Devletleri Örgütü andlaşmalarını çiğnemektedir. Ancak, Amerikan Hükümeti'nin bu ko-

nuda devletler hukukunu ve kendinin de imza koyduğu ilkeleri bir yana ittiği açıktır. Amerikan Kongresi Nikaragua'daki karşı-devrimcilere para yardımını kesse bile, hükümet Suudi Arabistan'dan ya da özel fonlardan mali destek sağlayabilmektedir. Benzer biçimde, Kongre El Salvador'daki rejime para ayırmasa, Başkan "olağanüstü yetkileri"ni kullanarak bu hükümeti destekleyecek mali olanakları bulmaktadır.

Demek ki, Amerikan Başkanı ya yasaları çiğnemekte ya da yasaların koyduğu sınırlamaları bazı boşluklardan yararlanarak aşabilmektedir. Fakat bu oluşum hukukun bir işe yaramadığı anlamına gelmez. Uygulamaları hukuk ölçülerinde değerlendirmek hükümetin yasalara uyup uymadığını göstermek ve uy-

mağa zorlamak açılarından gereklidir. Amerikan halkı başta olmak üzere, dünya kamuoyu birtakım gerçekleri öğrendiğinde, yasa-dışı uygulamaların hızı azalır ya da bunlar terkedilir.

Amerikan Başkanının savaş yapma yetkisi üstünde bu ülkenin iç koşullarından doğan üç türlü sınırlama vardır: (1) Sınırlamaların birincisi Anayasa'daki "iktidarın bölünmesi" (*separation of powers*) ilkesine bağlıdır. Başka bir deyişle, Amerikan Başkanı silahlı kuvvetleri kullanmadan önce Kongre'nin onayını almak zorundadır. Bu çerçevede içinde dört türlü sınırlama söz konusudur: (a) Biri Anayasa'nın içindedir — Savaş Yetkileri Bölümü, Madde 1, Alt-bölüm 8, M. 11, 12 ve 13. Bu maddeler iktidar organları içinde Amerikan Kongresine savaş ilân etme (*to declare war*) yetkisi tanımaktadır. (b) İkinci sınırı 50 U.S.C. 1541 numaralı Savaş Yetkileri Kararı getirmektedir. Bu karara göre, silahlı kuvvet kullanılır ve bunun onayı Kongre'den iki ay içinde alınmazsa, tüm askerlerin geri çekilmesi gerekir. Demek ki, Kongre bu konuda hiçbir şey yapmasa bile, yasalara göre, Amerikan Başkanı silahlı kuvvetleri gönderildikleri yerden geri çekmek zorundadır. (c) Üçüncü sınırı 18 U.S.C. 960 numaralı Tarafsızlık Yasası getiriyor. Bu yasaya göre, Amerika'nın barış içinde olduğu yabancı bir ülkeye karşı düşmanca bir eylem başlatması ve örgütlenmesi suçtur. Bu yasa "yarı-askeri" nitelikteki birlikler için de geçerlidir. Yani, Nikaragua'daki gelişmelerin ne derece yasal oldukları bu Karar çerçevesinde değerlendirilmelidir. (ç) Dördüncü sınırlama Merkezi Haber Alma Ajansı (CIA) ilgili yasalardan doğmaktadır. Bu yasalara göre, Kongre CIA'nın "gizli-kapaklı" eylemleri hakkında bilgi sahibi olma yetkisine sahiptir. Bunlar "onaylama" ile değil, yeterince bilgi sahibi olma ile ilgilidir.

Amerikan Anayasasını yapanlar savaş ilân yetkisini Kongre'ye vermekle savaşı zorlaştırmak ve barışı kolaylaştırmak amacını güdüyorlardı. "Kurucu babalar"ın düşündüğü biçimde, Amerikan Anayasası savaşa değil, barışa yatkındır. Savaş ilân yetkisini Yürütme Erkinin eline vermemiştir. Büyük ya da küçük, silahlı çatışmalar konusunda duyarlıdır. Anayasayı harekete geçirmek için, dört-başı-mamur bir savaş da gerekli değildir; en ufak bir çatışma için bile Kongre'nin onayı şarttır. Nika-

ragua limanlarının mayınlaması ya da bir uçağın savaş bölgesinde uçuşu hep Kongre onayını gerektirir.

Ne var ki, Anayasanın bu noktaya ilgili maddeleri anlamını kaybetmiştir. Kore, Vietnam, Grenada ve Nikaragua örneklerinde Kongre onayı alınmamıştır. Hele Vietnam'da yarım milyarı Amerikan askeri yıllarca çarpışmış, "savaş ilânı"na gerek bile görülmemiştir. Kongre hiç savaş ilân etmemiş, ama Vietnam'daki Amerikan askeri varlığını destekleyen fonlar için kararlar almıştır. Bu savaşın "Anayasal bir savaş" olup olmadığı Amerika'da yıllarca tartışılmış, mahkemeler ne yapacaklarını şaşırılmışlar, bu arada bazıları savaşın Anayasaya aykırı olduğuna dair kararlar bile almışlardır. Ne var ki, Kongre'nin tavrı açısından bugün Nikaragua, El Salvador ve Honduras'taki durumlar Vietnam'dan çok farklıdır. Kongre Orta Amerika olayları konusunda Başkana o denli arka çıkmamaktadır.

Savaş Yetkileri Kararı Vietnam Savaşından sonra alındı. Kongrenin Anayasal haklarını hatırlatma amacını güdüyordu. Yeni Karara göre, Başkan Amerikan silahlı kuvvetlerini bir çatışmaya soktuğunda, Kongre'ye 48 saat içinde rapor vermekle yükümlü oluyordu. Ve 60 gün içinde Kongre'nin onayı sağlanmadığı takdirde de, kuvvetleri geri çekmek zorundaydı. Yasa silahlı kuvvetlere uygulanıyor, yarı-askeri birlikleri kapsamına almıyordu. Yani, bu durumda, Nikaragua'ya uygulanmamaktadır. Ama Kongre'nin herhangi bir olay için para ayırması silahlı kuvvet kullanımı Kongre onayının verildiği anlamına da gelmemektedir. Kısaca, Amerikan askeriğin El Salvador'a yollanabilmesi için Kongre para vermişse, bu karar oradaki savaşı onayladığı anlamına gelmez. Onay için ayrı ve açık bir "onay kararı" gereklidir. Bu ayrım Vietnam Savaşı deneyiminden sonra konmuştur.

Yukarda söylendiği gibi, bu Kararın önemli özelliklerinden biri Başkanın rapor vermesini gerekli kılmasıdır. Ne var ki, hiçbir Amerikan Başkanı yasaların gerektirdiği raporu sunmağa yanaşmamaktadır. Amerikan halkına ilişkin Başkanın yasalara uymağa zorlamaktır. Bunun için girişimler de vardır. Amerikan sisteminde yurttaş gerektiğinde hükümete karşı dâvâ açabilir. "Crockett v. Reagan" örnek olayı bu Karar çerçevesinde açılan ilk dâvâdır. Bir yurttaş Reagan'ı yasaları çiğnemek-

le suçlayarak bizzat ona karşı dâvâ açmıştır. Amerikan hukukunun geçmişte bu örnek-olaylarla geliştirdiği bir gerçektir. Bu olayda da Reagan Yönetimi oldukça zorlanmış, Başkan El Salvador'a yollanan askerlerin tümünün "danışman" olduğunu savunmuş, bu durumda bölge mahkemesi ile Temyiz Amerikan askerinin bilfiil savaşa ne derecede katıldığını saptayamadığı sonucuna varmıştır. Nikaragua'daki askeri eylemlerle ilgili olarak gene bir yurttaş "Sanchez-Espinoza v. Reagan" diye anılan dâvâyı açmıştır. Gene Amerikan Kongre kararı olmadan Grenada'yı işgal etmişti. Bu da "Conyers v. Reagan" davasının konusu oldu. Yasaya göre, hükümet askeri hareketi 60 gün içinde durdurmalıydı. Ancak, Grenada olayı öyle çabuk sonuçlandırıldı ki, yasa uygulamada işlemedi bile. Reagan, bu kez, bir boşluktan yararlandı.

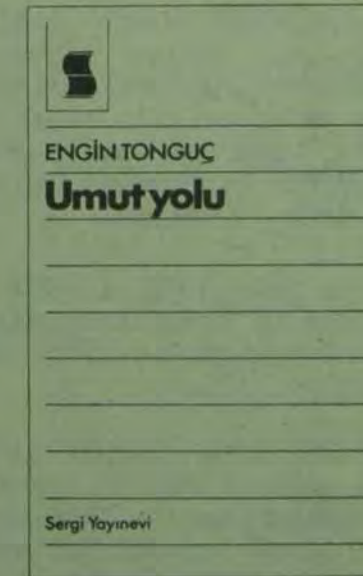
Açılan bu dâvâların bir yararı olmadı mı? Sonucu değiştirmediler ama, halkı eğitmekte bir rolü oldu. Bazılarını yurttaşlar kazandı da —örneğin, "Dellums v. Smith" dâvâsı. Nikaragua'ya karşı Başkan'ın yürüttüğü savaşın Tarafsızlık Yasasına aykırı olduğu kanıtlandı.

(2) Yukarda dördüncü paragrafta Başkanın savaş yapma yetkisi üstünde üç türlü sınırlama olduğunu söylemiştim. Bunun birincisini de Anayasa ile başka Amerikan yasalarına bağlayarak anlatmağa çalıştım. Bu sınırlamaların ikinci grubu insan hakları ölçüleridir. Amerikan Kongresi insan haklarının çiğnenmesiyle ilgili çeşitli kararlar almıştır. Bunlar yasa niteliğindedir. "Frazer Değiştirgesi" (*Amendment*) diye bilinen 22 U.S.C. 2304 numaralı yasa, insan hakları nedeniyle, El

Salvador'a yardımı yasaklamaktadır. Carter yönetiminde bu yasaların bir gücü vardı. Örneğin, Arjantin ve Guatemala'ya yardım kesilmişti. Bu yasaların "ulusal güvenlik istisnaları" da varsa, 68 Salvador kökenli yurttaş Başkan Reagan'a karşı bir dâvâ açmışlardır.

(3) Başkan'ın yetkilerine konan üçüncü sınır ayrılmış olan paranın kesilmesi ve belirli bir amaç için verilmiş olan paranın o amaç dışında kullanılamamasıdır. Örneğin, "Boland Değiştirgesi"nde belirtildiği gibi, Nikaragua konusunda ayrılmış olan meblağ oradaki meşru hükümetin devrilmesi için kullanılmaz. Ancak, Reagan Yönetimi temelde o ülkeye yollanmakta olan silâhları engellediğini söyleyerek yasaları çiğnemediğini iddia etmektedir.

Bu sınırlamaların hiçbirisi, Amerikan Anayasasının ve başka yasaların varlığına karşın, Yürütme Erkinin başındaki Reagan'ın yetkilerinin uygulamada sınırlanamamaktadır: Grenada ve Nikaragua'ya karşı Kongre onayı olmadan bir savaş yürütülmüştür. Yönetim El Salvador'da Savaş Yetkileri Kararı'na uymadan silahlı kuvvet kullanmıştır. Gene Yönetim Nikaragua'da Tarafsızlık Yasasını çiğnemmiştir. Boland Değiştirgesine rağmen, Reagan Nikaragua Hükümetini devirme girişimleri içindedir. El Salvador'da insan hakları sorunu gittikçe büyüdüğü halde Amerikan Hükümeti oradaki yönetime yardım yapabilmektedir. Bütün bunlar bizzat Amerikan hukukuna karşıdır. Ama Amerikan yurttaşlarına da, dünya yazarlarına da hukuka aykırı olduklarını yazma fırsatı vermektedir. Amerikan müdahalelerine karşı savaşında bu yol küçümsenemeyecek kadar önemlidir.

Latin Amerika'nın Bitmeyen Borç Öyküsü

■ Sinan SÖNMEZ

Bu öyküdeki kişiler ve olaylar gerçektir.

Öncelikle yaşanmış bir olayı aktarmak istiyorum. 1983 Nisan sonunda Brezilya'nın en tanınmış oteli National'ın önünde genç bir kadın otomobilden inmeye hazırlanırken foto-muhabirlerinin flaşlarından korunmak için bir derginin arkasında yüzünü gizlemeye çaba gösterir ve yoluna devam eder. Gene de gazeteciler esmer güzeli genç kadını görme olanağını elde ederler. Otelin kapıcısı "artist mi?" diye sorar. Bir gazeteci "Evet ama IMF denilen dramda oynuyor" yanıtını verir. Şili kökenli genç kadın tanınmamak için tüm önlemleri almış ve "Brezil'e eşikle birlikte turizm amacıyla geldiğini" otel yönetimine bildirmiştir. Aslında IMF görevlisi olan genç kadın gazetecilerin yorumuna göre "altı ay önce başlamış olan dramın artistidir". Bu dram Kasım 1982'de 90 milyar dolarlık borç altında ezilen Brezilya'nın borç faizlerini ödeyememesi nedeniyle IMF'nin "yardımı"na başvurusuyla başlamıştır. IMF "evet" yanıtını verdikten sonra önermiş olduğu önlemlerin uygulanışını denetlemek için söz konusu genç bayanı görevlendirmiştir.

Bu öykü yalnızca Brezilya için geçerli değil. Diğer Latin Amerika ülkelerinde de aynı yöntemin defalarca uygulandığını görüyoruz. Gerçekten, IMF Latin Amerika ülkelerinde çok önemli bir konuma sahiptir. Öyle ki, 1982 sonlarında ne Rio'daki aşırı sıcak, ne yaklaşmakta olan karnaval, ne de ülkenin kuzeydoğusu etkileyen aşırı kuraklık IMF kadar dikkatleri çekmemiştir.

Batıdaki finans merkezlerinin görüşlerini yansıtan yayın organlarının sayfalarında da Latin Amerika'nın borçluluğu sürekli manşet olmuştur. Bazı anlamlı başlıklara göz atalım: "İngiltere'nin Falkland'daki yengisi Arjantin'i demokrasiye yöneltiyor ve bankalar bundan çok tedirginler. Buna gerek var mı? Bankalar Arjantin için ağlamalı mı?" (*Economist*, 22 Ekim 1983), "Arjantin için ağlamayın" (*Financial Times*, 16 Nisan 1984), "Alfonso'nun borç pazarlığında demokrasiyi manivela olarak kullanıyor" (*Wall Street Journal*, 1984), "Latin Amerika'nın borcu bunalımın siyasal boyutlarını artırıyor" (*Wall Street Journal*, 19 Haziran 1984), "Borç bunalımı Çok Ulusluların çıkarına zarar veriyor" (*Wall Street Journal*, 8 Haziran 1984). Latin Amerika üzerine yazılanları göz önünde bulundursak yukarıdaki başlıkların sayısını artırabileceğimizi, sayısız örnekler verebileceğimizi söyleyebiliriz.

Evet, neden Latin Amerika bu denli önemli? Neden Latin Amerika'nın borçluluğu üzerinde bu denli duruluyor?

Genelde Latin Amerika az gelişmişlik olgusuna özgü tüm çelişkilerin sergilendiği bir yöre. Yarı-sanayileşmiş olarak nitelendirilen Brezilya, Arjantin, Meksika, Şili, Vene-

zuela, Kolombiya gibi ülkelerin yanı sıra Bolivya, Honduras, El Salvador gibi düşük gelirli, sanayileşmekten uzak ülkeler bir arada bulunmaktadır. Yarı-sanayileşmiş denilen Brezilya ve hatta Arjantin bir zamanlar kalkınmada "model" olarak gösterilmiş, "Brezilya mucizesi"nden söz edilmiş, daha sonra ise petrol üretmeye başlayan Meksika geleceğin güçlü ülkesi olarak gösterilmiştir. Bu arada diğer bir petrol üreticisi olan Venezuela'nın da "sorunsuz" olduğu ileri sürülmüştü. Oysa bu ülkeler benimsemiş oldukları "kalkınma" strateji ve modelleri sanayisinde bugün çok büyük sorunlarla karşı karşıya gelmişlerdir. Çok uluslu Şirketlerin bu yörede yalnız ekonomik değil fakat politik açıdan da büyük etkinliğe sahip olduğu görülmektedir. Gelir bölüşümünün aşırı derece eşitsiz olduğu, darbelerin birbirini izlediği bu ABD'nin "arka bahçesi" olarak da nitelendirilen yörede politik ve toplumsal devingenliğin belirgin olduğunu da görebiliyoruz. Nitekim özellikle bazı ülkelerin toplumsal ve politik tarihi bu olguyu açık seçik gösteriyor. En son anlamlı örnek ise Nikaragua.

LATİN AMERİKA'NIN BORÇ DÖKÜMÜ

Daha özgül bir çerçevede, yani borçluluk açısından ele alındığı zaman Latin Amerika ülkelerinin ağırlıklı bir konuma sahip olduğu görülmüyor. OECD verilerine göre az gelişmiş ülkelerin orta ve uzun erimli borç toplamı 1983 yılı sonunda 606 milyar dolar olup bunun yarısı Latin Amerika ülkelerine aittir. (*Wall Street Journal*, 11 Nisan 1984). Burada belirtilmesi gerekli nokta ise kısa erimli borçların dikkate alınmamasıdır. Bu tür borçlar dikkate alındığında borç miktarı daha da yükselmektedir. Nitekim diğer bir kaynağa göre ayrı tarihlerde toplam borç miktarı 680 milyar dolar dolaylarındadır. (*Echo de la Bourse*, 7 Eylül 1983). Nitekim toplam borç içinde Brezilya, Meksika ve Arjantin'in borçları sırasıyla, 97, 83 ve 42 milyar dolardır. Venezuela ile birlikte bu dört ülkenin az gelişmişlerin toplam borçları içindeki payları ortalama yüzde 41 dolaylarındadır. Burada dikkati çeken nokta yarı-sanayileşmiş olarak nitelendirilen ülkelere en ağır borçlular kategorisini oluşturmalarıdır. Yukarıdaki dört ülkeye Şili'yi de ekleyerek 1983'e ilişkin bazı anlamlı istatistiksel verileri gözden geçirelim.

Ülkeler	Milyar Dolar					Yüzde olarak	
	Toplam Borç (1)	Özel Bankalara olan Borç (2)	Kısa Erimli Borç (3)	Faiz Ödemeleri (4)	Faiz Ödemeleri/İhracat (5)	Borç Servisi/ GSMH (B) (6)	Borç Servisi/İhracat (c) (7)
Brezilya	97	63	25	10,1	46	3,5	83
Meksika	81	65,5	36	10,1	46	4,4	129
Arjantin	42	25,5	15,5	4,5	50	5,5	179
Venezüella	38	27	18	4,1	29	4,7	95
Şili (a)	22	10	5	2	50	4,6	116

(a) Demokratik Muhalefete göre toplam borç 30 Milyar dolardan yüksektir.
(b) Yalnızca kamu borçlarına ilişkindir.
(c) 1982 yılına ilişkindir.

Kaynak: IMF, Bank for International Settlements, National West Minster Bank Quarterly Review, World Bank Staff Working Paper No. 477 ve 488

Yukarıdaki tablonun verileri ve burada ek olarak vermediğimiz 1970'li yıllara ilişkin rakamlar ele alındığı zaman çok anlamlı sonuçlar elde edilmektedir.

1. Borçlanma yetmişli yıllarla birlikte, özellikle, 1973'den itibaren hızla artmıştır. Katlanarak yükselen faizlerin borçların artmasında önemli bir payı vardır. Latin Amerika ülkeleri yalnızca 1983'de toplam 40,2 milyar dolar faiz ödemek durumunda kalmışlardır. Bu rakam sözkonusu ülkelerin toplam ihracatlarının yüzde 42'sini oluşturmaktadır. En borçlu dört ülkeye ilişkin oran ise daha da yüksektir. (sütun 4). Üstelik yıllık borç taksitleri faizler ile toplandığında (borç Servisi) ödenmesi gereken miktar çok yüksek olmaktadır. Nitekim borç servisinin GSMH'ye oranı çok yüksek, ihracata oranı ise kritik noktanın ötesine geçmiş bulunmaktadır (sütun 6 ve 7).

2. Toplam borçlar içinde özel bankalardan (özellikle ABD kökenli

olanlardan) alınan borçların payı giderek artarken kısa erimli borçların payı da yükselmiştir (sütun 2 ve 3). Bu tür borç faizlerinin yüksek olması ve kısa sürede ödenmesi gerekliliği önemli darboğazların doğmasında önemli bir etken olmuştur.

Aşağıdaki tabloda dört Latin Amerika ülkesinin en büyük sekiz ABD bankasına 42,6 milyar dolar borç ödemesi söz konusudur. Tüm diğer ABD bankalarını ve diğer Latin Amerika ülkelerini hesaba katarsak bu rakam 78 milyar dolara ulaşmaktadır.

Neden yetmişli yıllarla birlikte borçlanmada hızlı bir artış olmuştur? Neden borçların yapısında bir değişiklik ortaya çıkmıştır?

BORÇLU YILLAR

Bu sorunların yanıtını bir tümce ile vermek olanaklı: ekonomik büyüme modeli ve bu bağlamda sanayileşme türü ile yabancı sermayenin,

Çok Uluslu Şirketlerin etkisi ve de yetmişli yıllarda kapitalist ekonomilerin yaşadığı bunalım hızlı borçlanmayı gündeme getirmiştir. Diğer bir deyişle, uluslararası iş bölümü çerçevesinde benimsenen işlev ve bunalım belirleyici etkenler olmuştur. Nitekim dünyanın en borçlu ülkesi olan Brezilya üzerinde biraz durmak bu açıdan aydınlatıcı olacaktır.

Brezilya'nın ekonomik büyümesi 2. Dünya Savaşı'ndan sonra yaklaşık yirmi yıl boyunca iç tasarrufla desteklenmiştir. Bu kesitte yabancı sermaye uzun erimli yatırımlar biçiminde gerçekleşiyor. Dış ticaretin GSYİH içindeki payı düşüyor. Bu eğilim altmışlı yılların ortasına dek sürüyor. Ekonomik büyümenin itici motorunun dayanıklı tüketim malları üreten kesim olması nedeniyle geniş iç pazara yönelik bir üretim söz konusu oluyor. Bu strateji ile iç tasarrufun yeterli düzeye ulaşması engellenmiş ve 1965'den itibaren giderek artan bir biçimde dış finans-

ABD Bankalarının En Borçlu Dört L. Amerika Ülkesine Vermiş Olduğu ve 1983 sonunda Ödenmemiş Borçların Dökümü (milyar dolar)

Bankalar	Brezilya	Meksika	Arjantin	Venezuela	Toplam	Borç/Özsermaye (yüzde)
Citicorp	4,7	2,9	1,1	1,5	10,2	154,3
Bank America	2,5	2,7	0,3	1,6	7,1	116,7
Manufacturers						
Hannover	2,1	1,9	1,3	1,1	6,4	200,3
Chase Manhattan	2,6	1,5	0,8	1,2	6,1	136,5
J. P. Morgan	1,8	1,2	0,7	0,5	4,2	102,9
Chemical	1,3	1,4	0,4	0,7	3,8	136,0
Banker's Trust	0,8	1,3	0,2	0,4	2,7	119,4
Continental Illinois	0,5	0,7	0,4	0,4	2,0	83,9

Kaynak: International Currency Review

mana başvurulmuştur. Bu yıllarda, 1964'de askeri yönetimin iş başına geldiğini belirtmekte yarar vardır. Benimsenen ekonomik büyüme modeli büyük ölçüde yabancı sermayeye dayalı olmuştur. Şöyle ki, 1965-1973 arası sağlanan dış kredi ithalatın finansmanından çok döviz birikimini sağlamıştır. Bu borç Çok Uluslu Şirketlerin aracılığıyla elde edilmiş ve iç tüketimin uyarılması için gerekli kredi ve finansman sistemini oluşturma yönünde kullanılmıştır. Bu strateji söz konusu şirketlerin giderek ülke ekonomisinde etkin olmasına yol açmıştır. 1973'de net borçlanma (Brüt borç-döviz rezervi) 6,2 milyar dolara ulaşırken toplam ihracata eşit oluyor. 1973'le birlikte petrol fiyatlarındaki artış ülkenin borçlanma sürecini hızlandırıyor. Petrol faturasının kabarması sonucunda Brezilya'nın cari ödemeler açığı GSYİH'nın yüzde 7'sine ulaşmıştır. Uluslararası bunalımın belirginleştiği bu yıllarda askeri yönetim ihracatçı sektöre yatırım yaparak petrol faturasını azaltacağını düşünmüş, önemli yatırımlara başvurarak dış kredi gereksinmesini daha da artırmıştır. Nitekim Brezilya'nın 1973'de 6,2 milyar dolar olan borcu 1978'de 31,6 milyar dolara ulaşmıştır. 1978'den sonra borç miktarının daha da arttığını ve 1984 sonlarında 100 milyar doları aştığını görüyoruz. Yukarıda söylemiş olduklarımızı cari ödemeler dengesini inceleyerek kanıtlayabiliyoruz. Nitekim Küba dışındaki tüm Latin Amerika ülkelerinin cari ödemeler bilançosundaki toplam açığın yüzde 85'i yabancı sermayeye yapılan çeşitli ödemelerden kaynaklanmaktadır. (Monthly Review, cilt. 35, no. 8 Ocak 84). Bu noktanın üzerinde titizlikle durmak gerekmektedir. Dış borcun artmasında etkin olan nedenlerden biri de dış ticaret hadlerinin aleyhe dönmesidir. Brezilya bu aleyhe dönme nedeniyle 1979-1982 arasında 25 milyar dolar kayba uğramıştır. 1979 yılından itibaren faiz oranlarının hızla yükselmesi ise borç yükünü giderek artırmıştır. Yapılan hesaplar faiz oranında yüzde 1'lik artışın borç servisini yılda 4 milyar dolar artırdığını göstermektedir. (Financial Times, 26 Mart 1984). Nitekim Meksika, Peru ve Brezilya'da, IMF tarafından kabul ettirilen kararlılık politikalarından sağlanacağı umulan "olumlu" sonuçlar bile Avrupa dolar piyasasında faiz oranının 1984 yılında tırmanmasıyla olanaksızlaşmıştır. Gene Brezilya'nın faiz oranlarındaki yükselme nedeniyle 1979-1982 ara-

sında 15 milyar dolar ek borca girildiği hesaplanmıştır. (C. Furtado, "Dette Exterieur: Quel Type de Renegociation". Le Monde Diplomatique, Ağustos, 1983).

İstatistiklerin gösterdiği son derece yalın fakat önemli bir bulgu üzerinde durmak gerekiyor. 1973'le birlikte ortaya çıkan petrol fiyatındaki hızlı tırmanma petrol üreticisi olmayan ülkelerin borçlarının artmasına neden olmuştur. Bunun anlamı bu ülkelerin kredi bulma olanağına sahip olmalarıdır. Bu borçlar daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi özel bankalardan, özellikle de ABD bankalarından sağlanmıştır. Petrol üreticisi olmayan az gelişmiş ülkelerin toplam borçlarında özel bankaların payı 1973'de yüzde 49 iken 1981'de yüzde 57'ye ulaşmıştır. Bunun anlamı petrol üreticisi olmayan az gelişmiş ülkelerin düzlüğe çıktığı anlamına gelmemelidir. Nitekim 1979'dan beri petrol fiyatlarında görülen düşme petrol ihracından elde edilen fon fazlalarının erimesine neden olmuştur. Birçok petrol ihracatçısı az gelişmiş ülke gibi Meksika ve Venezuela'nın da bu dönemde giderek borçlandığı görülmektedir. Kaldı ki, petrol fiyatlarının yükseldiği dönemlerde bile elde edilen fonlar düşük gelir gruplarına bir katkıda bulunmamıştır. Bu durumda az gelişmiş ülkelerin borçlanmaları kime yarar sağlamaktadır? Bunalımlı yıllarda batılı bankalar neden az gelişmiş ülkelere borç vermişlerdir?

BORÇ VERENLER DAHA ÇOK KAZANIYOR

Borç mekanizması batıdaki bunalımın aşılmasında bir araç olarak kullanılmıştır. Verilen krediler az gelişmiş ülkelerin merkez ülkelerine yönelik istemlerini korumada etkin olmuştur. Diğer yandan ise borç veren özel bankalar kârlarını artırmışlardır. Yani borç mekanizması gerek sanayi gerekse finans kesimlerinin yararına olmuştur. Nitekim 1970-1980 arasında ihracatın GSMH'ye oranı batı ülkelerinde artmıştır. Aşağıdaki rakamlar yüzde olarak bu gelişmeyi göstermektedir.

F. Almanya	Japonya	İngiltere	Fransa	ABD
1970	18,5	9,5	15,9	12,8
1980	23,0	12,5	22,2	17,8

Çok Uluslu Şirketlerin merkez-

leri dışında elde ettikleri gelirin toplam gelire oranı çok yüksektir. Yüzde olarak bu oranı aşağıda görebiliriz.

Pan Am: 70, TWA: 35,8, Exxon: 70,1, Atlantic Richfield: 83,9, IBM: 48,1, Xerox: 44,5, Ford: 48,4, Good Year: 41, Coca Cola: 45, Colgate Palmolive: 58,7, Singer: 40,6, vb...

Banka kesimine gelince; Citicorp, Chase Manhattan ve J.P.Morgan kârlarının sırasıyla yüzde 62,65 ve 63'ünü ABD dışında elde etmişlerdir. Başlıca 14 ABD bankasının dışarıda elde ettikleri kârlarının toplam kârlara oranı yüzde 53,5'e ulaşmaktadır. Bunun önemli bölümü az gelişmiş ülkelere ve bu bağlamda Latin Amerika'dan kaynaklanmaktadır.

Bunalımın en yoğun olduğu yıllarda özel bankaların Latin Amerika ülkelerine, özellikle de yarı-sana-yilemiş olanlara kredi vermesi son derece anlamlıdır. Ne var ki her alınan borç yeni yükler getirmekte ve borç servisini (yıllık taksit ve faizler) karşılamak için zorunlu olarak borçlanmaya gidilmektedir. Dünya Bankası'nın hesaplarına göre az gelişmiş ülkelerin aldıkları her yeni borcun borç servisini karşılama oranı yüzde olarak aşağıdaki gibidir. (World Bank, World Debt Tables, First Supplement, Mayıs 1983):

1974	1978	1979	1980	1981
54,0	59,4	66,1	74,2	75,3

Yani 1981 yılında az gelişmiş ülkeler aldıkları her yeni borcun yüzde 75,3'ünü borç taksiti ile faiz ödemelerine ayırmak durumunda kalmışlardır. Ne var ki, bu mekanizmada kaçınılmaz olarak önemli tikanlıklar ortaya çıkmıştır.

LATİN AMERİKA ÜLKELERİ BORÇLARINI ÖDEYEMİYOR

Dış borçlar açısından özel bir konuma sahip olan başlıca üç Latin Amerika ülkesi (Brezilya, Meksika, Arjantin) seksenli yıllarla birlikte mali bir bunalıma girmiştir. Önce Meksika 1982'de dış borç taksitlerini ödeyemeyeceğini açıklamıştır. Arkasından Brezilya ve Arjantin'in benzer durumda olduklarını açıklamaları batılı banka çevrelerini ve Çok Uluslu Şirketleri alarma geçirmiştir. Mali sıkıntıya düşen bu ülkelerin ithalatlarında ortaya çıkan düş-

me eğilimi özellikle ABD kökenli şirketleri etkilemiştir. ABD'nin resmi açıklamasına göre, ABD'nin Latin Amerika'ya yönelik ihracatı 1981'e göre 1983'de yüzde 40 gerilemiştir (Wall Street Journal, 8 Haziran 1984). Banka kesimi açısından ise durumun kaygı verici olduğu sürekli olarak yenilenmiştir. Aşağıdaki veriler bu kaygının nereden kaynaklandığını göstermektedir. (Monthly Review, cilt. 35, no. 8, Ocak 1984).

Ülkeler	Kredi/Dokuz En büyük ABD Bankasının Özsermayesi (yüzde olarak)
Meksika	59,8
Brezilya	54,2
Arjantin	24,6
Venezuela	31,4

Yukarıdaki dört ülkeye verilen kredinin özsermayeye oranı yüzde 170'e ulaşmaktadır. Tüm Latin Amerika dikkate alındığı zaman bu oran yüzde 210'a fırlamaktadır. Bu noktayı biraz açalım. Bir banka mevduat sahiplerinin hesaplarındaki parayı borç olarak verdiği zaman bu borcun zamanında ödenmesini bekler. Böylelikle mevduat sahipleri istedikleri zaman paralarını geri çekebilirler. Örneğin Meksika borcunu ödemezse dokuz bankanın sahip olduğu sermayenin (ihtiyat rezervi dahil) yaklaşık yüzde 60'ının bankaların işlem yapabilmesi için kullanılması gerekmektedir. Eğer Meksika ve Brezilya aynı kararı alırlarsa bu oran yüzde 100'ü aşmaktadır. Burada birkaç önemli ayrıntıyı vermekte yarar var: 1982'de Citibank'ın elde ettiği kârın yüzde 20'si Brezilya'dan kaynaklanmıştır. Manufacturers Hanover'ın aktiflerinin (varlığının) yüzde 70,4'ünü Latin Amerika'ya açtığı krediler oluşturmaktadır. Bu oran önemlidir. Arjantin'in ödemek durumunda kaldığı faizlerin Manufacturers gelirlerinin yüzde 23'ünü oluşturması ise durumun ciddiyetini göstermektedir. Diğer bankalar açısından bu oran yüzde 1,3 ile 8,4 arasında değişmektedir. Nitekim Arjantin'in faizleri ödemesi bazı bankaların durumunu sarsmış ve 1984'ün şubat-mart aylarında Manufacturers'ın hisse senetleri yüzde 13,15 Morgan'ınki ise yüzde 12,4 değer yitirmiştir. (Financial Times, 30 Mart 1984)

Ortaya çıkan güçlükler özel bankaları, IMF'yi ve ABD yönetimini harekete geçirmiştir. Nitekim IMF'nin Latin Amerika üzerindeki hiç etkisiz etmediği gölgesinden daha da sıyrılarak çok iyi bilinen "kararlılık pa-

ketleri"ni açtığını görüyoruz. Borç ertelemelerin bir sonuca ulaşması, yeniden borç verilmesi IMF güdümünde uygulanacak politikaların onaylanması, yürürlüğe konulmasına bağlı olmaktadır. Gerek bankalar gerekse IMF açısından önemli olan borç mekanizmasının işlerliğini yitirmesidir.

BORÇ YÜKÜ ve DEMOKRASİYE GEÇİŞ

1984 haziran ayında Kolombiya'da Latin Amerika'lı borçluları bir araya getiren toplantıdan önce Venezuela Dışişleri Bakanı Isidro Morales'in "Borçluluk yalnızca para-

Latin Amerika, genelde az gelişmişlik olgusuna özgü tüm çelişkilerin sergilendiği bir yöredir. Yarı sarayilemiş olarak nitelendirilen Brezilya, Arjantin, Şili, Venezuela, Kolombiya gibi ülkelerin yanı sıra Bolivya, Honduras, El Salvador gibi düşük gelirli denilen Brezilya ve hatta Arjantin bir zamanlar kalkınmada "model" olarak gösterilmişti. Oysa bu ülkeler bugün büyük sorunlarla karşı karşıyadır.

sal veya mali bir sorun değildir, şimdi karşılaşmakta olduğumuz en büyük politik sorunlardan biridir" (Wall Street Journal, 19 Haziran 1984) biçimindeki değerlendirmesi son derece gerçekçidir. Evet askeri yönetimlerde dış borç hızla artmıştır: Arjantin'de yedibuçuk yıllık yönetim sırasında 5 kat, Brezilya'da yirmi yıllık dönemde 70 milyar doların üzerinde ek borç yükü sırtlanmış ve Pinochet döneminde ise Şili'nin borcu 15 kattan fazla artmıştır. Bu yönetimlerin, demokrasiye geçme umudunu taşıyan Brezilya ve demokratik sivil yönetimin işbaşına geldiği Arjantin'de ekonomik, mali, toplumsal ve politik sorunlarla dolu bir miras bıraktığı bir

gerçektir. Nitekim borçlarını ödemekte güçlük çeken ülkelere IMF'nin müdahale etmesi ve "kemer sıkma politikası"nı kabul etmeye zorlaması henüz demokrasiye geçiş aşamasında olan ülkelere bu geçişi ortadan kaldırmı nitektir. Nitekim Brezilya Dışişleri Bakanlığı sozcüsü Neto'nun "Dayanılmaz toplumsal gerginlik yaratmaksızın kemer sıkmayı ne kadar uygulayabileceğimiz temel sorundur. Sınırı yaklaşıyoruz" (Wall Street Journal) yargısı kaygıların resmi bir ifadesidir. 1964'de darbeyle devrilen başkan Goulart'ın planlama bakanı ünlü iktisatçı Furtado'ya göre ise "Artık kemerde açılacak delik kalmamıştır".

Arjantin'in durumu ise yakından izlenmeye değer. Yedibuçuk yıllık aşırı monetarist bir baskı rejiminden sonra Alfonsin'in başkan seçilmesi yalnızca Arjantin için değil fakat tüm Latin Amerika için önemli bir olaydır. Yalnızca kendi partisi tarafından değil fakat Peroncu muhalefet ve sendikalar tarafından desteklenen Alfonsin, aynı anda, birikmiş ekonomik ve politik sorunlarla baş etmeye çalışmaktadır. Demokratikleşme sürecine ağırlık verme durumunda olan yeni yönetim, borç bunalımıyla birlikte ABD bankalarının IMF ile anlaşma yapması yönündeki istemleri ve baskısıyla karşılaşmıştır. Arjantin uzun süredir bu baskıya karşı koymaktadır. Alfonsin bu direnişle "Arjantin'in çıkarları ve ulusun onurunu" koruduğunu belirtmektedir. Alfonsin "Borçlarımızı, büyümeyi erteleyerek ve halkımızın genel gönencini feda ederek ödeyebileceğimizi düşünenler vardır. Biz bunun tam tersini düşünüyoruz" (Financial Times, 3 Nisan 1984) derken düşüncesini çok açık ifade etmektedir. Bu stratejinin ilk meyveleri, iki kez ertelenmesine karşın 31 Mart 1984'de ödenmesi gereken borç faizleri için, diğer borçlu ülkeler olan Meksika, Brezilya, Venezuela ile birlikte Kolombiya'nın yardımı koşmasıdır.

IMF'nin baskılarına başkaldıran Alfonsin yönetiminin kararlılığı tüm Latin Amerika ve diğer ülkeler için son derece değerli ve anlamlı bir örnektir. Tüm kurumlarda demokratikleşmenin sağlanmasına çaba gösteren yeni yönetim, yüklendiği ağır mirasın üstesinden gelmeye çalışırken, biriken borçların ödenmesi konusunda vereceği ödünlerin henüz filizlenen demokrasinin sonunu getirebileceğini bilmek durumundadır. Ve bunun da örnekleri eksik değildir.

Hasan Hüseyin'in Son Günleri

■ Remzi İNANÇ

22 Şubat 1984

Çarşamba

Hasan Hüseyin yatağa düşeli bugün tam bir yıl olmuş.. Bu bir yıl boyunca gözlemlerimiz, izlenimlerimiz yanısıra, yakınlarının, hekimlerinin anlattıklarıyla bir umutlandık, bir umudumuzu yitirdik. Hatta neden saklamalı kimi günler, hayatın kendi yapısından, yani karmaşıklığından gelen telaşla unuttuk bile onu. Ama biri hiç unutmadı ve hep yanbaşında oldu. Bu eşi Azime Hanım'dı.

ATEŞ

bir ateş yanıyordu ortada
biri geldi
üfledi
beşi geldi
üfledi
şarkılaştı birden ateş
alandan

tepeden bulutlar geçiyordu
sokaktan bir cenaze

kalabalık büyüyordu durmadan
ateş genişliyordu

bir tabanca patladı
sarsıldı alan
bir güvercin havalandı çatıdan
bir gölge sessizce sokuldu aralıktan
yaladı kanı

gören göz
duyan kulak
vurdu davulların en büyüğüne
dan dan dan

(Ozanın, Bilgi Yayınları arasında yakında çıkacak olan, "Kandan Kına Yakılmaz" adlı kitabından)

Onun unutulması olanaksızdı. Belki de, diyorum, yirmi yıllık evliliklerinde, zaman kavramı olarak, bir yıl boyunca bu denli birbirlerine yakın olmamışlardı.

Beş altı aydır Hasan Hüseyin'i hastahanedan evine taşımışlardı. Oradaki sağlık bakımı evde de yapılabilecekti. Bunun olanağı sağlanmıştı. Kalkıp evine, onu görmeye gittim. Kaç gündür arayamamıştım. Eşiyle, yakınlarıyla sık sık haberleşiyorduk elbette. Ama yüzyüze gelmek bana ağır geliyordu. Yüreğim kaldırmıyordu artık. Bu yirmi küsur yıllık dostumu yatakta sırtüstü konuşmadan bakar görmek dayanılır gibi değildi. Yerinde hiç duramayan, o dost ve insan canlısı, söz geliş bir sevdiğinin, bir tanıdığının adı geçse birden kulak kesilip, dikiş ve artık bilinen gerginliğiyle "Ne olmuş, ne olmuş ona?" diye sorular sorardı. Şimdi güçsüz ve dilsiz şekilde yatağa bağlanmış olan, baştan ayağa coşku dolu o Hasan Hüseyin miydi?

Ankara'da pek az görülen bir Şubat sabahı yaşıyorduk. Aydınlık, temiz ve ısırcı olmayan bir serinlik vardı. Çankaya'daki Basıntepe'ye yaklaşmıştım. Kocaman bir bahçeyi kucaklayan birbirine bitişik onlarca blok.. Hepsinde üç dört katlı yapıları. Bunlardan birinde Hasan Hüseyin'in de dairesi vardı. Bağlı olduğu basın kuruluşunun çok yıllar önceki girişimi olmasaydı, bu koşullarda Hasan Hüseyin'in burada daire sahibi olması gerçekten zordu, diye geçirdim içimden.

Kapıyı çaldım. Hayır çalmadım. Enli olan kapı ziline sadece serçe parmağımla dokunuverdim. Çok ses gitmesin istedim içeriye. Gerçi saat sabahın 10'uydu ama, Hasan Hüseyin'in odası kapıya bir buçuk metre kadar uzaklıkta idi ve seslere duyarlık göstermeye başladığını öğrenmişim.

Azime Hanım kapıyı açtı. Aralıkta paltomu soyundum ve kapısı açık küçük odaya girdim. Ancak iki somye alacak kadar küçük odada Hasan Hüseyin yatıyordu. Yatağının yanındaki küçük tabureye ilıştım. Tam bir yıl önce yine bu saatlerde, salonda aniden yere düşmüştü. O sıra evde rastlantı kimseler yokmuş. Bir kaç saat yerde kalakalmış Hasan Hüseyin. Ta ki, eşinin yeğeni öğle zamanı eve gelip de olan biteni görünce oraya buraya haber verilebilmişti.

Hasan Hüseyin bir ara yüzüme baktı. Eğildim yanaklarından öptüm. Sakal traşı yapılmıştı. Aman yarabbi. Bir yıl içinde sanki yirmi yıl birden yaşlanmıştı. O güzelim ak saçları kirli bir beyazlığa dönüşmüştü. Yüzü iyice buruşmuş ve küçülmüştü. Gözlerinin çukuru genişlemişti. O sıra Azime Hanım geldi mutfaktan. Sevecen, özverili.. İyimser... Yardımına gereksinme duyan bir öğrencisiyle egzersiz yapar gibi onunla konuşmaya çalışıyordu. Hayır konuşuyordu.

— Hüseyin, bak kim geldi. Remzi İnanç. Tanıdın mı?
— He.. Hi..
— Öyle demeyeceksin. Evet, de. Yasak savar gibi, zorlukla kırık bir sözcük dökülüyordu ağzından:
— E-vet.
Azime Hanım tek yanlı konuşmasını sürdürdü:
— Açıkta biliyorum. Hemen hazırlıyorum yemeğini canım.
Bana döndü:
— Sabah beşten beri bir şey yemedi. Onun yiyeceğini hazırlayıp geleyim.
— Tabii, siz buyrun dedim. Azime Hanım mutfaka gitti.

Hasan Hüseyin'le başbaşa kaldık. Bir de pencere kenarında kaloriferin sıcaklığında oturmuş bizi gözleyen Mingu. Hasan Hüseyin'in, eve getirildiği günlerde anımsayıp söyleyebildiği bir kaç sözcükten biri de bu kedinin adı imiş. Anlatıldığına göre, Hasan Hüseyin hastahaneye kaldırıldıktan sonra Mingu bu odaya hiç girmemiş. Burası daha önce Hüseyin'in çalışma odasıydı, anımsıyorum. Duvardaki raflar, masa ve ortalık dergi, kitap ve dosyalardan geçilmezdi. Bir de sigara dumanından.. Hemen bütün günü bu odada geçirdi. Yazı makinesi onun bir parçasıydı sanki. Hastahanedan eve taşınma-

sı sözkonusu olunca, odadaki eşyalar başka yere alınmış ve duvarlar tavan badana yaptırılmıştı. Çok bakımlı bir hastahane odasına dönmüştü.

Sürekli gözlerim üzerinde. Konuşuyorum, lâf atıyorum. Bir ölçüde, yakınlığımızın, anılarımızın bölgesinden sesler, sözler ve isimler getiriyorum. Hayır, hiç bir tepki göremiyorum. Bana baktığını bile söyleyemem. Yorgun ve mahzun küçük kara gözlerini hep tavana dikeyor. Benim varlığımdan bile hoşnut değil sanki. Azime Hanım'ı ısrarla bekler gibi bir hâli var. Eşi geliyor sonunda. Küçük bir tepside ısıtılmış bir çay fincanı, küçük bir tabakta yumurtanın da pişirilip içine ezildiği özel yemeği.. Azime Hanım tepsiyi komodinun üzerine koyuyor. Eşine ve tepsiye ilgisini saklamıyor Hüseyin. Tabureden kalkıyorum, Azime Hanım oturuyor. Göğsüne önce bir peçete açıyor. Sonra küçük bir kaşıkla ağzına yemeğini veriyor Hüseyin'in. Ardından başka bir kaşıkla çayını... Yiyeceği iyice ezildiği halde yine de boğazından geçmesi bazan zor oluyor. Boğazında bir yerde takılıp kalıyor ve bu Hasan Hüseyin'i rahatsız ediyor. O sıra ağzını kapatıp eşine bakması yetiyor. Eşi, yerdeki bir aygıtla bağlı küçük bir hortumla boynundaki açık delikten aspire edip o taneciği alıyor. Sonra yine devam ediyor yedirmeye.

Daha fazla dayanamadım. Bu insan ve ozan dostumun yanaklarından öperek ayrıldım evden.

Bir anı. Soldan sağa: Hasan Hüseyin, Çetin Yetkin, Remzi İnanç, Muzaffer Buyrukçu ve Atilla Aşut. (20 Aralık 1969).

Dışarda, biraz önce bıraktığım havayı aynen buldum. Geniş bahçenin etrafından geçtim. Geçen yılın baharını ve yazını burada yaşamadı Hasan Hüseyin. Hep hastahane idi. Önümüzde yine bahar ve yaz vardı. Hiç bir güç bu güzelim mevsimlerin gelmesini önleyemeyecekti. Mutlaka gelecekti. Acaba Hasan Hüseyin bu yıl, nerdeyse evinin duvarına dek yaklaşan bu gümrak yeşilliği içinde duyabilecek miydi? Doğrusu pek umutlu değildim.

26 Şubat 1984
Pazar

Öğle zamanı Azime Hanım beni telefonla aradı. "Hasan Hüseyin'in durumu kötüye gidiyor", dedi. Bir yıl boyunca böyle bir konuşma duymamıştım ondan. İlk kez karamsardı, hattâ umutsuzdu. Canım sıkıldı. Evden dışarı çıkmadım. Akşama doğru ben aradım. Azime Hanım "Durum aynen sürüyor" dedi. İlk günden beri elini üstünden çekmeyen Doç.Dr.Yücel Kanpolat'ı sordum. Yakın bir dostuydu ozanın aynı zamanda. "O ne diyor" dedim. "Yücel de burada" dedi Azime Hanım. "O da iyimser değil."

Çalışma odamda bir şeylerle uğraşıyordum. Hasan Hüseyin gözünün önünden gitmiyordu bir türlü. Gece 23 Haberleri'nin ilk sıralarında Hasan Hüseyin'in ölüm haberini verdi radyo. Ardından TV. Nedense ölümüne fazla şaşırmadım. Şaşırmam, TRT'nin Hüseyin'in ölümünü haber saymasıydı. Bu da bir şeydi.

28 Şubat 1984
Salı

Bugün Hasan Hüseyin toprağa verilecek. Kardeşleri, yakınları, dost ve doktoru Yücel Kanpolat, Tıp Fakültesi Hastahanesinin morgunun kapısında buluştuk. Cenazeyi buradan alıp Maltepe Camiine götürecektik. Hava iyice soğuktu. Dışarda bekliyorduk. İçerde başka cenazelerde vardı. Onların da yakınları aramızdaydı. Kadın erkek yaşlı genç bayağı kalabalıktı etrafımız. Ağlayanlar dövünenler... Ağlamamaya çalışanlar.. Yıkınma sırası Hasan Hüseyin'e gelmiş. Öyle söyledi bir yakını. Doktor Yücel içeriye girdi. Biraz sonra döndü. Yıkınma işi bitmek üzereydi. Kardeşi ve eniştesi de içeri girdiler. Ben de girdim. Dostumu son kez görmek istiyordum. Yıkayıcı işini bitirmişti. Benim yanına yaklaştığını görünce, elindeki saplı su tasını yerdeki kazana daldırdı ve bana uzattı: "Sen de şimdi bir tas su dökmelisin." dedi. Hasan Hüseyin'in başından başlayarak ayaklarına dek gezdirdim suyu.. Ama hayır, bin kez hayır, bu Hasan Hüseyin değildi. Dehşetli bir yangından çekip alınmış bir cesetti bu.. İyice küçülmüştü. O güzelim esmerliği karaya kesmişti. Hele ayakları.. Hasan Hüseyin'i tay gibi gezdiren bu ayaklar mıydı? Sadece deri ve kemikti şimdi. Geriye doğru kıvrılmıştı. Sonra göz çukurları ve karın boşluğu.. Bir yıl boyunca demek kan yürümemişti vücudunda. Hüseyin'in yüreği iki gün önce durmuştu. Bu bir bakıma sonun noktalanmasıydı. Çünkü bu beden ayağa kalkması, dirilmesi gerçekten olmazın ötesi bir düştü. Aylardır yatakta nice acı çektiğini şimdi daha iyi anlıyordum. Ölüm, ona geç kalmış bir kurtuluştu aslında.

Hasan Hüseyin'in cenazesini camiye getirdik. Oldukça geniş avlu yavaş yavaş dolmaya başladı. Ankara dışından da gelen gençler, hele gençler; basın ve sanat çevresinin demokrat isimleri, ilerici politikacılar, bürokratlar, öğrenciler.. Cami avlusunda adım atacak yer kalmamıştı.

Namazdan sonra tabut musalla taşından alınırken, ailesi, getirdikleri Türk bayrağını tabuta sardılar. Türkiye insanının bu değerli ozanına, Türkçenin bu en sadık dostuna Türk bayrağı çok görülüyordu. Törenden sonra ilgililer, ozanın ailesine, yönetmelikleri, kuralları 'hatırlatarak', sözkonusu kişinin 'tabutu bayrağa sarılacak kişilerden' olmadığını söylemişlerdi. Bunu duyunca çok şaşırmıştım. Tabii ilk kez şaşırmıyordum...

Şili'de Sağlık Olgusuna İki Yaklaşım:

Allende (Halkın Sağlığı) ve Pinochet (Sermaye'nin "Sihhat ve Afiyeti")

■ A. Tufan AYDIN

Az gelişmiş ülkeler için bir "tanrı lütfu" olan Amerikan sermayesinin 1971'e kadar "cid di" tehditlerden uzak olduğu Şili'de, Allende'nin yönetime gelmesi ile, "sözde" demokrasi geleneği kesintiye uğra(tıl)mak "zorunda" kaldı. Programı eski reformist programlardan farklı olmadığı halde, söz konusu reformları ülkenin demokratikleşmesi yolunda bir adım kabul edilip, uygulamaya başlayan "Unidad Popular", karşısında çok uluslu tekelleri ve ülkedeki mülkiyet ilişkisinin "idamesinden sorumlu" Şili ordusunu buldu. Ve "tanrı lütfu" Amerikan sermayesi Şili halkına bir başka "lütf" daha layık gördü: Pinochet.. 11 Eylül 1973 günü yönetime gelen Pinochet, Allende'nin yaptığı öne sürülen özgürlüğe-karşı girişimlerini ortadan kaldırarak, Amerikan sermayesinin ve onun ülkedeki "ittifak"larının "yinede özgürleşmesini" sağladı. Tabii ki bu "özgürleşmenin" sağlık alanında da birtakım bedelleri oldu...

Allende 1970'de iktidara geldiğinde, kendini bir sorunlar yumağı bekliyordu. Bu sorunların çözümü için hazırlanmış olan Unidad Popular programının uygulamaya geçirilmesi ile enflasyon yüzde 34.9'den yüzde 6.6'ya düşürüldü; maaş ve ücretlere yüzde 25-60 zam yapılarak çalışanların durumları iyileştirilmeye çalışıldı; temel gıda maddelerinin fiyatları denetim altına alındı; GSMH ilk yıl yüzde 8.5, ertesi yıl yüzde 5 artırıldı; işsizlik yarıyariye azaltıldı; genel bir okumayazma seferberliğine girişildi, konut sorununun ucuz binalarla çözülmesi ya da kiralara aile gelirlerinin yüzde 10'unu geçmeyecek şekilde düzenlenmesi benimsendi.

İktidara gelirken Allende'nin politik platformunun temel konularından biri de, sağlıktı. Sağlık için Altı-Yıllık Sağlık Planı (Plan Sexenal de

Salud) oluşturularak, sorunların da bu çerçevede çözümleneceği taahhüt edildi. Planın ana amaçları, demokratikleşme sürecinden sağlık kararlarına toplumun katılımını sağlamak ve tüm sağlık hizmeti veren kuruluşların bir araya getirilerek merkezi-ulusal bir sağlık sistemi kurmaktır. Sağlık kararlarının alınması süreçlerine toplum katılımını sağlamanın politik ifadesi olan 400 yerel sağlık konseyi kuruldu, kurulan yerel sağlık konseylerinde toplum tarafından seçilen üyelerin görevlendirilmesi yürürlüğe konuldu. Allende, "...Bizim görüşümüze göre, bir hastanede işçilerin örgütü, koridorlarda çalışan en mütevazî arkadaştan, hastaneyi yöneten kişiye kadar tüm çalışanları kapsamına almalıdır..." diyerek aynı yapılanmayı hastanelerde de yürürlüğe koymaya çalıştı.

Unidad Popular hükümeti sağlık planında, üç temel çalışma alanı saptamıştı: a) Toplumun risk altında bulunan yaş gruplarına—çocuklar, ergenler, yaşlılar, işçiler—özel programlar uygulanması. Allende UNCTAD konferansında en önemli sorunun çocuklardaki beslenme yetersizliği olduğunu saptadı ve bunun önlenmesi için gebe-ler ve çocuklara süt dağıtılması bir hak olarak kabul edildi. b) Çevre korumaya ilişkin programlar. c) Sosyo-kültürel gelişme programları.

Diğer bir önem verilen uygulama, gezici sağlık hizmetleri verilmesi idi. Semt sağlık hizmeti merkezleri kuruldu. Bunların sabahdan akşama kadar 24 saat açık durması, personelin yeterli kılınması (eğitilmiş toplum gönüllüleri ve tıp öğrencilerinin de çalıştırılması ile) sağlandı. Merkezlerin çoğu halkın temel sağlık taleplerini karşılayacak düzeydeydi ve hastaların reddedilmesi olgusu hemen hiç söz konusu değildi.

11 Eylül 1973 askeri darbe sonrası başa geçen Pinochet hükümeti,

"sosyal pazar" politikasını uygulayarak, Allende dönemindeki tüm kazanımları ortadan kaldırdı. Devletleştirilen şirketler ve bankalar özel sektöre devredildi, toprak reformu uygulamaları iptal edildi, Amerikan sermayesine yeniden güvence verildi. Dış borçlar giderek arttı; ulusal gelirde yüzde 15, sanayi üretiminde yüzde 27 düşüş gözlemlendi; kişi başına düşen milli gelir sıralamasında (Latin Amerika'da) 3. sıradan 10. sıraya gerileme oldu; fiyatlara sağlanan "özgürlük" sonucu fiyatlar yüzde 800'lük (1974-76) bir artış gösterdi; enflasyon oranı resmi istatistiklerde düşük gösterilmesine karşın yine de yüzde 300 dolaylardaydı; işçi ücretlerinin "denetimi" sonucu reel ücretler düştü; işsizlik oranı yüzde 13-20'lere kadar yükseldi.

Sağlık alanında ise, "sosyal güvenlik, sağlık ve diğer halka yönelik önlemlerin, harcamaların ekonomiyeye büyük yük olduğu ve pazarın serbestliğine müdahale ettiği" mantığı genel geçer haline ge(tiri)ldi. Pinochet cuntasının "borazani" Şili Tabipler Birliği'nin de "desteği" ile söz konusu mantık işlenerek, devletin sağlık hizmetlerini yönetmesinin "totaliter bir devlete yol açacağı" imajı halk ve hekimler arasında yaygınlaştırıldı. Basın da bu konuda bir kampanya açarak, sağlık kuruluşlarının yalnızca idari ve teknik ölçütleri ile yönetilmesi gerektiği vurgulandı. Ve giderek sermayenin taleplerine göre kurumların "yeniden-düzenlenmesi"nden sağlık alanı da "nasibini" almış oldu.

Askeri hükümetin net bir sağlık politikası olmamasına karşın, "eğilim"ini yansıtacak bir takım uygulamaları vardı: Allende döneminde, tüm halka hizmet vermesi için oluşturulmuş "Ulusal Sağlık Servisi"nin bütçenin kısılması ve idari yöntemlerle "kösteklenmesi"; devletin denetimindeki sağlık hizmetlerinin giderek özel sektöre devredilmesi; sağlık ile ilgili karar alma süreçlerinde, yönetimin, sağlık ölçütleri temelinde ve genel halk yararını düşünerek karar alan sağlık emekçileri ve halk temsilcileri yerine, "insan" faktörünü ikinci plana atarak ekonomist ve askerlere devredilmesi. Pinochet hükümetinin, sağlık gibi "kâr" getirmeyen ve bütçeye "yük getiren" bir alanda hizmetten yararlanabilmenin koşulunu belirli bir ücret ödenmesine bağlaması sonucu, bölgesel sağlık fonları oluşturuldu. Tabii ki bu fonlar, sermaye birikimi "sıkıntısı" içindeki "bazı kuruluş-

lara" gitmek durumunda kaldı. Böylece, devletin bir "imarethane" olmadığı düşüncesi ile hareket edilerek, sağlık ve onun gibi "kârsız" bir alan olan eğitim sektörü, maliye bakanlığı bütçesinde birleştirildi. "Geleneksel devlet mantalitesinin terkedilerek, yerine rasyonel bir anlayışın ikame edilmesi", Allende döneminde devletin sağlığa ayırdığı yüzde 9.3'lük payın (Allende öncesi ortalama yüzde 8.1'di) 1974'de yüzde 6'ya, 1975'de yüzde 5.3'e düşmesi sonucunu getirmiştir. Tüm fiyatlara sağlanan "özgürlük"ten, yokluğunun insanlara felaket ve ıstırap getireceği, temel bir ihtiyaç maddesi olan ilaç da "faydalanmış"tır. Ve, ortalama bir Şili'li işçi, toplumda mevcut bir hastalığa yakalandığında gerekli bir tıbbi tedavi hizmeti için (dikkat! yalnızca tedavi) aylık gelirinin yüzde 60'ını harcamak zorunda bırakılmıştır. İlaç fiyatlarına sağlanan "özgürlük"ün halk cephesi böyle iken, ilaç tekelleri cephesi, "sadece kârların 'bir miktar' artışıdır". Allende dönemindeki ilaç fiyatlarının kontrolünün "başarısızlığı"na tepki olarak uygulamaya konan bu "özgürlük", artı, Ulusal Sağlık Hizmetleri bütçesinin kısılması, Şili halkının yaklaşık 20 yıldır sahip olduğu ücretsiz tıbbi bakım ve tedavi olma hakkını yitirmesi, "daha az kibar" bir deyimle Pinochet'nin bu hakkı gaspetmesi demektir.

Sağlık alanında görülen bir diğer olgu, sağlık insan gücünün azal(tıl)masıdır. Azalmanın bir yönü, hekim göçüdür. 1970'de hekim göçü yüzde 2.2 iken, —nedense— 1974'de yüzde 16.3'e fırlamıştır. (burs için çıkan 182 kişi hariç) Unidad Popular'ın demokratikleşme ve sosyalizasyon uygulamalarından korkan 350 hekim, yurtdışına göçetmiştir. Pinochet döneminde ise, Şili Tabipler Birliği'nin "icazeti" ile DINA Şili gizli polisi'nin solcu hekimlere uyguladığı yoğun baskı sonucu, sadece 1974'de 1000 hekim yurtdışına; yüzlercesi (119'u belgeli) "öteki tarafa"; binlercesi —yargılama ve savunma olmaksızın— cezaevlerine; yaklaşık 150'si kendileri için "özel tahsis edilmiş" toplama kamplarına göçettiler! "Marksizm kanserini" kazımak için, Şili'de insan haklarının "ilga" edilmesi —halka yönelen devlet terörü, binlerce insanın kaybolması, tüm politik partilerin yasadışı ilan edilmesi, iletişim araçlarına sıkı bir sansür uygulaması, vb.— sağlık emekçileri için de geçerli kılınmıştır. Caroline Wiff, Bautista van Schouven, Carlos Lorca, Ivan

Inzunza, Carlos Godoy söz konusu uygulamalardan "nasibini" almış sağlık emekçileridir. Ayrıca yüzlerce hekim (1974'de 350) kamu kesiminde kısıntı yapılması savıyla işinden olmuştur, olmaktadır.

Devletin kamu sağlık fonlarını kısması, sağlık harcamalarının yükünü çalışan kesimlerin sırtına yüklemesini getirmiştir. Ekonomideki gerileme, sağlık ve sosyal güvenlik harcamalarının kesilmesi ile "hafifletilmek" istenmiştir, çalışanlar ücretsiz tıbbi bakım ve tedavi haklarını yitirmişlerdir. Bunun sonucu, yaklaşık yüzde 18'lik işsizliğe ek olarak, tıbbi bakım ve sosyal güvenlik sisteminden dışlanmış, "tıbbi yoksul" sayısı korku verici boyutlara ulaşmıştır. Bu sorunlara ek olarak, halkın büyük çoğunluğunun çok kötü koşullarda yaşıyor olması, ilkel koşullarda ve her türlü sosyal güvenlik önleminin yoksun olarak çalışıyor olması —özellikle madenlerde— sağlık sorunlarının "katmerlenmesinin" nedenleridir. Ayrıca, Şili cuntasının sosyal pazar ekonomisi altında ezilen sağlık emekçilerinin giderek, kamu görevlerinden ayrılmaları da yoksul kesimlerin sağlık hizmetlerinden yararlanmasını azaltan bir diğer faktör olmuştur. Ulusal Sağlık hizmetlerinin temeli olmuş olan ev ziyaretleri sayısında, askeri darbe sonrası ortalama yüzde 10 azalma görüldü. Gerekli izleme ve bakımın tam olarak yapılmaması neticesi acil vakaların sayısında yüzde 40'lık bir artış oldu. Kliniklerde çalışma saatleri azaltıldı, kişi başına düşen hekim oranı düştü. Tablonun bu hale gelmesi, kamu sağlık hizmetlerinin yetersizliğinin bir kanıtı olarak özel sektöre devredildi. Böyle "hiç risk arzetmeyen" sağlık girişi olanakları, özel sektör için çok uygundu, herhalde...

Sağlık alanındaki gerilemenin en önemli sonucu, çocuklar üzerinde görülmeye başlandı. Yüzyılın başlarından bu yana Şili halkı için önemli bir sorun olan, çocuklardaki beslenme yetersizliği ve buna bağlı hastalanmalar ve ölümler bu dönemde çok ileri boyutlara ulaştı. İlk kez ciddi olarak Allende döneminde ele alınan bu sorunun çözümü için ailelere dağıtılan süt miktarı artırıldı. Öncelikle gebe kadınlara ve 15 yaş altındaki çocuklara verilerek, yoksul ailelere süt dağıtımı 1964-70 dönemine kıyasla yaklaşık 4 misli artırıldı. Her çocuğa günde ortalama bir litre süt verilmesinin sosyal bir hak olduğu resmen kabul edildi. Pinochet döneminde ise, dağıtılan sütlerin ekonomik "israf" olduğu

mantığı ile, 1975'de 40 bin tondan 35 bin tona, 1975'de 25 bin tona indirildi, süt dağıtımı. Kitlelerin alım gücündeki azalmayı da hesaba katarak, bu durumda en çok 15 yaşına kadar olan çocuklar etkilendi, çocuklar arasında bulaşıcı hastalıklar ve ölümler arttı. Bazı dini ve yardımsever kuruluş, bu konuda bir takım girişimlerde bulundu, 30 bin çocuğun beslenme ihtiyaçlarının sağlanması da başarıldı. Ama, yukardaki engellemelerin yanı sıra, yüzde 20'lere varan işsizlik ve yüzde 300'lerde dolaşan enflasyonun çocukların sağlığında yaptığı tahribatı, hiç bir dini ya da insani örgütün çabaları dengeleyemedi. Ve Santiago'da yoksul aile çocukları arasında beslenme yetersizliği oranı yüzde 62-92'lere ulaştı.

Şili deneyimi göstermiştir ki, Şili sağlık sistemi —diğer ülkelerde olduğu gibi— tarihsel olarak Şili sosyal yapısına göre şekillenmiştir. Belirli dönemlerde Şili'de toplumsal ilerlemenin öncü unsurlarından biri olma düzeyine gelmesine karşın; baskı, terör, işkence, katliam, vb. yöntemlerin toplumda temel "denetleyici gücün" yöntemi olmaya başlaması ile, sağlık da kendine düşen "payı" almak durumunda kalmıştır. Zaten Şili'de uygulanan ekonomik politikanın gereğidir, baskı ve terör. Söz konusu uygulama, "çalışanların yumuşak başlı, ücretlerin düşük olduğu düzenli bir ülke" ister. "Ama mezarlıktan daha düzenli bir yer düşünülmeceği için, halkın iç düşman kabul edilip baskının keyfi bir biçimde uygulanması zorunludur. Nitekim Şili'deki sonuç pek farklı olmamıştır; tekellerin ve Amerikan sermayesinin talepleri doğrultusunda uygulanan ekonomik politika, Şili'de insan haklarının (ve de sağlık hakkının) ilga edilmesini "gerekli" kılmıştır. Pinochet Cuntasının yarattığı ekonomik ve siyasi kaos sağlık alanında da sürmektedir. Hekimlerin ve sağlık emekçilerinin durumu da halkınkinden pek farklı değildir. Buna karşın, bazı hekimlerin işkencelerin denetiminde, toplama kamplarında, terörde önemli rol oynadıkları ibret verici bir olgu olarak karşımızdadır.

Ve Şili deneyinin gösterdiği bir diğer olgu da, "daha adil ve mutlu bir Şili" rüyası gören ve onun gerçekleşmesi için mücadele eden sağlık emekçilerinin "kaderi"nin, toplumun ileriye götürülmesi ve demokratikleşmesi için mücadele veren diğer kardeşleri ile aynı oluşudur. Dolayısıyla "o rüya" için "birazcık" umut ve çaba daha...

Güney Amerika'nın Hayat Tarzı: Futbol

■ Kurthan FİŞEK

Esiden "Güney Amerika" denildiğinde, sabahları erken kalkanın vezir, geç kalkanın rezil olduğu "muz cumhuriyetleri" akla gelirdi. Ama, akıllarının pek ermediği bu "devir-teslim" işlerine halk fazla karışmayınca, vaktiyle erken kalkanlar da yatmaz olunca, belli bir durulma geldi kıtaya... Rejimler yerleşip kemikleşti, eskiye göre çokça siyasal, bir gıdım da sosyo-ekonomik istikrar oldu.

Yirminci yüzyıl dönemecinden bu yana geçen seksen-küsur yıllık sürede, değişmeyen tek şey, Güney Amerika insanının "hayat tarzı", yani futboldur. Abarttığımızı sanmayın. Güney Amerika'da dinsel tutku kertesinde bir hayat tarzıdır futbol. Dünyanın en büyük stadyumu (Francesco Franko'ya göre "uyku tulumu"), 250 bin kişilik Maracana oradadır. Maç oldu mu, hastaneler boşalır, tribünlere, saha kenarlarına sedyeli insanlar dolur. 1950 yılında Dünya Kupası finallerinde ev sahibi ve favori Brezilya, Uruguay tarafından, Maracana'da, kendi evinde, caneviden vurulunca tastamam 113 kişi nasıl intihar ederse, 1970 yılında Brezilya üçüncü kez şampiyon olduğunda, Rio de Janeiro sokaklarındaki zafer sambalarında 45 kişi ya kalpten, ya çiğnenerek ölür. Sözün kısası, Güney Amerika'da bir başkadır futbol... 1978 Dünya Kupası finalinde, ev sahibi Arjantin'in o zamanki jantasını sebil sürahisi gibi sıraya dizip tastamam doksan da-

kika ayakta, esas duruşta bekletebilecek tek güç odur.

Buraya kadar Güney Amerika geneli ve futboldan söz ettik. Dilerseniz, konuyu biraz da Uruguay özeline kaydıralım.

Bildiğimiz anlamda "tipik bir Güney Amerika ülkesi", yani "muz cumhuriyeti" değil Uruguay... Onu "örnek bir demokrasi" olarak gösterenler var. Ülkenin "askeri yönetim" geleneği öylesine yok ki, son Uruguay jantası, "iktidardayken düzenlediği halk oylamasını kaybeden tek janta" olarak anılıyor siyasal literatürde... Çok köklü de bir futbol geleneği var Uruguay'ın... Olacak elbette... Dünyanın onca nüfus ve futbol devinin arasından, alanı 187 bin kilometre-kare, nüfusu taş çatlasa 3,5 milyon olan bir ülkenin, ilki 1930'da, ikincisi 1950'de, iki kere Dünya Şampiyonu çıkarması kolay değil...

Sporla toplumun ne kadar içli-dışlı olduğunun, sanayileşme, kentleşme ve teknolojik ilerlemeyle cembellenen küçük cumhuriyette toplumla sporun yükseliş ve çöküşünün nasıl çarpıcı paralellikler gösterdiğinin bütün belirtilerini, ipuçlarını barındırıyor Uruguay.. Dahası, Uruguay'ın futbol aynasına bakıldığında, ülkenin toplumsal yapısı olanca çıplaklığıyla gözler önüne seriliyor. Gerçi Uruguay için söyleniyor, ama, şu sözler, üç aşağı, beş yukarı, her ülkeye genellenebilir: "Genelde spor, özelden de futbol, Uruguay'ın toplumsal, ekonomik ve kültürel gelişme süreçleri içinde, çok önemli, hatta belirleyici bir 'toplumsal uyum' aracı olmaktadır. Bu ülkede futbol, yalnızca ulusal grubun simgesi değil, bir hayat tarzını yansıtmak, dile getirmek, yaymak ve siirekli kılmak için kullanılan çok etkili bir araçtır".

"URUGUAY İNSANI" VE FUTBOL

Başkent Montevideo'nun 1807 yılında yedi aylığına İngiliz birlikle-

rince işgal edilmesinden yirmi-bir yıl sonra, 1828'de, bağımsızlığını kazandı Uruguay... Güney Amerika'nın sürekli çatışan iki dev Arjantin'le Brezilya'nın arasına sıkışıp kalmış avuçiçi kadar toprağıyla da uluslararası kaderi çizildi. İki büyük komşusu arasında tarafsız bir "tampon bölge" olacaktı. Hep de öyle oldu.

Kuzeye, güneye ve batıya kıpırdaması mümkün olmayan, ancak doğuda, Atlas Okyanusu kıyılarında biraz rahat nefes alabilen bir ülkenin insanı nasıl olur? Uruguay'ı ünlü tiyatro yazar-yönetmeni Carlos Maggi bu soruyu şöyle yanıtlıyor: "Uruguay insanı, belki de hiç bir zaman 'büyük adam' olmasına izin verilmeyeceğini bildiği için büyük adamlığa özenmez, ama, 'küçük adam' olmak da istemez. 'Bana dokunmayan bin yaşasın' havası içinde, büyük özverilerde bulunmaksızın, başkalarından da özveri beklemeksizin, özgürce yaşamak ister. Büyüklük özelemleri olmadığı için somut ve mutlak hedefleri de yoktur bu insanların... İnsan hak ve değerlerinin insanca gözetilmesi, korunması onlar için her şeydir. Eldeki bu insan malzemesiyle ne imparatorluklar kurabilir, ne tarihin akışını değiştirebilirsiniz. Tezcanlı değildir Uruguay insanı... Gününbirlik yaşar, çoğu işini raslantıya bırakır, sorunlarını konuşarak, tartışarak çözer. Uruguay insanının bir başka ilginç özelliği, yüce ulusal ülkü ve ihtiraslarının olmayışıdır. Dünya ölçeğinde verilen iktidar mücadelesinin dışında bulunmaktan, ülkelerinin kaderinde 'büyük devlet olma'nın bulunmayışından garip bir gurur duyarlar. Ama, onca ihtirassızlığın arasında tek fanatizmleri vardır. FUTBOL... 1860'lı yıllarda İngiliz ve İskoç denizcilerinden görüp öğrendikleri bu spor dalı, küçüklerin de büyük olduğunu kanıtlayan en etkili ve kestirme yoludur onlar için..."

Güney Amerika kıtasında ilk kez 1864 yılında, Buenos Aires'te oynandı futbol... Uruguay'daki ilk futbol maçı da, 1878 yılında, Montevideo Kriket Kulübünün İngiliz ve Uruguay'lı üyeleri arasında oynandı. Sonra sıra geldi, Uruguay'ın ilk uluslararası maçına...

1889 yılında, La Blanqueada'da, Montevideo karmasıyla "dev komşu" Arjantin'in Buenos Aires karması karşı karşıya geldiler. Montevideo 3-0 kazandı maçı...

Meğer küçükler de büyük olabiliyorlarmış...

Bu olayın hemen ardından, "büyük" futbolun "küçük Uruguay'a salgın gibi yayılışını Krotee şöyle anlatıyor: "Yirminci yüzyılın ilk yirmi yıllık kesitinde, tüm ülkeye yayıldı futbol... Yalnızca Montevideo kentinde futbol sahalarının sayısı 2'den 118'e çıktı. Küçük Uruguay'ın büyük takımları, 1924 Paris ve 1928 Amsterdam Olimpiyatlarıyla 1930 Dünya Futbol Kupasından şampiyon çıktılar. 1830 Anayasasının kabulünün yüzüncü yıldönümünün bir parçası olarak açılan 100 bin kişilik Centenario Stadyumu'nun açılış maçında, dev komşu Arjantin'le Dünya Kupası finalini oynadı Uruguay. Güçlü rakibini 4-2 yenerek küçüklerin büyüklüğünü bir kez daha kanıtladı. Sözün özü, tam bir 'toplumsal tutkal' işlevi gördü futbol..."

URUGUAY'DA SPOR, SİYASET, EKONOMİ

Dünyanın çoğu ülkesinde olduğu gibi, Uruguay'da da, spor, siyaset ve ekonomi ilişkisi "yapışık üçüzler" görünümü verir. Özellikle "ulusal tutku" kertesine yükselmiş futbol türünden sporların siyasal ve ekonomik parametrelere aşırı ölçüde duyarlı oluşundan kaynaklanır bu...

Uruguay örneği özellikle bu açıdan çarpıcı...

Uruguay Futbol Federasyonu'nun kurulup ilk ulusal futbol liginin örgütlendiği 1900 yılından bu minik ülkenin "Dünya Futbol Şampiyonu" olduğu 1930 yılına kadar geçen süre, Uruguay'ın on dokuzuncu yüzyıl Latin Amerika'sının kargaşasından kendini kurtararak "Amerika Kıtasının İsviçresi" durumuna dönüşmesini sağlayan siyasal ve ekonomik süreçlerle büyük paralellikler içindedir.

Dilerseniz, 1900-1930 dönemine birlikte kısaca göz atalım.

1903 yılında Uruguay Cumhurbaşkanı seçilmişti José Batlle. Ordenez... Derken, 1904 yılında, milliyetçi Blanco'lar başkaldırdı yönetime... Anlaşılan, Uruguay'ın "muz cumhuriyeti" geleneklerinden kurtulması kolay olmayacaktı. Avuçiçi kadar ülkedeki iç savaş sürüp gitti, sonunda da, Masoller Savaşında, Batlle yönetiminin kesin zaferiyle noktalandı. Uruguay'ın "örnek de-

mokrası" olma yolundaki ilk başarılı sınavı, neredeyse yetmiş yıl sürececek bir "iç barış" döneminin başlangıcıydı bu... Batlle yönetimi hemen kolları sıvayıp reformlara başladı. Bu dönemde, Uruguay insanı, sekiz-saatlik işgünü, herkes için parasız eğitimi, sosyal güvenliği, devletleştirilmiş bankacılığı, kiliseyle devletin ayrılmasını tanıdı, benimsedi. Gelir vergisinin, idam cezalarının, katı boşanma yasalarının, boğa güreşlerinin kaldırılmasına tanıklık oldu. Çift partili parlamenter bir sistem, ona bağlı olarak da siyasal bilinç düzeyi yüksek, demokratik gelenekler oluştu.

"Küçük" Uruguay zerre demokratik gelenek ve alışkanlığı olmayan bir kıtaya "siyasal istikrar" örnekleri vererek "boyundan çok büyük" bir iş başardı kısacası...

Uruguay parlamentosu içindeki çift-partili işbirliğinin futbol sahalarına yansımaları, Batlle yandaşı Colorado'larla milliyetçi Blanco'ların artık "uygarlaşan" rekabetinin tribünlerde de boy göstermesi kaçınılmazdı. 1895 yılında demiryolcuların kurdukları *Penarol*'la 1899 yılında Blanco'cuların kurdukları *Nacional* arasındaki "ezeli rekabet" bugün de sürüyor.

Derken, 1924 yılında Paris'te düzenlenen Olimpiyat Oyunlarında altın madalyayı kazandı Uruguay'lı futbolcular... Bunun raslantı olmadığını, önce 1928 Amsterdam Olimpiyatlarındaki ikinci altın madalya, sonra da 1930'da gelen som altın "Jules Rimet" (Dünya) Kupası, taraflı-tarafsız herkese kanıtladı.

Kuzeyiyle, güneyiyle koskoca Amerika kıtasının en küçük ülkesi, yalnızca toplumsal, ekonomik, siyasal ve kültürel gelişmede "örnek önder" değil, dünya futbolunda da tartışmasız "en büyük"tü artık...

Ama, topraklarının yüzde 90'ında, nüfusunun üçte-ikisiyle koyun ve sığır hayvancılığı yapan, bu temel üstüne Latin Amerika'nın ilk "refah devleti"ni kuran Uruguay'ı kara ekonomik günler bekliyordu.

Önce 1929 Büyük Bunalımı'na girdi dünya... Uruguay ekonomisinin belkemiği olan hayvan ihracatı kapıları büyük ölçüde kapandı, işsizlik hızla artmaya başladı. Ondan sonra da Cumhurbaşkanı Batlle öldü. Et-

kili bir başkanın yokluğunda, Batlle'nin 1919 yılında kurduğu "kollejal" yönetim sistemi de bocalamaya, sorunların altından kalkamaz olmaya başladı. Cumhurbaşkanlığı'na seçilen Gabriel Terra'nın 1933 yılında gerçekleştirdiği kansız hükümet darbesi de, çözdüğünden çok sorun yarattı.

1930 Jules Rimet Kupası şampiyonu Uruguay, kendisini 1934 ve 1938 Dünya Kupası'na götürecek Güney Amerika Grubu seçmelerine katılamadı bile... Demokratik siyasal diktatörlüğe, refah ekonomisi işsizlik ve yoksulluğa doğru hızla gerilerken, Uruguay'ın bir zamanki dev futbolu da cüceleşmişti.

Bu arada İkinci Dünya Savaşı da gelip dayanmıştı kapıya...

1939 yılında Alman cep denizaltısı *Graf Spee*'nin Montevideo limanını ağzında batırılması, Nazi-yanlısı Blanco Partisi'nin sürekli kışkırtmaları, 1940 yılında ortaya çıkartılıp anında bastırılan Nazi hükümet darbesi, öldürüp diriltti Uruguay'lıları... Ama, sonunda, zafer yine demokrasinin oldu. 1942 yılında gerçekleştirilen demokratik seçimlerle bölünmüş parlamentosunu toparladı, Terra yönetiminin iğdişi ettiği sosyal demokrasisini tekrar rayına oturttu Uruguay...

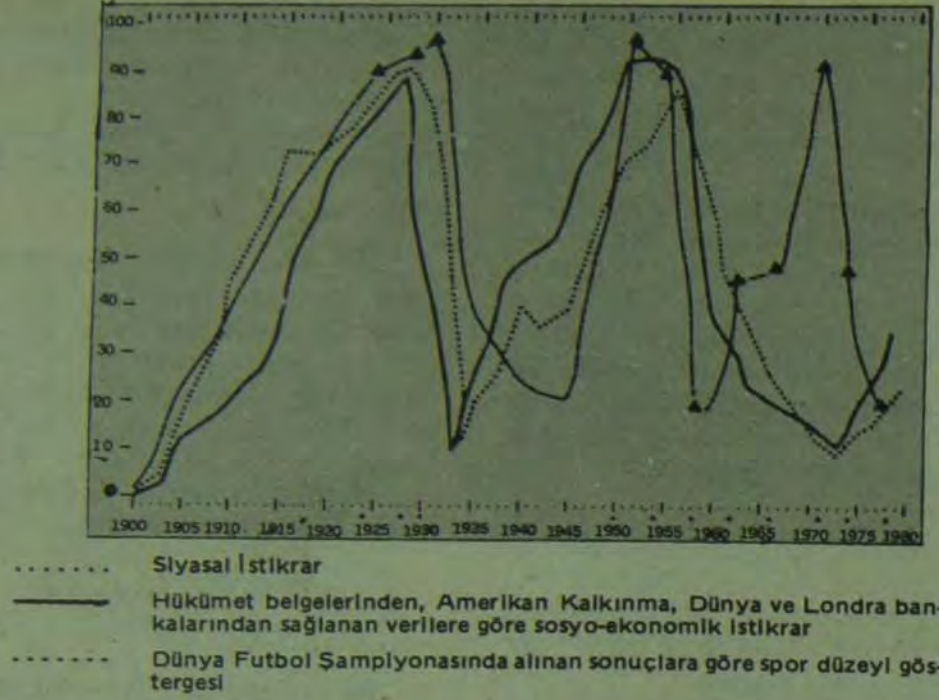
İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen ve dünya ölçeğinde hissedilen "ekonomik feralama" dönemi de en çok ona yaradı. Hem ekonomide, hem futbolda hissedildi bu...

Uruguay'ın et, süt ve yün ihracatına yepyeni ve eskisinden de geniş pazarların açılmasına, dünya yün fiyatlarının rekor düzeylere ulaşmasına paralel olarak, devlet desteğiyle büyük tarım projeleri başlatıldı, işçilere "ücretli tatil" hakkı tanındı, seçmen yaşı 18'e indirildi, asgari ücretler ve aile yardımları yeniden ayarlandı.

1950'de Brezilya'nın düzenlediği Jules Rimet Kupası'na dönen Uruguay futbol takımı da, sekizinci gruptan 8-0'lık Bolivya ve 3-2'lik İsveç galibiyetleriyle 2-2'lik İspanya beraberliği sonucu çıkarak, finalde, öteki "dev komşu"su Brezilya'yı 200 bin kişilik dev Maracana stadında 2-1'le can evinden vurdu.

Ekonomik refah ve siyasal istikrar tekrar "en büyük" yapılmıştı Uruguay'ı...

URUGUAY'DA SPORUN YÜKSELİŞ VE ÇÖKÜŞÜ

Uruguay'ın toplumsal, ekonomik, siyasal, kültürel ve sportif balayı Kore Savaşı'nın sonuna kadar sürdü. Kore Savaşı bitti, göğre ulaşmış dünya et ve yün fiyatları hızla düştü, Uruguay ekonomisi de tekrar eski darboğazlarına girdi. "Dev komşu" Arjantin de, bu arada, ek yıkım getirecek olan ticaret ve turizm ambargosunu koydu Uruguay'a...

Bir önceki Dünya Kupası'nın sahipleri, 1954 turnuvasında, zar-zor çıkabildikleri yarı-finalde Macaristan'a 3-1 yenilerek dördüncülükle yetindiler. Orada durabilseler yine de iyi... 1970 Meksika Dünya Kupası'ndaki dördüncülüklere bir kenara bırakılırsa, 1954'ten sonraki yedi kupanın 3'ünde eleme grubunda kaldılar, 3'ünde de ilk 16'ya kılpayı girmeyi ancak başardılar.

Uruguay'ın ekonomik işleri de hızla sarpa sarıyordu bu arada... Enflasyon almış yürümüş, işsizlik alabilirdiğine artmış, öğrenci olayları ve grevler başlamıştı. 1958 Kasım'ında yapılan genel seçimlerde, 1865 yılından o yana ilk kez, iktidardaki Colorado Partisi milliyetçi Blanco'lara yenik düştü. Bir milyonun biraz üstünde seçmenin katıldığı 1962 seçimlerinde de, Blanco Partisi, 11 bin oyluk bir farkla koltuğunu korudu.

Ama, 1966 seçimlerine gelindiğinde, siyasal ve ekonomik kargaşa tünelinin ucunda görünür herhangi bir ışık yoktu. Uruguay'lı seçmenler tekrar Colorado Partisi'ni getirdiler iktidara... Ama, iş şirazesinden çıkmıştı artık...

"Küçük Uruguay" boyundan çok büyük sorunlarla girdi 1970'li yıllara... Yok 1971 yılında Bordaberry'nin cumhurbaşkanlığına seçilmesi, yok et, süt ve yün fiyatlarının daha da düşmesi, yok hızla artan şiddet olayları, yok Tupamora gerillalarının faaliyetleri derken, eski "toplumsal tutkal" futbol da enikonu unutulmuştu. Peşpeşe gelen uluslararası yenilgileri hatırlamak istemiyordu kimse...

Vaktiyle demokrasisiyle, ekopomisiyle futboluyla devleşen ve övünen bir ülke için içler acısıydı bu durum. Artan şiddet olaylarına "askeri tepki" olarak önce COSENA'nın (Ulusal Güvenlik Konseyi) kurulması, sonra yasama organının feshedilerek onun yerini komutanlardan oluşan Ekonomik ve Sosyal Konsey'in alması, 1976 seçimleri konusunda komutanlara ters düşen Bordaberry'nin görevine son verilerek Aparicio Mendez'in cumhurbaşkanlığına getirilmesi, bütün demokratik hak ve özgürlüklerin rafa kaldırılması türünden gelişmelere de fazla sesini çıkarmadı Uruguay insanı...

Yıllar önce, demokrasi ve ekonomisinde işler tıkırındayken iki dev komşusu Arjantin ve Brezilya'yı kolayca alteden bir "küçük büyük adam" için, eskiden futbol sahalarında "esamisi bile okunmayan" bir Boliviya'ya yenilerek 1978 Dünya Kupasından elenmek neyse, bütün bu siyasal ve ekonomik marazlarla karşılaşmak da oydu.

Futbolun eski zafer günlerine

dönmek için, nasıl olacaksa, ekonomi ve demokrasinin şan-şeref günlerine dönüşün beklenmesi gerekiyor.

Bu "kaderci" ortamda, hiç de kaderci olmayan bir biçimde, askeri juntanın düzenlediği halk oylamasında "hayır" dedi Uruguay insanı... Güney Amerika kıtasının ilk anayasalarından biri olan 1830 anayasasını, bir zamanlar "Amerika Kıtasının İsviçresi" olduğunu hatırlatıyordu.

BURADAN SONRASI...

Spor-siyaset-ekonomik üçgeni konusunda çok ilginç bir örnek olay Uruguay... Ama, çok basitleştirerek aktardığımız olaylar zincirine bakarak, bunlar arasında bir sebep-sonuç ilişkisi bulunduğunu, siyasal istikrar ve ekonomik refahın mutlaka sporla başarıyla sonuçlanacağını söylemek mümkün değil... Ne var ki, şemadan da görüldüğü gibi, siyasal ve ekonomik parametrelerin seyriyle futbol başarılarının seyir grafiği arasında "raslantı" etkeniyle açıklanmayacak önemli paralellikler var.

Son halk oylaması bir başlangıç kıptırması olabilir Uruguay için...

Bir zamanlar örnek biçimde sahip oldukları demokrasiye, ekonomik refaha dönebilirler mi? Sınıfların tatlı ve barışçı rekabetini simgeleyen Penarol-Nacional kapışması eski günlerdeki gibi tekrar başlayabilir mi? Böyle sorunlara yanıt aramak için zaman henüz çok erken...

Bekleyelim bakalım...

Minik Uruguay'ın adını, uluslararası futbol sahalarında, iki dev komşusu Brezilya ve Arjantin ile birlikte duymaya başlarsak, ekonomik ve demokratik işlerin de rayına oturmaya başladığının işareti sayılabilir bu...

KAYNAKLAR

Russell H. Fitzgibbon, Uruguay: Portrait of a Democracy (Uruguay: Bir Demokrasinin Portresi), Russell and Russell, New York, 1966.

FIFA Yıllıkları.

March L. Krotec, "The Rise and Demise of Sport: A Reflection of Uruguayan Society" (Sporun Yükseliş ve Çöküşü: Uruguay Toplumunun Görüntüsü), Annals, American Academy of Political and Social Sciences, Cilt 445, Eylül 1979, s. 141-154.

Büyük Kübalı Ozan Nicolas Guillen İle Söyleşi

■ Nur DOLAY

Bugün seksen iki yaşında olan büyük Kübalı ozan Nicolas Guillen hâlâ Küba yazarlar ve Sanatçılar Birliği'nin başkanlığını ve milletvekili görevini sürdürüyor. Yapıtları dünyanın çeşitli dillerine çevrilen Guillen, görüşmemiz sırasında Fransa'da yeni bir kitabının yayınlanması nedeniyle çocuksu bir sevinç içindeydi. İleri yaşının verdiği ışıltı ve hareket ağırlıklarına karşın düşünce gücünden hiç bir şey yitirmemişti.

★ Kimi istisnalar dışında, yapıtlarınızın en önemlileri devrim öncesi döneme rastlıyor. Bunun nedeni, daha öncenin sorunları ve haksızlıkları dolu toplum yapısında angaje ozan için daha çok yazı konusu bulunduğu şeklinde açıklanabilir mi?

★ Her şeyden önce, angaje ozan dediğiniz nedir? Ben her zaman öyle oldum. Sizce bu, devrim öncesinde, Küba toplumundaki sorunlara karşı mücadele veren ozanları korkutmak için kullanılan bir klişe değil mi?

★ Devrim sonrası dönemin genellikle ele aldığı konular nelerdir?

★ Her zaman emperyalizme karşı mücadele etmek zorunluluğu. Bizim büyük düşünürlerimizden biri, tam bağımsızlığa kavuşmak için kesinlikle gerekli bir koşulla dikkati çekmişti: ABD emperyalizminin yenilmesi. Bunun için çalışıyoruz ve bu gerçeğe değin de çalışacağız. Söz-

konusu düşünür, bildiğiniz gibi José Martí.

★ Bugün Küba'da hangi yazın türleri daha baskın?

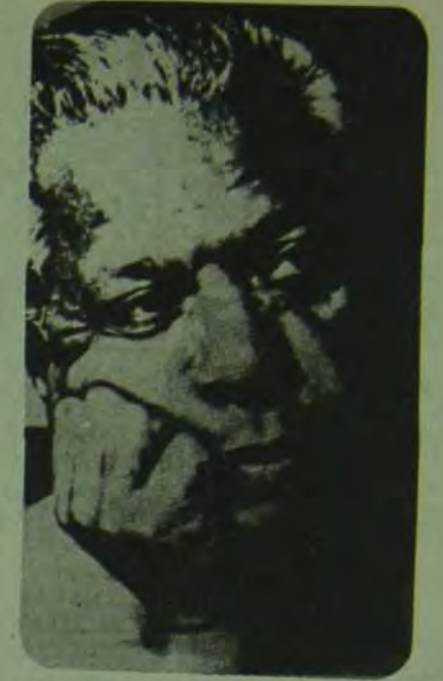
★ İki tür var kanımca: Her şeyden önce şiir, hemen sonra da roman.

★ Latin Amerika'da ve özellikle bir zamanlar Küba'da önemli yeri olan Fransız yazının sizin yapıtlarınız üzerinde de etkisi oldu mu?

★ Bu, sorunuzu ne yönde ele alacağımıza bağlı. Küba'da XIX. yüzyıl Avrupa'ya dönüklüğüyle tanınır ve bu yöneliş içindeki temel öge de Fransız olanıdır. Ülkemin aristokratları Fransızlar gibi giyiniyor, Fransızlar gibi yemek yiyor, hatta bilmem belki de Fransızlar gibi sevişiyordu. Yazındaki Fransız etkisi ise bize bir Nikaragualı'nın şiirleriyle geldi; hiç olmazsa adından mutlaka tanıdığınız büyük bir ozan, Ruben Darío. Fakat bu salt yazın alanına özgü bir etkiydi ve Fransa'nın büyük isimleri Küba yazınına işgal etmeye başladılar. Başta Victor Hugo geliyordu. Daha sonra Hugo'nun etki alanı daraldı ve diğer yazarlar, daha gerçek, daha insancıl karakterlerle öne çıktılar. Bunların da başında bildiğiniz gibi Honoré de Balzac var.

Bana gelince, madem soruyorsunuz anlatayım: Ben de bu tuzağa düştüm sayılır, ama çok kısa bir süre için ve pek belirgin olmayan bir şekilde. Modernizmin sonuna doğru, yani İspanyolca yazında ve özellikle şiirde Fransız etkisinin sonlarına doğru, bu akımın çekiciliği bende tümüyle sönmüştü ve yerine koyacağım başka bir şey de yoktu. Durum Darío'nun ölümünden "Motivos de Son" adlı dizelerimi yazana değin böyle sürdü. Ama Küba'da gerçek modernciler, Fransız yazınına en çok öykünenler arasında José Manuel Poveda, Augustin Acosta ve Regino Boti'yi saymak gerekir ki bugün bunlardan hiç biri yaşamıyor.

Paul Eluard, Louis Aragon, Tristan Tzara ve diğer bir çok Fransız ozanıyla kişisel dostluğum olduğu

Nicolas Guillen

halde, bu dostluk bende hiç bir zaman yazın düzeyine yansımada. Eluard'la birlikte Paris'den Meksika'ya gittik. Bir gece benim evimde kaldı ve ertesi gün birlikte aynı uçağa bindik.

★ Sizce bir Latin Amerikalı kimliği var mı? Bunu nasıl tanımlıyorsunuz?

★ Sorumu yineleyim: Latin Amerikalı kimliği dediğiniz nedir? Dilde mi, gelenek göreneklerde mi, yeme içmede mi —ve bir kez daha— aşkı mı? İki Latin Amerika çekirdeğinden sözedilebilir belki: Biri anakarayı oluşturuyor, diğeri adalar grubunu. Bu sonuncu grup Karaip Denizi adalarını içine alır ve temel olarak da Karaip etkisi altındadır. Bunun dışında, bütün Latin Amerika halklarının ABD emperyalizminin belirlenmiş bir ortak kimliği var.

★ Latin Amerika'da artık sanatçı ve yazarlar özel bir işlev yüklenmeli midir yüklenmemeli midir sorusu tartışılmıyor. Daha çok tartışma konusu olan, tarihe nasıl müdahale edebilecekleri. Siz bu müdahaleyi ne şekilde görüyorsunuz?

★ Pek çok şekillerde olabilir bu. Antiller'de ya da Paraguay'da müdahale biçimi aynı olamayacağına göre çeşitli yollar var. Ama tüm bu mücadele biçimleri, tarihin doğurucusu olan devrimci savaşımın hızlandırılmasına yönelmeli.

★ Küba'da devrimden sonra kitleler sanatçı ve yazarlar arasında ne gibi köprüler kurdu?

★ Küba'da kültür çılgınlığı denebilecek bir durum var. Şu anda açık olan kitap fuarının görünümünü ancak —benzetmeyi hoşgörün— büyük gıda ya da alım-satım fuarlarına benzetmek olası. Sizin de gördüğünüz gibi kitleler kültüre yaygın bir şekilde katılıyorlar. Bu durumu değerlendirmeyen ve neredeyse bilinçsizliğe yakın yazı taslakları gerçeklerin ağırlığı altında ezilerek yok oluyor.

Latin Amerika'nın Kültürel Sömürülmesinde Kitle İletişim Araçlarının Rolü

Latin Amerika ve Karaipler'de Gelişme Uluslararası Merkezi Müdürü sıfatıyla UNESCO'nun 26 - 28 Eylül 1983 tarihleri arasında İstanbul'da düzenlediği "İletişim Teknolojisindeki Gelişmelerin Ulusal Kültüre ve Basına Etkisi" konulu Uluslararası seminere katılan Bolıvyalı İletişim Bilimleri Profesörü Louis Ramiro Bertran'din, Bilim ve Sanat'ın konu ile ilgili istemi üzerine dergimize ilettiği yazısını sunuyoruz.

B.S.

■ Louis Ramiro BERTRAND

Çeviren:
Yasemin ÇONGAR

Söze başlarken, Latin Amerika'da pek çok insan ve pek çok ülke olduğu gibi, etnik kökenlerin ayrımından kaynaklanan bir kültürel çeşitliliğin de varlığını anımsatmak istiyorum. Biz, 32 devlet halinde yaşayan 330 milyon insan ve yerli ırklarla, Avrupa'dan gelen sömürgecilerin karışımından oluşmuşuz. Asya ve Afrika uygarlıklarının da etkisini taşıyan bugünün Latin Amerika'sı kültürlerin kaynaşıp, bileştiği bir pota durumunda.

Bize güçlü bir özgünlük ve bağlamında evrensellik sağlayan en büyük bütünleştirici öğelerin birisi dil, diğeri ise din. Latin Amerika'da 170 milyon insan İspanyolca, 130 milyon Brezilya'lı Portekizce ve diğer

30 milyon kişi de Fransızca, İngilizce ve yerli dilleri konuşuyorlar. Kısaca dil, kıtasal bir birlik oluşturuyor.

Genel toplumsal yapımıza gelince.. Eski (arkaik) bir toplumuz biz, çünkü malların, görevlerin hatta tinsel değerlerin dağılımı hep feodal kalıplar çerçevesinde gerçekleşiyor. Ülkelerimizin büyük bölümünde yönetim, çoğunluğun zararına olarak kentsoylu, tutucu bir azınlığın elinde. Ekonomik ve sosyal sınıflar arasındaki ayrım çok büyük ve takırmak (oligarşik) bir hegemonya tüm siyasal, ekonomik ve kültürel konularda varlığını duyumsatıyor. Bu hegemonyacı sınıf, her çeşit mal, ürün ve hizmetin üretimi, üleştirilmesi konuları başta olmak üzere, kamusal çıkarlarla ilişkili kararların, toplumda geçerli değer ve kuralların tek denetleyicisi durumunda.

Böyle bir toplumda iletişimin rolü ne olabilir? En öz biçimde yanıtlamak gerekirse, kültürel, ekonomik ve siyasal konularda iç egemenliğin sağlanmasında araçsal bir işlev görmektedir. Buna bir çeşit "iç sömürgeleştirme" de diyebiliriz.

Burada önemli bir noktaya değin-

mek istiyorum. Kitle iletişim araçları, Latin Amerika insanının yüzde 40'lık bir bölümü için henüz temel iletişim biçimi olmuş değildir. Buralarda sadece geleneksel yüz yüze iletişim tarzı geçerlidir. Bugün büyük kentlerimizin hemen hepsinde pek çok gazete, dergi ve TV alıcısı görebilirsiniz ama, çoğunluğun yaşadığı kırsal kesimde iletişim araçlarının yaygın biçimde varlığından söz edilemez.

Bu bağlamda, ileti dağılımında sınıf ayrımına koşut gelişen bir eşitsizlik sürüp gitmektedir. "Kitle" iletişim araçlarının, Latin Amerika'da kitlelerle iletişim kurmak gibi bir kaygısı olmadığı izlenimi uyanır insanda. Kentsoylu yüksek sınıf ile orta sınıfın üst kesimindeki insanlar için varolan bu araçlar sosyal, ekonomik ve eğitimsel güdümler taşıdıklarından kitlelere ulaşamazlar! Neden mi? Çünkü kültürel endüstrinin mantığına göre, eğer pazarda sözünüz geçmiyorsa, izleyici olmaya da hakkınız yoktur. Satın alma gücü olmayanlarla iletişim sağlanmasa da olur!

Kitle iletişim araçlarının yaydıkları haberlerin niteliğine geçmeden, bu araçların sahiplerini de açıklamak isterim. Latin Amerika'da kitle iletişimi, başından beri özel sektörün elindedir. Yaşadığım ülke Kolombiya'dan örnek verecek olursak, 28 milyon insana hizmet veren 380 radyo istasyonundan yalnızca bir tanesinin devlete ait olduğunu söylemek, sanırım olayın boyutlarını anlatmaya yeter.

Gelelim teknoloji unsuruna.. Elbette teknolojinin gelişmesinden yanayız, ancak bu gelişmenin her zaman demokrasi ile doğru orantılı olmadığını unutmamak gerek. Latin Amerika belki de tersine bir bağının en güzel örneğidir. Teknoloji geliştikçe, topluma egemen olan azınlık, denetimindeki kitle iletişim araçlarını kendi yararına işleyen adaletsiz bir düzeni sürekli kılmak için kullanmakta ve demokrasi zayıflamaktadır. Teknoloji ilerledikçe, tutsaklık artar...

Buraya dek, sorunun yalnızca yerel boyutlarından söz ettik. Oysa iyileşmesi asıl güç olan sayrılık, dış bağımlılıktan kaynaklanıyor. Latin Amerika örneğinde bağımlılık kavramı, tarihsel olarak Amerika Birleşik Devletleri'nin çıkarları doğrultusunda yönetilmek, güdümlenmek anlamını taşıyor. Ne yazık ki bu, yaşamın kültürel, ekonomik ve siva

sal tüm birimlerinde hüküm süren, yadsınamaz bir gerçeklik.

Ancak olayın en çarpıcı boyutu, kuşkusuz ekonomide düğümleniyor. Latin Amerika ülkeleri birer birer incelendiğinde görüleceği gibi, her ülke Amerika Birleşik Devletleri'ne bağımlı bir ekonomiye sahip ve nedense (!) hep bizim tarafın zararına işleyen bir ticaret bağlamında sürekli birşeyler yitiriliyor. Bir anlamda, dünya üzerindeki görev dağılımında bize düşen, ucuz ham madde sağlayan ilkel bir yöre olarak kalmak, öte yandan da pahalı endüstriyel ürünler için iyi bir pazar oluşturmak. Bunun en doğal yansısını da büyük dış borç yükleriyle giderilmeye çalışılan (!), kapanması güç bütçe açıklarında görüyoruz. Dış yardıma, ticarete ve borca bağımlılığımız son yıllarda olağanüstü artarak, bir yıkım süreci başlattı demek, yanlış bir yorum olmaz.

Kuşkusuz, ekonomik bağımlılık siyasal bağımlılığa giden yolu hazırlamakta pek gecikmiyor. Latin Amerika'da siyasal bağımlılık halkı ilgilendiren konularda alınan kararlar ile amaçların belirlenmesinden, yöntemlerin seçim ve uygulanmasına kadar her konuda, Amerika Birleşik Devletleri'nin çıkarlarının gözetilmesi, denetiminin sürdürülmesi anlamını taşıyor. Bunu sağlamak için hem diplomatik ikna, hem de baskı yolları uygulanıyor. Baskının üç bildik yöntemini, yerel askeri diktatörlerin desteklenmesi, iç terörün kışkırtılması ve çoğunluk donanma birlikleriyle gerçekleştirilen, işgal ya da dış müdahale biçiminde sıralayabiliriz. Latin Amerika tarihine şöyle bir göz atmak, her üç yöntemin de sayısız örneğini görmeye yetecektir.

Ancak çok yakın zamanlara dek bilincine varamadığımız, tam ayrımsayamadığımız bir olgu da ekonomik ve siyasal olduğu kadar kültürel açıdan da baskı altında tutulduğumuz gerçeği. Bu kültürel baskı temel olarak kitle iletişim araçları yoluyla oluyor. Bizim kültürel egemenlik kavramından anladığımız, toplumsal değerlerimizin Amerika Birleşik Devletleri'nin kendi değerleri, siyasal ve ekonomik çıkarları doğrultusunda geliştirilme süreci. Bu süreç de "yeni-sömürgecilik" tanımında bir araya getirilebilecek bir ilişkiler dizisini içeriyor.

Herşeyden önce, Latin Amerika'da haberlerin görünürde "özgür" bir akışı olduğu söylenebilir. Ancak gi-

NICOLAS GUILLÉN (1902 -) Küba

AZGELİŞMİŞLİĞİN SORUNLARI

Mösyö Dupont kültürsüz diyor sana
Nasıl bilmezsin
Victor Hugo'nun en sevdiği torunu hangisi.
Herr Müller bağırıp duruyor
Nasıl bilemezsin tam tamına
Bismarck'ın öldüğü günü.

Mr. Smith,
ne bileyim ben, İngiliz midir Yanki mi,
dayanamadı patladı, Shell yazınca sen,
(sanırım 1'lerden birini atıyorsun
ve, üstelik, çel diye okuyorsun.)

Ee, n'olmuş yani?
Sen de Huancavelica derdirt onlara
sıra sana gelince,
ve Acancagua'nın nerede olduğunu sor,
ve Sucre'nin kim olduğunu,
ve Mart'nın dünyanın neresinde öldüğünü.
(Lütfen:
söyle, seninle İspanyolca konuşsunlar.)

'Huancavelica' Peru Andlarında bir kent.

dişi olan dönüşü olmayan bu tek yönlü akış, sürekli Amerika Birleşik Devletleri'nin denetiminde gerçekleşiyor. Yanlış anlaşılmasın. Biz etkileşime de, insanların yaşamında değişiklikler olmasına da karşı değiliz. Bizim karşı çıktığımız, büyük bir gücün, varlığımıza hükmedecek bir etki yapması üzerimizde...

Ben, bu hükmedici etkinin oluşturulmasında geçerli binlerce araçtan yalnızca dördünü sıralamak istiyorum: Teknoloji, reklâm, değerlerin aşılması ve doğrudan doğruya propaganda.

Önce teknoloji ile kitle iletişimi arasındaki ilişkiyi inceleyelim. Karşımıza bir işlemler bütünü çıkacaktır. İlk aşamada, iletişim araç gerecini, başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere Batı ülkelerinden satın aldığımızı belirtmeliyim. Ve bu araçlarla birlikte, ister istemez, dışarıdan eğitim ve eğitimin berabere ideoloji aktarıyoruz ülkelerimize. Kaçınılmaz birşey bu. İdeoloji derken, sözcüğe kimilerinin yaptığı gibi olumsuz bir anlam katmadan, yalnızca yaşam biçimini oluşturan bir değerler bütünü, düşünce yapısı kavramını konu ediyorum. Bu tanımdan yola çıkarak, dışarıdan aldığımız düşünce yapısının bize "tek iyi ve tek olası" olarak sunulan kapı-

talist etik olduğunu söyleyebiliriz. İnsanı, yaşamı ve gelişmeyi basit, eksik bir algılama biçimidir bu. Bize araç, eğitim ve teknoloji ile gelen şeyin ta kendisidir.

Örnek olarak basını ele alalım. Öz de, biçim de etkilenmiştir. Serbest rekabetin yasaları gereği, habercilikte de en son, en yeni, en ilginç ve en değişik olan'a bir yönelim söz konusudur. Birleşik Amerika'da standartlaşmış olan bu kuram, ilk bakışta uygunsuz hiçbir yönü yok gibi görülebilir. Ancak özellikle bizim top-raklarımızda, bu kuramı uygulamak, önemli olan'ı hiçe sayıp, duygusal, garip, ilginç olan'ı öne çıkarmaktır; bizim için gerçekten dirimsel olan'ı gizlemek için alışılmadık olaylardan dem vurmaktır. "Ancak adam köpeği ısırsa haber olur" anlayışı doğrultusunda, artık yalnızca ülkelerimizdeki yabancı gazeteciler değil, yerli gazetecilerimiz de, Latin Amerika'nın bir üyesi olduğu Üçüncü Dünya'nın kavgasını ve gerçeğini unutarak, bu zararlı düşünce yapısını geliştirmişlerdir.

Burada gene, teknolojik etkenlerin rolü ile karşılaşırız. Yalnızca iletişimin madde varlığını oluşturan araç gereçler değil, uluslararası haber ajanslarının egemenliği çerçevesinde de bir sosyal işgalden söz edeceğim. Latin Amerika'da uluslararası haberciliğin dizginleri, UPI ve AP

Çeviren: Cemal Hüsnü Yusuf

Antonio Jose de Sucre (1793 - 1830) Venezuelalı bir general. Güney Amerika'nın kurtarıcılardan biriydi ve Bolıvyalı ilk Cumhurbaşkanı da (gene) oydu.

olmak üzere iki Amerikan ajansının ellerindedir. Pazarın üçte ikisine sahip olan bu ajanslar, dışarıdan gelen haberleri olduğu kadar, bizden giden haberlerden ve Latin Amerika içindeki haber alış verişinde de belirleyici rol oynarlar. Bu ajanslarla başa çıkabilecek güçte bir yerli kuruluşumuz olmadığından, gerek dünyanın bize sunulan imgesi, gerek bizim dünyaya tanıtılma biçimimiz, toplumsal gerçeklerimiz ve dünyaya söylemek istediklerimiz gözönünde tutulmadan saptanır. Doğal olarak, bu saptamanın temelinde bir dostlardan koparma, yabancılaştırma çabası yatmaktadır.

Bu çaba, yalnızca günlük gazetelerin sayfalarında değil, dergilerde de gösterir kendini. Siyasal dergilerde artık pek yadırganmayan "TIME" taklitçiliği bir yana, işin garip ve ilginç yanı gülmece dergilerine, çizgi ve foto romanlara dek sızan bir öykünmecilik. Araştırmalar, bu yayınların büyük bir bölümünde bizim toplumumuza yabancı, benliğimize aykırı bir dizi anlayışın varlığını ortaya çıkarmıştır. Bu anlayışların aşılması Amerika Birleşik Devletleri'nin ekonomik ve siyasal yaptırımlarına boyun eğmeyi kolaylaştıracak bir süreçtir. Çizilen "sınıf çatışmasından arınmış toplum" imgesi; sessizliğe, uyuma, tutuculuğa övgü; öz savunma içgüdüsünü, en önemli varlık gibi gösterilmeye çalışılan bir fiziksel gençlik, güzellik olmak istiyordu!

Elbette bu sürecin yaşanmasında teknolojinin rolü sınırlıdır. Son 15 yıl içinde kitle iletişimindeki etkisini olaganüstü arttıran reklâmcılık da kendi payına düşeni başarıyla gerçekleştirmiştir. Latin Amerika'da reklâm işi ülkemizde alım satım yapan şirketlerin özel temsilcilerini üstlenmiş 10-15 kadar Amerikan kuruluşunun elindedir. Reklâm gücünü yalnızca elektronik araçlarda, yani radyo ve televizyonda göstermekle kalmaz, basına da derinlemesine sızar. Venezuela'da yayımlanan "El Nacional" gazetesinin başına gelenler reklâmın etkisine iyi bir örnek oluşturur. Castro-karşıtı bir çizgi izlemekte direnen gazete, Amerikan ajanslarının koyduğu ambargo, yönetici ve görevlilerin işlerinden ayrılmasına dek süren bir ekonomik bunalıma yol açmıştı.

Kadronun yenilenmesiyle, ABD'nin reklâmlarını ve parayı yeniden vermeyi kabul etmesi aynı zamana rastladı!

Gelelim televizyon izlencelerine... Filmlerin yüzde 60'lık bir bölümünü Amerika Birleşik Devletleri'nden alıyoruz, müzik izlencelerinin, yarışmaların da öyle. Geriye kalan %40 oranındaki yerli yapımlar da farklı değil. Çünkü madde varlığı, teknisyen, senaryo yazımı, eğlence anlayışı, iletilen mesaj derken, dışarıdan aldığımızla "övinçle" ürettiğimiz arasında pek bir ayırım kalmıyor. Bu değer aşılması ise özellikle çocuk izleyiciler için kaygı verici boyutlara ulaşıyor.

Araştırmalara göre, sözkonusu izlencelerde ırkçılık, seçkincilik, saldırganlık, tecimsellik, uyumluluk, tutuculuk, dindarlık ve "karşı çıkma, ses çıkarma, uslu dur!" anlayışı aşılanıyor. Bağlamında, yukarıdan birşeyler, bizi kurtaracak, mutluluğa eriştirecek bir tansik beklemeye başlıyoruz... Yabancılaşıyoruz. Burada, Kolombiya'nın Bucaramanga kentinde geçen bir olayı anlatmak istiyorum. Beni şaşkına çeviren bir olayı... Bir okulda düzenlenen ankette çocuklara şu soru yöneltiliyordu: "Bir Kolombiyalı olmaktan hoşnut musunuz? Nereli olmak isterdiniz?" Öğrencilerin üçte biri "Başka bir ülke yurttaşı olarak dünyaya gelmek isterdim" yanıtını vermişti. Bu çocukların çoğu "Birleşik Amerikalı" olmak istiyordu!

Gelelim Latin Amerika'nın kültürel sömürülmesinde uygulanan dördüncü yöntem... Başlı başına bir araç olan propaganda bu. Açık ve kapalı olmak üzere iki belirgin yöntem kullanır. Açık propaganda, Amerikan Haber Alma Ajansı ve Amerika'nın Sesi radyosunun görev kapsamına girer. Birinci Latin Amerika'nın her ülkesinde bulunan "Amerikan Kültür Merkezleri"nde, diğeri özellikle Küba'dan yapılan radyo yayınlarını bastırmak için olağanüstü güçlü yayımlarında "bas bas bağırarak" propaganda yapar. Biz gene de ençok, gizli kapaklı yollardan kotarılan ikinci tür propagandanadan yakınıyoruz.

Şili, bu propaganda türünün en acı bir örneğidir. Hristiyan Demokratlar aracılığıyla başlatılan 10 yıllık bir yaymaca, Allende yönetiminin yıkılmasıyla sonuçlanmıştır. Sonraları Amerikan Parlamentosu Soruşturma Komitesi tarafından da araştırılan Şili olayının perde arkası, Amerikan gizli örgütlerinin bu yıkımı gerçekleştirmekte kullandıkları, gazetecilerin özel gezilerinden, gizli basılan broşür, yayımlanan film ve izlencelere kadar tüm yöntemleri gözler önüne serer.

Böyle bir etki, rastgele gerçekleştirilebilir mi? Hayır. Yapılmak istenen, değerlerin, amaçların, yasaların Amerika Birleşik Devletleri'nin uluslararası çıkarları doğrultusunda yönlendirilmesidir. Kendi takımerkil düzenlerini değiştiremeyecek, Amerikan egemenliğine ses çıkarmayacak edilgen, tüketici bir toplum yaratmaktır amaç. Kültürel egemenliğin temel düzenesi genel bir düşünce özdeşliği yaratma, başka deyişle "başülke ile eşleşme" olgusudur. Böylece ister mal, ister düşünce, ister inanç olsun, bize satılan herşeyi karşı çıkmadan almamız sağlanır.

Buraya dek çeşitli biçimleriyle örneklediğimiz kültürel sömürü, artık telematik, bilgisayar ve uydu sistemleriyle daha da büyük boyutlara ulaşmış bulunuyor. Amerikan IBM ve EXON şirketlerinin tekelinde gelişen bilgisayar teknolojisi devletlerimizin en gizli bilgilerini bizim "rumumuz bile duymadan" uydular aracılığı ile dışarıya kaçırabilecek düzeye sahiptir. Kitle iletişim araçlarından ayrılmı olarak tanınması ve denetlenmesi hemen hemen "olanaksız" olan bu sistemi, Latin Amerika olarak kendi yararımıza kullanmayı öğrenemediğimiz sürece, ulusal egemenliklerimiz her zamankinden daha da büyük bir tehdit altında olacaktır.

Teknolojik gelişmenin bizi rahat etmesi, elbette ki, dargörüşlülüğü müzden, geri kalmışlığı sevmemizden kaynaklanmıyor. Gelişmek, ileriye gitmek bizim de amacımız. Ama dünyanın güç merkezlerine daha fazla bağımlı olmak istemiyoruz. Bizim halkımız tarafından ve bizim halkımız yararına uygulanmayan bir demokrasiden uzak durmaya çalışıyoruz. Ulusal egemenliğimize, bağımsızlığımıza saygılı, egemen olma amacı taşımayan ülkelerle işbirliğinden, iletişimden yanayız her zaman. Ya da Mahatma Gandhi'nin dediği gibi: "Evimin çevresine duvarlar örme, pencerelerimi örtmek istemiyorum. İstiyorum ki tüm toprakların kültürleri çiçekler gibi alabildiğine özgürce açsınlar bahçemde. Ancak bu çiçeklerin arasında gezinirken, bir mayın gibi patlayıp bacağıma uçurmalarına da izin veremem."

İnsanlığın

Yüceltilmesi Yolunda...

Merkezi Viyana'da bulunan "Dr. Bruno Kreisky İnsan Hakları Hizmet Vakfı" 1984 yılında dünyada 14 kişi ve kuruluşu ödüllendirdi. Ödüle layık görülenler arasında Türkiye'den sendikacı Muzaffer Saraç da bulundu. Saraç, Aralık ayında Viyana'da düzenlenen ödül törenine katılarak, ödülünü Kreisky'nin elinden aldı.

1976 yılında zamanın Avusturya Başbakanı ve Sosyalist Parti Genel Başkanı Bruno Kreisky'nin 65. doğum yılı nedeniyle kurulan Vakıf, dünyada insan haklarını korumak ve yaygınlaştırmak amacını izliyor. Kurulduğu yıldan bu yana üç kez çeşitli kuruluş ve kişileri ödüllendiren Vakıf'ın 1984 yılı sonunda dünyada insan haklarını yaşama geçirmenin saygınlaştırılması yolundaki çabalarından ötürü ödüle layık gördüğü 14 kişi ve kuruluşlar şunlar:

1. Avusturya Nikaragua'ya Yardım Komitesi:

Hümanist yardım projeleri üzerinde çalışıyor. San Juan'da sel felâketinde zarar gören binlerce insanın kurtarılması, okullar, çocuk yuvaları, hastahane ve yeni köyler kurulması için para yardımını kapsıyor.

2. Avusturya Halk Yardımı:

Dünyanın birçok yerinde hümanist etkinlikler ve projeleriyle övünç verici hizmetler vermiştir. Bu tür çalışmalarının yanısıra Lübnan ve Batı Afrika Cumhuriyetlerinde yardıma muhtaç çocuklarla ilgilenmiştir.

3. Luis İna'cio Da Silva:

Lula diye adlandırılıyor. Brezilya İşçi Partisi kurucusu ve Başkanı 7 yıl boyunca süregelen askeri yönetim sırasında siyasal ve sendikal özgürlüklerin, insanlara daha iyi yaşam koşullarının sağlanmasının savunucusu olmuştur.

4. Vicaria De La Solidaridad:

Son on yıl içinde Şili Santiago'daki insan haklarını savunmada gösterdiği başarılı çalışmalarıyla bu ödüle layık görüldü.

Muzaffer SARAÇ:

"Bütün Yoksul Ülkelerde Hamlet Oynanıyor."

Dr. Bruno Kreisky 'İnsan Hakları Hizmet Vakfı'nın 1984 yılında ödüle layık gördüğü dünyada 14 kişi ve kuruluş arasında yer alan Muzaffer Saraç şunları söylüyor:

"Uluslararası Af Örgütü 111 dünya ülkesindeki insan hakları ihlâliyle ilgileniyor. Birçok ülkede insan hakları tehdit altında. Birçok ülkede ise hakların tamamı ayaklar altında... Şu anda dünya tüm insanlığı mahvedecek silâhlara sahip. Oysa silâh ve ölüm için ayrılan paralar insanların yaşaması için harcanmalı. Afrika'nın açlık kuşağında hergün binlerce çocuk ölüyor. Üçüncü Dünyanın birçok ülkesinde yetersiz beslenmeden ve açlıktan insanlar acı çekiyor.

Yoksul ve fakir ülkeler demokrasinin çok uzağında. Sanki bir oyun yazılıyor, bütün yoksul ülkelerde aynı oyun oynanıyor. Tıpkı Hamlet'in oynanışı gibi. Uzak Doğu'da, Afrika'da, Latin Amerika'da o kadar benzer sorunlar var. Geçenlerde Brezilya Sosyalist Parti Başkanı Lula ile görüştim. Bir saat sonra nerede ise akraba çıkacaktık.

Ülkemize gelince.. Bir hesap yaptım, 18 yaşından küçükler hariç Türkiye'de dört yılda her yüz yirmi kişiden biri gözaltına alınmış... 78'i idam talebiyle olmak üzere 1903 sendikacı şu anda 5-20 yıl arasında hapisle yargılanıyor."

5. Yolanda Urizar:

Guatemala'daki CNT sendika grubunun uzun yıllar avukatlığını yaptı. Nisan 979'da Uluslararası Çocuk Yılına katıldığı için tutuklandı. Meksiko'ya sürüldü. Dönüşte tekrar tutuklandı. Tutuklu bulunduğu sırada yaşamını yitirdi.

6. Pralat Dr. Leopold Ungar:

Hümanist çalışmaları ve yardım etkinlikleri ile Avusturya'da dikkati çekti. Etkinlikleri arasında çocuklara ve gençlere yardım, felâketzedelere yardım ve kurtarma çalışmaları sayılabilir.

7. Marianella Garcia Villas:

El Salvador'da katledildiği tarihe dek insan Hakları Komisyonu Başkanıydı. 34 yaşında katledilen bayan Villas, öldürüldüğü yıl bir araştırma ile uğraşıyordu. Araştırma kimyasal silâhlarla ilgiliydi.

8. Avusturya İnsan Hakları Komisyonu:

1926'da kurulan ve 1945'de yeniden işleve geçen bu örgüt, fıkirsal ve siyasal hoşgörüsüzlüğe, militarizme ve herşeyden önce başına buyruk davranışlara karşı savaş vermiştir.

9. Bilim Adamları Birliği:

70'li yıllarda Amerikalı Bilim adamları tarafından kurulmuş olan bu birlik kamuoyunu atom silâhları konusunda aydınlatmak amacını taşıyor. Dünya'da savaş tehlikesini azaltma savaşımını sürdürüyor.

10. Telaviv Üniversitesi Avusturya Dostlar Cemiyeti:

Dünya'da 500 milyon insan, özellikle üçüncü dünya ülkelerinde yeterli beslenemiyor. Cemiyetin çalışmaları temel besin maddeleri projesi ile bu insanların açlıktan kurtarılmasını amaçlıyor.

11. Raymond G. Hunthausen:

Avusturyalı din adamı, silâhlanma ile ilgili çalışmalarıyla tanınıyor.

12. Aloni Shulamith:

Araplarla İsrail arasındaki savaşta insan haklarını sürekli savundu. Pek çok zorluk ve sorunlara karşı bu amacından vazgeçmedi.

13. Oswalt Amsler:

Tek başına hümanist faaliyetler yürütüyor. İşçi çocukları arasında dayanışma ve arkadaşlık başlığı ile ilgili bir çalışması var. Bu ve benzeri konulardaki çalışması yıllardır sürüyor.

14. Muzaffer Saraç

Yüksek Faiz ve Bankalar Üzerindeki Etkisi

■ Namık ÖZCAN

Türkiye'de öteden beri banka ve sanayi sermayeleri arasında belli bir çekişmenin varlığından söz edilir. Ancak bu çekişmenin ve somut belirtilerinin 1980 sonrasına kadar kamuoyuna yansıdığını söylemek zor. 1980'den bu yana izlenmekte olan yüksek faiz politikasının bir bakıma yolaçtığı en ilginç sonuçlardan biri bu çekişmenin su yüzüne çıkması oldu. Her iki sektörün birbirine ne denli bağımlı olduğunun birkez daha farkedilmesine neden olan bu gelişimi bankalar açısından şöyle özetlemek mümkün.

İşletme sermayelerinin enflasyon nedeniyle hızla yıpranmasına iç talepteki daralma da eklenince firmaların kredi talebinde 1980'den itibaren önemli artışlar gözlenmeye başladı. Bu arada bilindiği gibi faizler serbest bırakıldı. Bankalar artan kredi talebi karşısında yükselen faizlere ek olarak bir yandan çeşitli yöntemlerle kredi maliyetini arttırırken, diğer taraftan da kendi iştiraklerine her zamankinden daha fazla öncelik tanımaya başladılar. Bu nedenle, sanayiciler içine düştükleri finansman güçlüğü, holding bankacılığına ve bankaların kredi maliyetlerini yükselten uygulamalarına bağlarken; bankacılar da sorunun işletmelerin sağlıksız sermaye yapısından kaynaklandığını ileri sürdüler. Başlangıçta bankalar açısından so-

run oldukça açıktı. Artık, mevduat sahibine enflasyon oranının üzerinde faiz ödeniyor ve böylece tasarrufların bankacılık sistemine yönelmesi sağlanıyordu. Ayrıca yükselen faizlere rağmen kredi talebi sürekli artıyordu. Kuşkusuz kredi faiz oranlarının, mevduatın bankaya maliyetinin altında tutulması da söz konusu olamazdı. Özellikle kredi talebinin artmaya devam ettiği koşullarda. O halde kredi arzı ve talebi arasında denge sağlanıncaya kadar faiz oranlarının yükseltilmesinden daha doğal birşey yoktu.

Önce bankerlerin daha sonra da Hisarbank, Odibank ve İstanbul Bankası'nın peşpeşe devrilişleri, olaya salt para piyasasında sağlanacak denge açısından bakıldığında son derece rasyonel gibi görünen bu yaklaşım biçiminin aldığı ilk uyarı sinyali oldu. Ancak, bu sinyal batanlarla birlikte korkulu anlar yaşayanlar da dahil olmak üzere genel olarak bankacılık sistemi tarafından 'maceracılığın sonu' şeklinde değerlendirildi. Ne var ki, bu çalkantıdan kısa bir süre sonra bankalarda genel olarak durumun pek parlak olmadığı şeklinde yorumlanabilecek bazı belirtiler görülmeye başladı. 1983 yılı ortalarında çıkarılan Bakalar Kurulu kararı ile bankaların sermaye ve yönetim yapısı yeniden düzenlendi ve bankalardan söz konusu yasal çerçeveye iki yıl içinde uyum

sağlamaları istendi. Diğer taraftan, 1984 yılı içinde o güne kadar yüksek faizden yana görünen bankaların, Hükümet'in faizleri yeniden yükseltme kararını kerhen benimsemek zorunda kaldıkları gözlemlendi. Neydi bankaları bu tavır değişikliğine iten? Hükümet neden bankacılık kesiminde yeni düzenlemeler yapma gereği duymuştu?

Verilen ilanlara veya yayınlanan bilançoların salt kâr hanesine bakıldığında bankaların durumu iyi görünüyordu. Hatta bazı bankalarda kâr miktarı artık milyarlarla ölçülüyordu. Buna rağmen net bir biçimde ifade edilemeyen bir rahatsızlık söz konusuydu, bankacılık kesiminde. Bankalarda adeta faiz oranının ne zaman düşeceğini merakla bekler hale gelmişti.

BİLANÇOLAR DİKKATLE İNCELENDİĞİNDE

Bankaların bir türlü net bir biçimde ifade edemedikleri sıkıntı sanayi kesimini köşeye sıkıştıran yüksek faiz uygulamasının sonuçta bankacılık kesimini de olumsuz yönde etkileyeşinden kaynaklanıyordu. Belki kapitalist bir ekonomide bankasız sanayiden söz etmek mümkün değil, ama ekonominin durgunluk içinde olduğu, iflasların arttığı bir konjonktürde bankaların durumunun parlak olduğunu ileri sürmek de zor. Dikkatle incelendiğinde banka bilançolarının içinde bulunulan sıkıntılı durumu tümüyle değilse bile, önemli ölçüde sergilediği söylenebilir. Tümüyle değil diyoruz, çünkü bankacılıkta 'vitrin'in ne denli önemli olduğu konuya aşına hemen herkesin bildiği bir gerçek.

Bankaların gerek diğer sektörlerle ilişkisini, gerekse performansını belirlemede kullanılabilecek en anlamlı göstergelerin başında batık krediler geliyor. Gerçi son zamanlarda verilen demeçlerden batık kredinin tanımı konusunda bankalar arasında da bir konsensus olmadığı anlaşıyor. Ayrıca, bankaların geri dönmeyen kredilerden bir bölümünü, aynı müşteriye bir kez daha kredi açılmış gibi göstermeyi tercih ettiği de biliniyor. Biz bu konuda, bilançolarda yeralan tahsil edilemeyen alacaklar kalemi karşısında gösterilen miktarların taban olarak alınabileceğini düşünüyoruz. Tahsil edilemeyen alacakları, geri dönmeyen kredilerin alt tabanı kabul edip, geri dönme-

yen kredileri, bankanın o yıl dağıttığı kredilere oranladığımızda ortaya şöyle bir tablo çıkıyor:

Geri Dönmeyen Kredilerin Toplam Krediler İçindeki Payı (%)		
BANKALAR	1982	1983
T. İş Bankası	1.5	1.8
Akbank	0.7	2.0
Egebank	5.4	5.7
Eskişehir Bankası	1.3	2.4
Pamukbank	7.1	12.5
T. İmar Bankası	15.4	21.3
T. Ticaret Bankası	8.4	7.6
T. Öğretmenler Bankası	17.5	18.9
T. Vakıflar Bankası	5.1	6.1
Osmanlı Bankası	14.5	20.0
T. Tütünçüler Bankası	3.2	4.7

Tablodaki ilk göze çarpan nokta, bir banka dışında ele alınan tüm bankalarda geri dönmeyen kredilerin, kredilere oranının 1983'de 1982'ye göre yükselmesi oluyor. Diğer bir deyişle, veriler, koşulların bankalar açısından dağıtılan kredilerin tahsili yönünden giderek zorlaştığını kanıtlıyor. Dönmeyen kredilerdeki artışın bankaların ödeme kabiliyetini olumsuz yönde etkilediği ve zarar olasılığını yükselttiği konuyla ilgili hemen herkesin bildiği bir gerçek. Nitekim geçen yaz iflas eden ABD'nin 10 büyük bankasından biri olan Continental Illinois'in batışında en önemli rolü geri dönmeyen kredilerin oynadığı açıklandı. Battığı zaman Continental Illinois'in geri dönmeyen kredilerinin, kredilere oranı yüzde 7.7 düzeyinde idi. Bankacılıkta genel kabul görmüş kriterlere göre, söz konusu oranın yüzde 10'u bulması, bankanın tehlikeli bir noktada olduğu anlamına geliyor. Oysa Türkiye'de 1982'de üç, 1983'de ise dört bankanın yüzde 10'luk sınırı çoktan geride bıraktığı hatta, bazıları yüzde 20'yi bile aştığı gözleniyor. İşin daha da ilginç yanı İmar Bankası dışında yüzde 10'luk sınırı aşan diğer bankalar 1983'ü kârlı kapatmış görünüyor.

Kuşkusuz bu konuda akla gelen ilk soru bunun nasıl mümkün olabildiğidir. Eldeki verilere bakılırsa bu soruyu 'kambiyo kârları' sayesinde şeklinde cevaplamak mümkün. Bilançolar dikkatle incelendiğinde gerek 1982 gerekse 1983 yılında bankaların çoğunda kambiyo kârlarının bilonço kârını aştığı göze çarpıyor. Hatta bankaların bir kısmında kambiyo kârının bilanço kârına oranının yüzde 100'ü bile aştığı dikkati çekiyor.

Kambiyo Kârlarının Toplam Kâra Oranı (%)

BANKALAR	1981	1982	1983
Ziraat Bankası	31.4	37.1	395.6
İş Bankası	102.7	188.2	122.5
Akbank	96.3	200.1	46.2
Ege Bank	51.7	87.1	47.1
Eskişehir Bankası	37.2	76.0	113.3
Pamukbank	197.0	1080.7	1182.2
Yapı Ve Kredi Bankası	592.1	705.1	5765.2
Türkiye Öğretmenler Bankası	81.9	67.4	347.8

Bunun anlamı şu: Artan ihracat ve Türk Lirası'nın değer yitirişi sayesinde Türk Lirası cinsinden sürekli büyüyen kambiyo işlemlerinden elde edilen kârlar bir yana bırakılırsa bankalar mevcut sermayeleri ile karşılayamayacakları zararlarla karşı karşıyadır. Nitekim yapılan hesaplamalar halen faaliyet gösteren bankaların çoğunda mevduat maliyetinin, plasman gelirlerinin normal plasmanlara oranı yoluyla elde edilen aktif randımanından büyük olduğunu göstermektedir. Yani bankalar an-

cak asli işlevleri olan mevduat toplayıp bu yolla oluşturulan kaynakları kredi olarak plase etmenin dışında kalan faaliyetler sayesinde bilançolarında kâr gösterebilmektedir.

Bankacılık sisteminin içinde bulunduğu bu vahim durumun en öğretici yanı bu noktaya gelişte yüksek faiz politikası kadar bankalardaki verimsiz işletmecilik yapısının da önemli rolü olduğunu kimse reddedememesidir.

YENİ ŞAFAK KİTÂBEVİ ve DAĞITIM

KÜLTÜR HİZMETİ
Kitapta %20 İndirim

- Yardımcı Ders Kitapları
 - Ders kitapları
 - Bilimsel - Sanatsal yayınlar
 - Süreli yayınlar
- SÜREKLİ İNDİRİM**
Dergilerde %10 indirim
%25 İndirimli Bölüm
Adres: Muvakıthane Cad.
No : 30 - Kat: 2
Kadıköy/İstanbul

M.Niyazi AKINCIOĞLU

UMUT ŞİİRLERİ

Çıktı

550 TL.

HACAN YAYINLARI

Menekşe Sk. 27/6
Kızılay/ANKARA

Server TANİLLİ

victor hugo

BİR DEHANIN ROMANI

ÇIKTI
Ederi: 400 TL.

SAY YAYINLARI

shakespeare

ROMEO
VE
JULIET

Remzi Kitabevi

KDV'den Beklenenler ve Vergi Kaçakçılığı

■ Oğuz OYAN

❖ Batıda KDV'nin vergi yükü dağılımı konusunda yapılan araştırmalarda işçi sendikaları ve tüketici derneklerinin başı çekiyor olması, demokratik sürecin ne olup olmadığı konusunda yeterli bir örnektir. Gelirler yönünden olumsuz gidişatin vahametini arttıran bir husus ise, aşırı derecede daraltılmış olmasına rağmen 85 bütçesinin açık rekorla kapanmış olmasıdır. //

1- Tartışmalarda eksik olan taraf

KDV üç aydır "tartışılıyor." Bir aydır da hem uygulanıyor, hem yeni düzenlemelere konu oluyor hem de "tartışılmaya" devam ediyor. Ancak KDV'yi tartışanlar, verginin hukuki yükümlüsü olan her türden girişimciler, maliye yetkilileri ve akademisyenler üçgeni dışına pek çıkmıyor. Verginin gerçek ödeyicileri olan tüketiciler ve özellikle verginin fiili yükünü ağır biçimde taşıyacak olan ücretliler KDV tartışmalarında taraf bile değiller. Gerçi onlar adına kısmen bazı basın organları ve kısmen de bazı akademisyenler tarafından bazı tepkiler dile getirilmiyor değil. Ama bunlar genellikle bütünlükten uzak ve özellikle toplumun geniş kesimlerinde yankılanmayacak kadar etkisiz.

Tüketiciler ancak çeşitli ortak çıkarları etrafında örgütlenerek seslerini ve ağırlıklarını duyurabilirler. Bu, tüketici dernekleri, sendikalar, siyasal partiler, çeşitli meslek örgütleri ... gibi demokratik sürecin vazgeçilmez öğelerinin tartışmalarda yerlerini almasıyla mümkün olabilir. Oysa bunlar, en azından ismen var olanlar, KDV konusunda da üzerlerine düşeni yapmadılar. Bilinenleri tekrarlamaktan öteye gitmeyen bir iki genel ve cılız tepkiyle yetindiler. Bazıları ise, ne olduğunu bile tam anlayamadıkları ve görevden kaçma şıngıağı olarak kullandıkları "sivil

toplum" teraneleri arkasına gizlenmeye devam etmekte.

Başka ağızlar ise, tüketicilerin çıkarlarını savunmanın, talep ve tepkilerini dile getirmenin yolunun demokrasilerde siyasal süreç olduğunu ve bunun da oy mekanizmasıyla genel seçimlerde gerçekleştirilebileceğini ileri sürdüler. Siyasal süreci beş yılda bir yapılan seçim anlarına indirgemek, politik jargonumuza "ortanca seçmen" türünden yeni bir katkı olarak mı görülmeli, bilemiyoruz. Bildiğimiz, böyle bir görüşün, genel seçimleri beklemeden eleştiri ve taleplerini dile getiren Ankara Ticaret Odası'nın panelinde savunulmuş olmasında büyük tutarsızlık. KDV referandumuna sunulmadığına göre, her toplumsal kesimin istisnasız olarak, sıcak ısıcağına görüş ve taleplerini dile getirmesinden daha doğal ne olabilir? Demokratik siyasal süreç, çeşitli baskı ve çıkar grupları aracılığıyla siyasal iktidarın sadece görev bitiminde değil görev süresi içinde de kesintisiz bir biçimde etkilenmesini/denetlenmesini öngörür. Batı'da KDV'nin vergi yükü dağılımı konusunda yapılan araştırmalarda işçi sendikaları ve tüketici derneklerinin başı çekiyor olması, demokratik tartışma sürecinin ne olup ne olmadığı konusunda kanımızca yeterince uyarıcı bir örnektir. Böylece bir politik/ekonomik bilincin ve sorumluluğun oluştuğu bir ortamda bir Maliye Bakanının "halkımız daha önceki vergilerin altından kalkmıştı; bunu da başaracaktır" diyebilmesi (Cumhuriyet, 2.12.1984) de herhalde pek kolay olmayacaktır.

2- Niçin bir katma değer vergisi?

KDV Kanununun Gerekçesinde bu vergiye geçilmesini gerekli kılan birçok iktisadi/mali/siyasi neden ve amaçtan söz edilmektedir. Bunlar arasında en geçerli olanı, kuşkusuz, kamu gelirlerinin erozyonunu önlemeye yönelik olan mali amaçtır. *Bilim ve Sanat*'ın Aralık sayısında kısaca belirttiğimiz gibi, vergi gelirlerindeki artış 1982'den sonra giderek azalan bir seyir izlemektedir. Öyle ki, bu tarihten itibaren toplam vergi gelirlerindeki yıllık artışlar sürekli olarak enflasyon hızının gerisinde kalmaya başlamıştır. GSMH artışı ise enflasyon oranının birkaç puan üzerinde seyrettiğine göre bunun anlamı vergi gelirlerinin GSMH'ya oranının giderek gerilemekte olduğudur. Nitekim bu oran 1984 yılında yüzde 14'e kadar gerilemiştir. Bu oran, 1966 yılından bu yana gerçekleşen en düşük oran olma özelliğini taşımaktadır. Bu gelişmenin nedenleri arasında 1980'den itibaren vergi kaçırma oranlarında olağanüstü bir sıçramanın ortaya çıkması, 1982'den sonraki yıllarda gelir vergisi oranlarının düşürülmesi, mal ve hizmetlerden alınan vergilerin gelir esnekliklerinin giderek gerilemesi (vergi hasılatının gelir artışlarının gerisinde kalması), vb. sayılabilir.

Gelirler yönünden bu olumsuz gidişatin vahametini arttıran bir diğer husus ise, aşırı derecede daraltılmış olmasına rağmen 1985 bütçesinin rekor bir açıkla bağlanmış olmasıdır. Şimdilik 500 milyar TL olarak tahmin edilen bu açık, iç borçlanma ile karşılanacaktır. Bütçe Kanunu, "bu miktar bir katına kadar artırılabilir" diyerek Bakanlar Kuruluna yetki verdiğine göre bir trilyonluk bir açığa şimdiden kendimizi hazırlamamız yerinde olur. Bu destekleyen iki genel olgudan söz edilebilir. Birincisi, 1985 yılının tarihimizin en yoğun dış borç ödeme döneminin başlangıcı olma özelliğinden kaynaklanıyor. Bu yılda ödenecek dış borçlar, anapara ve faiziyle 3,5 milyar doları, yani bugünkü kurdan 1,6 trilyon lirayı bulmakta. İkincisi, vergi gelirleri tahminlerinin oldukça şişirilmiş olmasıyla ilişkili. Örneğin KDV ile yürürlükten kaldırılan 8 ayrı vergi için 1985 yılına ilişkin yapılmış tahminler 1984'e kıyasla yüzde 54'lük bir tahsilat artışı öngörmekteydi. Bu vergiler yürürlükte kalsaydı 1985'de bunlardan toplam 762 milyar liralık bir gelir beklenmekteydi; KDV tahsilatı da, hiçbir ayrı hesaplama destek almadan, aynı miktar bir tahsilat öngörüsüne dayandırılmıştır. Resmi ve özel açıklama ve tahminler ise çok daha büyük miktarlarda tahsilat beklentisi eğilimindedir. KDV uygulamasıyla ilgili olarak ortaya çıkan keşmeke-

şin, tahsilat tahminleri konusunda da hüküm sürmesi, bir yandan el yordımı politikasının acıklı durumunu sergilemekte, öte yandan da mali amaçların gerçekleştirilmesi konusunda kuşku uyandırmaktadır. Bunları şöyle özetleyebiliriz:

— Kaldırılan 8 vergi, mallardan, hizmetlerden ve dış ticaretten alınan vergi grupları içinde yer almaktaydı. Bu üç grup için 1984'de 1983'e göre ortaya çıkan gelir artışları, sırasıyla, yüzde 22,9, yüzde 2,8 ve yüzde 55,9 olarak gerçekleşmiştir. (Ocak-Kasım verileri karşılaştırması. *Anadolu Ajansı* haberi, 12.1.1985 tarihli gazeteler). Görüldüğü gibi yalnızca dış ticaretten alınan vergilerde, bu arada kaldırılan İthalde Alınan İstihsal Vergisi'nde, gelir artışları 1985 beklentisine ve cari enflasyon oranına yakın düzeylerde gerçekleşmiştir. Diğer vergi grupları açısından önemli bir reel gelir erozyonu söz konusudur ve 1985 tahminleri aşırı şişirilmiştir. Tek tek vergiler açısından bakıldığında, bunların çoğunluğu ve özellikle önemli sayılanları (Dahilde Alınan İstihsal Vergisi gibi) bakımından daha da olumsuz bir tablonun 1982'den beri geçerli olduğunu görmekteyiz. (1984 ve 1985 Mali Yılları Bütçe Gerekçeleri). Bu durumda, ikame ettiği 8 vergi gelirine kıyasla, 1985'de yüzde 54'lük bir sıçramayla 762 milyar liralık bir gelir getirmesi beklenen KDV'nin gelir tahminlerinin çok düşük tutulmuş olduğu söylenebilir mi? Söyleyenler var. Hem de bunların arasında Başbakan dahil üst politik yetkililer bulunmakta. Resmi ağızların "gayri resmi" beyanları, KDV'den 1985'de en azından bir trilyonluk bir gelir beklendiği doğrultusunda. KDV'nin makro matrahının teorik olarak milli gelire (hatta GSMH'ya!) eşit olduğundan yola çıkan bazı araştırmacılar da, KDV'nin kaldırılan vergilerden çok daha geniş bir matraha sahip olduğunu, dolayısıyla onlar için öngörül- müş gelir tahmininden daha yüksek bir varıdat getirmesini beklemenin yerinde olacağı görüşündeler. Bu tahminlerin 1 ile 2 trilyon arasında değiştiği görülmekte. Oysa, tekrar belirtelim, 762 milyar liralık gelir, ikame edilen vergilerin gerçekleşebilecek gelirlerine kıyasla çok net bir artış anlamına zaten gelmektedir. Şimdi yeni gelişmeleri de dikkate alarak bu konudaki değerlendirme- mizi sürdürelim.

— Bilindiği gibi Türk KDV sistemi, genel kural olarak, sermaye malları üzerindeki KDV'nin beş yıl içinde eşit miktarlarda indirilmesi ni kabul ettiği için *gelir tipi* denilen modele girmektedir. Dolayısıyla makro matrahı teorik olarak GSMH değil, daha dar olan milli gelirdir. Başka deyişle, tüketim ve yatırım

toplamından sermaye mallarının yaklaşık aşınma payı düşülmektedir.

Ancak Bakanlar Kurulunun 12.12.1984'de yayınlanan kararı uyarınca, sermaye malları üzerindeki KDV'nin indirim süresi, DPT tarafından Teşvik Belgesine bağlanan yatırımlar için bir yıl olarak kabul edildiğine göre bizdeki KDV'nin genel matrahı daha da daraltılmış olmaktadır. Bu kararla, genel kural olarak gelir tipi olan KDV sistemimiz, Teşvik Belgeli yatırımlar açısından *tüketim tipi* KDV'ne yaklaşmıştır. Bunun ekonomi-politik anlamı ise, elinizdeki derginin Aralık sayısında açıkladığımız gibi, yoğun sermaye mali kullanan büyük sermayedarların teşvik edilmesidir.

Murat ÖZMENEK

Aynı yöndeki bir diğer gelişme ise, 15.12.1984'de KDV Kanununu değiştiren yeni bir yasa düzenlemesiyle ortaya çıkmıştır. Buna göre, "DPT tarafından teşvik belgelerinde gösterilen yatırım mallarının ithalinde ödenmesi gereken KDV, bu verginin fiilen indirilmesi mümkün olacağı tarihe kadar ertelenir" denilerek bir yandan KDV'den beklenen gelirlerin en azından 1985 için önemli ölçüde gerilemesine göz yumulmakta, öte yandan ise, buna koşut olarak, büyük sermayeye yeni birikim olanakları sunulmuş olmaktadır.

— KDV genel matrahının milli gelir büyüklüğünden büyük ölçüde sarmasına yol açan bir başka etken de, bu verginin pratikte önemli istisnalarla uygulanmakta oluşudur. Tür-

kiye'de de olduğu gibi, tarım sektörü ancak çok kısmi olarak kavranabilmekte, banka ve sigorta işlemleri kapsam dışı bırakılmakta, kamu sektörünün ürettiği tüm hizmetlerin vergilendirilmesi anlamsız olduğu için bunlarda geniş istisnalara yer verilmekte, temel gıda maddeleri genellikle vergi dışı tutulmaktadır, vb.. (Ancak hemen belirtelim ki Türkiye'de temel gıda maddeleri Nisan 1985'den itibaren vergi kapsamına alınacaktır. Bu, anti-sosyal uygulamaların tipik bir örneğidir. Tam tersine, temel gıda maddeleri, kitap, dergi, gazete gibi kültür gıdalarını da kapsayacak ölçüde genişletilmelidir. Bize göre bu talep sürekli olarak gündemde tutulmalıdır).

— KDV'nin sağlayabileceği gelirleri azaltıcı etkisi bakımından çok ciddiye alınması gereken bir başka etken de, KDV'de vergi kaçakçılığı olgusunun, özellikle Türkiye gibi bir ülkede, sanıldığından çok daha geniş ölçeklerde olmasıdır. Bunu biraz daha yakından görmeye çalışalım.

3- KDV ve vergi kaçakçılığı

KDV derecesinde yaygın ve ilke olarak verimli bir verginin, geniş ve çok yönlü mali/iktisadi/toplumsal etkilerini değerlendirebilmek için mutlaka vergi kaçakçılığı boyutunu dikkate almak gerekir. KDV'ye Gerekçesine göre, "KDV vergi kaçakçılığının önlenmesinde başlıca iki yönden etkili olmaktadır. aa) Matrahın bölünmesi: KDV'nde matrah üretim ve dağıtım süreçlerinde çeşitli işletmeler arasında bölünmekte (...) bu yüzden her aracı müessese verginin yükünü daha az hissetmekte ve kaçakçılık eğilimi azalmaktadır. bb) Otokontrol imkanı: Alıcılar, girdileri için ödedikleri KDV'ni ancak alış belgelerinde yer almak kaydıyla satışları üzerinden hesaplanan vergiden düşebilmektedir. Bu nedenle alıcılar vergi indirim hakkından yararlanabilmek amacıyla satıcıları kontrol etmekte ve ödemiş oldukları vergilerin aldıkları malların faturalarında yer almasını istemektedirler".

Şunu da ekleyelim: Eğer KDV alıcı ile satıcılar arasında çıkar zıtlığı yaratarak belge kullanımını yaygınlaştırabiliyorsa, vergiden beklenen çok önemli bir yan etki de, her boy ve türden girişimcinin gelir ve kurumlar vergisi matrahını yükseltmesi olacaktır. İşte tam bu nedenle de KDV'nde kaçakçılığın çapı ve niteliği, gelir ve kurumlar vergilerinde yapılan kaçakçılıktan ayrı değerlendirilemez. Dolayısıyla eğer, önümüzdeki dönemde, ilahi bir mucizeyle, gelir ve kurumlar vergilerinde gerçeğe yakın düzeylerde kazanç ve irad be-

yanı yapılacağı hayal edilemiyorsa, KDV'nde de kaçakçılığın asgari düzeyde tutulabileceği hayal edilemez. Önemle vurgulamak gerekiyor: Eğer, Maliye'nin kendi araştırma sonuçlarına göre Gelir Vergisi'nde matrah gizleme (veya vergi kaçırma) oranı yüzde 200'lerin üzerinde (1980'de yüzde 281, 1983'de yüzde 241) seyrediyorsa, bu, KDV'nin başarısı önünde en büyük engeldir.

— Konuyu biraz daha açalım. KDV'nde matrahın bölünmesinin kaçakçılık eğilimini azaltıcı bir etken olacağı beklentisi, Türkiye'nin mali yapısının özellikleri bilindiğinde çok dar bir bakış açısı olmaktadır. Çünkü KDV'nin hukuki veya aracı yükümlüsünün asıl sorunu geçici bir süre için üzerinde taşıyabileceği görünürdeki vergi yükü değildir. Kaldı ki, girişimciler, özellikle de satış hatları yüksek olanlar, bu vergi dolayısıyla tam tersine olarak büyük vergi fonlarını faizsiz kullanabilmektedirler. Dolayısıyla, aracı yükümlülerin asıl sorunu, KDV yüzünden gerçek vergi yüklerinin yanı sıra ve kurumlar vergileri yüklerinin artacak olmasıdır. Ticaret ve sanayi erbabının, faaliyetlerinin cesameti ne olursa olsun, bunun ayrıntısında olmamaları tasavvur dahi edilemez. O halde KDV'nde kaçakçılığı cazip ve çekici kılacak ve kaçakçılığın risklerine (eğer gerçekten varsa!) katlanmayı teşvik edecek olan husus, bu işlem sonucunda elde edilecek olan yüksek çıkardır. Çünkü, aksi durumda, katlanılacak olan alması bedel çok yüksektir. Nitekim, dolaysız vergilerde kaçakçılığın çapı bizden çok daha küçük olan ülkelerde bile KDV kaçırmanın birinci nedeni gelir ve kurumlar vergilerinin kaçakçılık eğilimini sürdürmek olmuştur. Demek ki KDV ile dolaysız vergilerdeki kaçakçılık eğilimleri birbirine paraleldir. Ücretliler dışındaki kesimlerin ciddi bir gelir vergisi ödeme alışkanlığı olmayan bir ülkede, bu tür kaçakçılığın üstüne gitmeden, dolaysız vergiler açısından belge düzeni yerleştirilmeden KDV'ni başarılı uygulamaya olanak yoktur.

— KDV'ni kaçırmanın aracı yükümlü açısından bu işin cazibesi sadece gelir/kurumlar vergisi yükünü azaltmakla da sınırlı değildir. Çünkü bu durum sadece faturasız, belgesiz işlemler için söz konusudur. Bizde, uygulama öncesinde, zorunlu stok beyanı yapılmaması dolayısıyla envanter üstü stokların varlığı, telif edici vergilendirme usulünün çok geniş uygulanmakta oluşu, vergi denetiminin olmayışı gibi nedenler yüzünden faturasız işlemler sürüp gidecektir. Ama, işin daha ince noktası, faturasız işlemler yanında işlemsiz faturaların da şimdiye kadar olduğu gibi yürürlükte olacağıdır. Yalnız, eskisinden farklı olarak, sahte (fiktif)

faturalar üzerinde ayrıca bir de KDV gösterileceği için, bu tür faturayı alan açısından KDV tutarı kadar bir ek kazanç hazine aleyhine sağlanmış olacaktır. Çünkü faturayı alan bunun üzerindeki KDV tutarını, satışları üzerinden tahsil ettiği ve yasal indirimlerden sonra Hazine'ye ödemekle yükümlü olduğu vergi borcundan düşebilme imkânına sahip olacaktır.

Bu tür işlemlerin az-çok yasal bir görüntüye sahip olması için gerekli olan, hayali veya paravan bir firmanın gerçek bir firmaya fiktif bir fatura kesmesidir. Böylece gerçek firma indirim işlemi sonucunda Hazineye olan KDV borcunu azaltabilmekte veya salt ihracatçı bir firma ise ödemiş gözüktüğü KDV tutarını kadar bir vergi iadesinden doğrudan doğruya yararlanabilmektedir. (Burada gelir ve kurumlar vergisi açısından doğacak avantajlardan ayrıca bahsetmiyoruz). Gerçek firma kendisini daha da emniyete almak için hayali firma ile kendi firması arasında mali sıkışıklık içindeki bir üçüncü firmayı da küçük bir pay karşılığında sokabilir. Burada sözü edilen hayali şirketler, KDV uygulanan ülkelerde genellikle bu işten komisyon alan mafia türü örgütlenmelerdir. Fransa'da bu tip kaçakçılığın üzerine gidildiği için kaçakçılık sistemi daha da karmaşılaştırılarak geliştirilmiştir. Bunun ayrıntısına burada girmeyeceğiz. Ancak, bu konuda, hayali şirketten hayali ihracata kadar her türlü hayali işte başarısını kanıtlamış olan seçkin simalarının hayal güçlerine olan sonsuz güvenimizi belirtmeden geçmek istemiyoruz.

— Aslında Türkiye'de, özellikle küçük ve orta işletmeler açısından, karmaşık kaçakçılık sistemleri geliştirilmenin zahmetine katlanmaya gerek olup olmadığı da sorulabilir. Ciddi bir vergi denetimi korkusunu hiçbir zaman duymamış ve buna inanmayan bazı özel girişimcilerimiz öylesine futursuzlar ki, kestikleri satış fişinin koçanını müşterinin gözü önünde çöp sepetine atmakta veya ellerinin altında birisi sahte iki fatura defteri bulundurmaktan bile sakınmayabiliyorlar. KDV, bu ilk uygulama keşmekeşinde, Hazine yerine bazı özel ceplere haksız kazanç olarak girebilmektedir. Umalım ki "nasıl başlarsa öyle gider" sözü haksız çıksın. Ancak Gelirler Genel Müdürlüğü'nün dahi, daha şimdiden, KDV sisteminin yürürlükte olmasını da içeren konuşmalar yapmak zorunluluğunu duymaya başlaması (Cumhuriyet, 12.1.1984) iyimser olmamızı engellemektedir. 1

— Son olarak, ücretliler için vergi iadesi sisteminin ve bunda iade oranlarının artırılmış olmasının, id-

dia edildiği gibi perakende aşamasında denetimi sağlayarak vergi kaçırmanın azaltılmasında önemli bir rol oynayıp oynamayacağı sorgulanabilir. Bizce bunun rolünü abartmamak gerekir. Bir kere, vergi iadesinden yararlananlar ücret geliri olanlarla sınırlıdır. Kaldı ki ücretlilerin her kategorisi de aynı hevesle fatura toplamayı iş edinmemişlerdir. Bu, özellikle düşük ücretliler için böyledir. Öte yandan, iade oranları 50 bin liranın altında (yüzde 15) KDV oranına kıyasla çok çekici bir üstünlükte değildir; faturasız işlem yüzde onluk bir avantajı peşinen sağlamaktadır. 50 bin liranın üstünde ise iade oranı (100 bine kadar yüzde 5, sonrası için yüzde 2), KDV oranına göre negatiftir. Bu durumda satıcı ile alıcı arasında çıkar birliği yani fatura ve vergi pazarlığı daha kolay kurulabilecektir. Bunu destekleyen bir başka etken de, KDV uygulamasının resmi ve politik iddiaların aksine fiyatları genellikle yüzde 10 ve hatta daha yüksek oranlarda yukarı çekme eğilimidir: İstihsal vergisi çoğunlukla mevcut fiyatlar içinde tutulmuş, KDV'den indirilmemiştir. Bu koşullarda, satın alma gücü hızla geriye çekilen geniş tüketici kitlesinin hiçbir kimseye aktarmayacağı bir KDV'nden kurtulmanın yollarını aramasından daha doğal bir davranış ne olabilir? 2

(1) Öyle görünüyor ki, KDV tahsilatında en güvenilir kaynak, her zaman köti-nen KİT'ler olacaktır. Bu arada son anda Tekel ürünleri üzerindeki "ek vergi"nin kaldırılarak yerine toplam yüzde 100 oranında bir KDV konması iki amaca hizmet edecek gibi gözükmemektedir: a) Mali sıkışıklığı her ne pahasına olursa olsun aşabilmek kaygısıyla temel gıda maddelerinin bile yüzde 6 oranında vergilendirilecek olmasının Gerekçe ve vergi adaleti hilafına yaratacağı çok orantılılığı dengelemek (böylece çok orantılılığı savunanlar da kısmen tatmin edilmiş olacaktır); b) KDV'nin yüzde 10 standart oranıyla beklenenden az gelir getirmesi olasılığının giderek büyümesi yüzünden ortaya çıkacak başarısızlığı kısmen perdelemek (Tekel ürünlerinin yüzde 100'lük bir KDV'ye tabi tutulması durumunda, 1985'de sadece bu alandan 300 milyar lirayı aşan bir KDV tahsilatı beklenebilecektir.)

(2) Gene de, ücretlilere vergi iadesi sisteminin sonra KDV uygulamasına da geçişle birlikte belgeli alışverişlerin biraz daha artacağı beklenebilir. Bu da, KDV'nin dolaylı vergiler yanında dolaysız vergilerin yükünün de yeniden dağılımına kısmen hizmet etmesi sonucunu verebilir. Burhan Şenatalar'ın ücretlilere vergi iadesi konusunda söylediklerini (Yeni Gün-dem, sayı 10) KDV'ye de teşmil edebiliriz: "Belge sisteminin yaygınlaştırarak kentsel küçük burjuvaziye vergi kapsamına sokmak, devletin gelir gereksinimini bir ölçüde karşılamak, büyük burjuvaziye yönelme gereğini hafifletir".

Sendika Önderlerinin Paniği Üzerine

■ Cengiz ÇEREZCİOĞLU

Türk işçi hareketi tarihinin en büyük kuşatmasını yaşıyor. Toplu pazarlıktan temel sosyal güvenlik haklarına kadar bir dizi kazanım bu kuşatmada saldırı hedefi haline gelmiş durumda. Bu kuşatmayı kırmanın yollarını arayan sendika liderlerinin yanlış ve kuşatmayı daha da ağırlaştıracak davranışlarına rastlıyoruz. Toplumun yapısı gereği işçi hareketinin amaçlarına ters düşen Ticaret ve Sanayi odalarının başkanlarıyla dayanışmanın topluntuları düzenleme belirli bir şaşkınlığın doğal sonucu olarak karşımıza çıkıyor. Bu şaşkınlığın nedenini panik olarak nitelemek yanlış olmaz. Ne yazık ki yasalardan Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının işçilere karşı olan davranış ve tutumuna kadar bir dizi baskı sendika çevrelerinde bu paniği doğurmuştur. Oysa işçi hareketinin kitabında paniğin yeri yoktur. En zor günlerde ve koşullarda bile işçi hareketi yarının topluntuları olarak geleceğe yönelik inancıyla sorunların üstesinden gelmesini bilmiştir. İşte bu noktada söz konusu paniğin bir başka nedeni de su yüzüne çıkmaktadır. Bu da Türk sendika önderlerinin işçi hareketine olan inançsızlığıdır. Bir başka deyimle bugünkü sendika önderlerinin büyük bir bölümü temsil ettikleri toplum katmanının gücünü bilmedikleri gibi, sendikacılığın (ama gerçek anlamda sendikacılığın) alfabesinin farkında değildirler.

Sendika önderlerimizin bugünkü paniğini haklı kı-lacak güçte bir kanıtta bulunmamaktadır. Bir yandan temel görevi büyük tekelere yeni çıkarlar sağlamak olan ekonomik model uygulanırken, diğer yandan toplumun en üretken kesimi ekonomik ve toplumsal haklarından mahrum ediliyorsa hiç bir vicdan bu tutumu onaylamaz. Kamuoyu önünde verilecek sağduyu, bilgi ve cesaretle donanmış bir savaşın hakların önemli bir bölümünün verilmesi sonucunu doğuracaktır. Bunun için bugünkü paniği ortaklarının ihanetine uğramış kişilerin düş kırıklığına benzetmek daha doğru olacaktır. Gel gör ki dayanışma yapılması öngörülen taraflara baktığımızda çok açık bir çelişki karşımıza çıkmaktadır. Ne acıdır ki sendika önderlerimizin önemli bir bölümü işçi hareketinin gücünden daha çok, karşıt çıkarları temsil eden grupların uzatacakları ele güven-mektedirler. Son olaylar bunun kanıtlarıyla doludur.

Türk işçi hareketinin 1870'li yıllara dayanan geçmiş zor günlerin nasıl aşılacağına bir dizi kanıtlarla doludur. 1872'deki tersane grevinde Sultan Abdülaziz'in arabasının atları önüne çıkarak sorunlarını ona yansıtan işçi liderleri, 1876'da Beykoz kundura fabrikası işçilerinin bir ayı aşkın bir süre devam eden grevinde yöre halkının işçilerle birlikte gösterdiği emsalsiz dayanışma daha tarih sayfalarında mürekkebi kurumdan durmaktadır. 1908'in İstanbul'u, İzmir'i, Selânik'i sarsan grevleri, gösteri yürüyüşleri nasıl anılardan silinebilir. Bütün bunlar olurken ne sendika yasası, ne de grev ve toplu sözleşmeyi düzenleyen bir kural vardı. Ama yiğit sendika önderleri bütün kısıtlayıcı unsurlara rağmen mücadele etmesini, haklarını almasını bildiler. 1919-1922 yıllarında İstanbul'da Milli Mücadeleyi destekleyen bir dizi işçi hareketine rastlıyoruz. İşgal güçlerinin ve onlarla işbirliği yapan İstanbul Hükümeti'nin baskıları bu işçileri ve onların önderlerini yıldırmamıştır.

Uzaklara gitmeden, 1945-46'nın heyecanlı örgütlenme, sendikaları kurma, işçi hareketini su üzerine çıkartma çabalarını nasıl unutabiliriz. O günlerin yiğit sendikacıları Kemal Sülker, Bahri Ersoy, Kemal Türk-

ler, Seyfi Demirsoy, İsmail İnan, Halil Tunç ve diğerleri düşünce ve eylemleriyle bugünkü sendikaları yaratan önderlerdir. Koşulların uygun olmamasına karşın gene de direnmesini bilmişlerdir. Ayvansaray'daki kahveler onların inançlı birlik sözleriyle doludur. 1960 sonralarının Kavel işçileri de bugünkü önderlere savaşımın nasıl olacağını öğretmişlerdir. Ya da öğretmiş olduklarını zannediyoruz.

İşçi hareketinin yiğit savaşımına dolu tarihini bilmeden önder sendikacı olunamaz. Şimdi bir noktayı açık kılmak konumundayız. Her türlü koşullar altında işçi hareketinin çıkarları doğrultusunda sağduyu, bilgi ve cesaretle savaşan kişiler sendika önderi olmaya layıktırlar. Uzlaşma, çeşitli ittifaklar yoluyla sorunları çözmeye çalışma sadece acizlerin başvurabileceği bir yoldur. İşçi hareketi ancak kendi doğrultusunda olan katmanlarla dayanışma yapabilir. Temelde çıkar ayrılığı olan grupların dayanışması sonuç vermez, komik bir görünüm arzeder.

1985 yılının zor günlerini yapay dayanışmalar aşamayacaktır. Bunun için sendika önderlerimizin yapacakları savaşımın bilincinde ve işçi hareketinin gücüne inanmış olarak davranmaları gerekmektedir. Koşulların ciddiyeti gözardı edilmeden yapılacak bir savaşım da sendika önderlerinin aşağıdaki niteliklere sahip olması kaçınılmaz bir zorunluluktur.

a- Yasalar haklı hareketleri kısıtlayıcı bir unsur olarak uzun süre gündemde kalamaz. Mevcut koşulların uygun olmaması haklı bir hareketin yapılmamasını gerektirmez. Bunun en somut örneği Mustafa Kemal'in Milli Mücadeleye yönelik tutumudur.

Mustafa Kemal İstanbul Hükümeti'nin tutumunu (ki bu tutum koşulların uygun olmadığını ileri sürerek açık bir ihaneti arkalıyordu) kabul etmiş olsaydı bugünkü Türkiye Cumhuriyeti'nin varlığı bile söz konusu olamazdı. Emperyalizme ve onun kuşatmasına karşı yapılacak tek şeyin sağduyuyu yitirmeden bilgi-li ve cesur bir savaşım olduğunu bu örnek kanıtlamak-tadır.

b- Haklı bir savaşımı vermenin tek yolu tabandaki yığınlarla dayanmaktır. Tabanın iradesi doğrultusunda yapılacak mücadeleler olumlu sonuçlar verir. Nitekim Milli mücadelenin başlangıcında yayınlanan ünlü Amasya bildirgesi de tekk çözümün "halkın özgür iradesi" doğrultusunda bulunacağını belirtmektedir. Bu noktada ortaya çıkabilecek bir yanlış anlamaya da değin-mekte yarar olacaktır. Bir yazarımızın belirttiği gibi tabandaki yağınlardan kopuk bir savaşım sonuç vermez, ama bu yığınların içinde eriyerek mücadele etmek de istenmeyen bir kısır döngüyü oluşturur. Yapılması gereken bu tabanın nabzını elinde tutarak, onunla sürekli bir diyalogu sağlayarak çözümlere ulaş-maktır. Sendika önderlerinin yapması gerekende budur. Yani tabandaki işçiyi hoşgörünerek, bir başka deyimle işçi popülizmi yaparak değil; onlarla diyalogu sürekli bir biçimde sürdürerek ve onların genel çıkarları doğrultusundaki bir amaca erişmeye çalışmak..

Bu iki nokta gözönünde tutulduğunda günümüz sendika önderlerinin "koşulların uygun olmaması" bahanesi arkasına sığınarak ya tabandan kopuk ya da gereksiz bir işçi popülizminin tuzağına düşecek biçimde davrandıkları ortaya çıkmaktadır. Bundan ötürüdür ki bu tip sendika önderleri büyük bir paniğin içersine düşmüşlerdir, tıpkı Milli Mücadelede ki İstanbul Hükümeti gibi...

(x) Savaşım sözcüğü akılcı bir mücadele karşılığı kullanılmak-tadır.

Say:

"Öteki Sanat Dalları, Halkın Duygularını Müzik Kadar Sömüremiyor"

Daha çok, roman ve hikaye kitaplarıyla tanınan, dergici ve yayıncı Ahmet Say, bu kez "Müzik Ansiklopedisi" adlı geniş kapsamlı bir çalışmanın yayıncısı ve genel yönetmeni olarak karşımıza çıkıyor. Türkiye'de ilk defa yayınlanan bu hacimli çalışma hakkında ve müziğin genel sorunları üzerine Say'la yaptığımız söyleşiyi aşağıda sunuyoruz.

B.S.

☆ Yurdumuzda ansiklopedi yayıncılığı, özellikle son yıllarda spekülasyon bir alan olarak gözüküyor. Bilgi üretimi ve aktarımından çok, ticari kayguların ön planda tutulduğu bir gerçek. Sizin yönettiğiniz çalışma bu bağlamda olmayabilir; ama neden "ansiklopedi"?

☆ Ansiklopedi yayıncılığı konusunda ben de sizin gibi düşünüyorum: Genelde içeriği kof olan bazı yayınlar, pazarlama satış yöntemleriyle yüz binlerce okura ulaştırılıyor ve sonuçta, komprime, kolaya kaçan, kısır bilgilerle okur avutuluyor. Bizim hazırladığımız çalışma, aslında büyük bir "sözlük"tür; "müzik ve müzikçiler sözlüğü". Yaklaşık bir milyon kelime ve on iki bin maddeden oluşuyor. Başka bir deyişle, maddelerin ortalama uzunluğu yüz kelime dolayında. Ancak, gerekli görülen bazı maddeler, üç bin, beş bin, hattâ yirmi bin kelimeyi kapsıyor. Dolayısıyla "sözlük"ün sınırları epeyce aşıldı ve Türkiye için çok gerekli olan bir uzmanlık ansiklopedisine, bir branş ansiklopedisine yönelmiş oldu.

☆ Türkiye için çok gerekli dediğiniz nedir? Biraz açar mısınız?

☆ Ülkemizde müzik alanında bugüne değin yapılmış olan yayınlar, müzik bilgisinin belli bir bölümüne eğilmiştir. Bir kısmı terminolojiye, bir

Ahmet SAY

kısmı biyografiye ya da ünlü kompozisyonlara, bazıları tarihsel bilgilere, bazıları da teorik bilgilere yer vermiştir. Üstelik bunlar kitap ve dergilerin sayfalarında kalmıştır. Tam bir kaynak dağınıklığı ile karşı karşıyayız. "Gerekli" dediğim, müzik bilgisinin tüm dallarını derleyip toparlayan ve sistematik biçimde okura sunan araştırmalardır. Bu nitelikte olan bir çalışma, aynı zamanda alternatif getirmeye özelliğini de taşır.

☆ Neye karşı alternatif? Ne için alternatif?

☆ Kültür alanındaki yozlaşmaya karşı.

☆ Asıl bu konuyu ele almak isterdik...

☆ Burada geniş bir toplumsal tahlille girişemeyiz, ama özet olarak şunlar söylenebilir: Bilindiği gibi, Türkiye özellikle son otuz yıldan beri, belli sosyo-ekonomik-kültürel nedenlerden ötürü, kozmopolitizmin batağına düşmüştür. Kültürel yozlaşmanın en belirgin örneklerini müzikte gözlemliyoruz: "Arabesk" denen olgu, halkın büyük çoğunluğunu etkisi altında bulunduruyor. Hem yaygın, hem derinlemesine bir etki. Öteki sanat dallarından hiçbiri, halkın duygularını müzik kadar sömüremiyor. Arabeskin de bir ana motif olarak içinde bulunduğu piyasalaşma süreci, hem geleneksel kültür değerlerini, hem ileriye yönelik kültür değerlerini, bütün yaratıcı sanat değerlerini zehirliyor; moral ve estetik normlardan uzaklaştırıyor. Buna karşı yapılması gereken bir görev yok mudur? Okurun derli toplu gerçek müzik bilgileriyle donanmasını ve eğriyle doğruyu ayırtabilmesini sağlamak, biraz olsun alternatif getirmek değil midir?

☆ Yoz müziği örnekleyen bazı plaklar üç yüz bin, hattâ beş yüz bin üretiliyor. Kaset sanayii bunlara çalışıyor. Sizin hazırladığınız yayın hangi ölçüde etkili olabilir dersiniz?

☆ Bir alternatifi sunmak, nicel açıdan sorunu çözümlenmek değildir. Önemli olan, söz getirci nitel boyutlardır.

☆ Nitel boyutlardan yararlanacaklar, toplumun küçük bir kesimi değil mi?

☆ Görev yerine getirilmelidir. Ayrıca, nitel-nicel ilişkisini gözden kaçıramayız. Müzik alanında ortalığı kasıp kavuran ve güncel bir sorun halinde duran kozmopolitizm karşısında ne yapılabileceği bilinmelidir. Bunun da yolu, doğru bilgilerle donanmaktan geçer.

☆ Müzik ansiklopedisinden en çok kimlerin yararlanacağını düşünüyorsunuz?

☆ Herkesin. Konuya ilgi duyan her aydının, her müzikseverin.

☆ Müzikçiler, meslek olarak müziği seçmiş olanlar, böyle bir ansiklope-

diyi yeterli bulacak mı?

☆ Ayrıntılarıyla işlenmiş yüzlerce madde yer aldı. Bu makaleler, konuları ve işleniş bakımından öğreticidir, uzmanları için de doyurucudur. Profesyonel müzikçiler, ilgi duyduğu bir müzik konusunun açıklamasını ilgiyle okuyacaktır kanısındayım.

☆ Örnek verir misiniz?

☆ Akustik, armoni, form, modal müzik, bale, sonat, senfoni, müzik tarihi, müzik eleştirisi, çalgılar, orkestra, kontrpuan vb.

☆ Size çok açık bir soru: Hazırladığınız ansiklopedi Türkiye'de yayınlanıyor, yani yerli bir ürün. Türkiye'nin sesini yansıtmaya bakımından katkılarınız oldu mu?

☆ En fazla önem verdiğimiz sorun budur. Türkiye'de yayınlanan bir çalışma, Türkiye'nin kültür birikimini yansıtmak göreviyle karşı karşıyadır. Yoksa özgün olmaz. Dosya çalışmalarını tamamladığımız dört ciltlik yapıt, eğer batıdaki müzik ansiklopedilerinin bir özeti, ya da bir derlemesi olsaydı, amaca ulaşmış sayılmazdık. Bu ansiklopedi iki ana bölümden oluşmuştur: 1) Evrensel müzik. 2) Türk toplumunun tarihsel gelişimi içindeki müzik.

☆ Türk müziğine de genişçe yer verdiniz...

☆ Evet, binlerce yıl öncesinden, piyasalaşma, yozlaşma sürecine kadar olan dönemi, kısacası müzik alanındaki kültür mirasımızı verdik.

☆ Biraz da hazırlanma süreci üzerinde duralım mı? Nasıl hazırlandı bu ansiklopedi? Hangi kadrolarla? Hangi kaynaklar temel alındı?

☆ Üç - dört yıl önce, ben kendi başıma, amatörce bu işe başladım. Sonra uzmanlara başvurdum. Önce temel konuları kapsayan bir şema saptadık. Bu şemaya göre bölüm yönetmenlerini görevlendirdik. Onların biçimlendirdiği maddeler, alfabetik olarak sıralandı.

☆ Genelde bu bölümler nelerdir?

☆ 1) Çoksesli müzik. 2) Türk sanat müziği. 3) Türk halk müziği. 4) Müzikoloji ve halkbilim. 5) Bale. 6) Çağdaş müzik. 7) Müzik eğitimi ve okul müziği. 8) Caz müziği. 9) Türk askeri müziği ve bando. 10) Pop mü-

ziği araştırması. 11) Arabesk araştırması.

☆ Yöntem neydi? Nasıl bir yöntem benimsendi?

☆ Ansiklopedi hazırlamanın temelini, endeksleme ve çapraz danışma sistemi oluşturur. Bu iki öge belirlenmeden çalışmalar programlanamaz. Yöntem açısından dünyanın en güvenilir ansiklopedisi "Encyclopaedia Britannica"dır. Ama bu büyük ansiklopedi, bilindiği gibi bir genel kültür ansiklopedisidir. Kaynak araştırmalarımız sırasında bir rastlantıyla gördük ki, İngilizlerin "Oxford Companion to Music" adlı geniş müzik sözlüğü, Britannica'yı örnek almış. Biz de yöntem açısından Oxford'u örnek aldık.

☆ Dolayısıyla Britannica yöntemi izlendi.

☆ Elden geldiğince.

☆ Okurlarımız için ilginç bir konu bu. Bize endeksleme ve çapraz danışmanın nasıl uygulandığını açıklayabilir misiniz?

☆ Her maddenin bir künyesi var. Fişler üzerine bu künye bir çizelgeyle belirleniyor: Maddenin adı; yazarı; yararlanılan kaynaklar; maddenin içinde geçen terimlerin göndermesi; "bkz."dan gelen bir madde olup olmadığı; kelime sayısı; maddeye destek olan fotoğraflar, çizimler, ya da nota yazımları; hangi taramalardan geçtiği, vb. Sağlıklı bir endekslemeye gidebilmek için, önce

(İnceleme - Örnekleme)
Halk hareketlerinin
belgesel-şiirsel
öyküleri
Bütün kitapçılarda

DAĞITIM: ADAŞ
Mithatpaşa Cad. 28/A
ANKARA
Ederi: 500 TL.

fişler üzerinde çalışıldı. Sonunda, fişlerin toplamından kırk ciltlik bir kitaplık elde ettik. Madde yazımının gelişimi sonra oldu.

☆ Taramalar hangi temel kaynaklardan yapıldı?

☆ Batı müziği konusunda zorluk çekmedik. Oxford University Press'in yayınladığı müzik sözlüğünün adını vermiştik. Almanların beş milyon kelimeyi ve otuz bin maddeyi kapsayan Riemann Music Lexicon'undan da yararlandık. Ama asıl taramayı Grove's adlı dev yapıttan yaptık. Grove's, bizdeki Meydan Larousse'dan da hacimli ve yalnız müziğe ayrılmış bir ansiklopedi.

☆ Yerli kaynaklar üzerinde nasıl çalışıldı?

☆ Onların saptanmasını bölüm yönetmenlerine bıraktık. Çok geniş bir bibliyografya dizini sunuyoruz zaten. Yaşayan müzikçilerden ise mektupla bilgi istedik; biyografilerin böylece daha sağlıklı yazıldığına inanıyorum.

☆ Son bir soru: Ne tür bir yapıt olursa olsun, asıl değeri, yeni bir söz getirmesiyle ölçülür. Söylenmiş olanın tekrarı, eskiye dönmek anlamına gelir biraz. Sizce Müzik Ansiklopedisinin bu açıdan katkısı nedir?

☆ Tazelik. Bir resimde öyle bir renk görürsünüz ki, "taze" olarak sıfatlandırırız hemen. Şiirde, müzikte de öyle. Müzik Ansiklopedisine kendi bulduğumuz yaratıcı maddeler ekledik. Dünyanın en büyük ansiklopedisini de getirseniz, "Aruz ve müzik", "Arabesk" "Türkiye'de konser dipleyicisinin alkış psikolojisi", "Ankara Devlet Opera ve Balesinin Gelişimi ve Repertuarı" gibi özgün konuları bulamazsınız. Grove's ansiklopedisinde, sözgelisi Malezyalı, İzlandalı bir sanatçının adı geçer, Kızılderili törenlerinde vurma çalgılar ayrıntısıyla anlatılır ama, İdil Biret'in tuşesi üzerine söz yoktur, Türkiye'deki müzik eleştirisi hakkında söz yoktur, blokflüt öğretiminin okullarımızda nasıl yapıldığı anlatılmaz, Necdet Remzi Atak ile Ferhunde Erkin'in yirmi yaş resminin belgesel değeri bilinmez, Türk halk müziğindeki altı dizinin (ayağın) dökümü ve çizimi yoktur. Düşünce üreten ve gerçekten yaratıcı nitelikte maddelere rastladıkça, siz de bizim kadar sevineceksiniz. Sorularınıza teşekkür ederim.

II. Meşrutiyet Basını Üzerine Bazı Tesbitler

■ Tevfik ÇAVDAR

Türk basınının günlük organlarını incelerken bunlara egemen olan başka deyimle başat nitelikteki özelliklere ayrıca değinmekte yarar olacaktır. Basınının başat özellikleri bir kaç temel dönem olarak ele alınabilir. Bu dönemler şunlardır:

II. Meşrutiyet Dönemi 1908-1918
Mütareke ve Milli Mücadele Dönemi 1918-1922
Cumhuriyet Geçiş Dönemi 1922-1925
Tek Parti Dönemi 1925-1945
Çok Partili Dönem 1945-1960

Tekelleşme Dönemi 1960'dan günümüze kadar geçen dönem. (Günlük basın örnekleri üzerinde (belirli önemli dönemler itibarıyla dururken, arada, yukarıda açıkladığımız dönemlerin temel niteliklerini de sergilemeyi düşündük.

II. Meşrutiyet Basını ile ilgili olarak şu ana varsayımları öne sürebiliriz:

a- İkinci Meşrutiyet basını kökleri itibarıyla 1838'e kadar dayanan, büyük ivmesini 1860'lı yıllardan alan bir trendin son dönem kesitidir.

b- Bu dönemde basın yaşamını belirleyen, onu yönlendiren değişkenlere yenileri katılmıştır. Parlamento, Partiler arası mücadele, dış ve iç dinamiklerin devrimindeki hızın ve karmaşıklığın artışı, iletişim araçlarındaki gelişim ve nicel yaygınlık.

c- Basın çalışanlarının ortalama eğitim düzeyinin yükselmesi ve bunun yarattığı olumlu sonuçlar.

Bu varsayımlarda ileri sürülen yaklaşımların sonucunda oluşan ve gelişen II. Meşrutiyet basını bir anlamda günümüz basınının çekirdeğini de teşkil etmiştir.

Bu dönem basınının genel sayısal değerlendirmesini yapabilmek için elimizde çok sınırlı kaynak mevcuttur. Bunların başlıcalarını Hıfzı To-

puz, Servet İskit ve Ahmet Rasim'in basın tarihi üzerine yazdıkları ya da anıları meydana getirmektedir. Ne var ki gene bu dönemi içeren bir başka yapıt sayısal bilgiler vermede ve dönemin basınına yansıtma önemli bir yer tutmaktadır. Bu çalışma Ahmet Emin Yalman tarafından ABD de yapılan bir doktora tezidir. Yalman'ın bu çalışması Columbia Üniversitesi tarafından "Studies in History economics and Public law" dizisi içerisinde "The Development of Modern Turkey as Measured by its press" adıyla yayınlanmıştır. Bu yapıt toplumsal gelişme ile basının içeriği arasındaki (bir anlamda) doğrusal ilişkiyi başarılı biçimde ortaya koymaktadır. Ne yazık ki aradan geçen 70 yıla karşın aynı nitelikte bir basın çözümlemesi yapılamamıştır.

Yalman'ın yapıtına ve onu daha da genişleten ek kaynaklardan yararlanarak şu tesbitleri yapabiliyoruz:

1- Meşrutiyet öncesinden, daha doğrusu birinci meşrutiyetten yirminci yüzyılın başlangıcına kadar geçen dönem içerisinde gazetelerin günlük tirajı şu gelişimi göstermiştir.

Yıllar	Günlük Tiraj	İndeks Sayı
1875	119 057	100
1880	130 883	110
1885	149 137	125
1890	153 884	129
1900	177 924	149

Bu bilgiler o günlerde kullanılan basın pullarının sayısından bulunabilmektedir. Elimizdeki bu verilere göre 19. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı günlük basınının ortalama olarak yılda yüzde 1.6 dolayında tiraj aldığını söyleyebiliriz. Batıdaki basının yaşamının yıllık gelişimine göre bu nicel değişiş çok azdır, hatta gelişmeden ziyade bir yerinde sayma olarak nitelenebilir.

2- II. Meşrutiyet Dönemi'nin ortalarında yani 1914'de önemli gün-

lük basın organlarının başlıcaları sayfa sayıları itibarıyla şu görünümde-
dir:

Tanin, her gün altı sayfa olarak yayınlanmaktadır.

Sabah, günde dört sayfa olarak yayınlanmaktadır.

İkdam, günlük altı sayfa olarak yayınlanmaktadır.

Tercümanı Hakikat, günde dört sayfa olarak yayınlanmaktadır.

Tasvir-i Efkâr, günde altı sayfa olarak yayınlanmaktadır.

İfham, günde dört sayfa olarak yayınlanmaktadır.

Bu günlükler içerisinde kamuoyu üzerinde önemli etkileri olanların başında Tanin, İkdam ve Sabah gelmektedir. Tanin İttihat ve Terakki doğrultusunda yayın yaparken başyazıları Hüseyin Cahit (Yalçın) tarafından düzenlenmekteydi. İkdam ise "Her gün sabahları neşrolunur, siyasi, ilmi, ticari Türk gazetesidir" kendisini tanımlamaktaydı. İkdam'ın o günlerdeki sayılarını inceleyen şu iki noktayı belirgin olarak görebiliriz. Birinci nokta Meclis-i Mebusan tartışmaları adeta Tutanaklarının aynen yinelenmesi biçiminde ayrıntılı olarak yayınlanmasındır. Diğer nokta ise Borsa ve ekonomisi haberlerinin çokluğudur. İkdam'ın başyazarı Ali Kemal'dir. Başyazılarında sürekli bir biçimde İttihat ve Terakki'ye karşı görüşlerini yansıtan Ali Kemal'in 2 Ocak 1909'da yayınlanan başyazarı bugün bile güncelliğini korumaktadır. Dil konusunu ele alan bu yazının önemli bölümlerini aynen aktarmak istiyoruz. Böylece TRT'nin dile getirdiği yeni sınırlamaların ne oranda çağının gerisinde kaldığını da ortaya koymuş olacağız. "Ne Kazanırız, gene lisan-ı Osmaniye dair" başlıklı bu yazıda Ali Kemal şunları vurgulamaktadır:

	Tutarlılık Oranı
Sabah	0.262
Yeni Gazete	0.276
Tanin	0.284
İkdam	0.346
Alemdar	0.452
Tanzimat	0.634

"Evet, tekrar ederiz; Türkler dolayısıyla Osmanlılar için meseleyi lisanıye adeta büyük bir meseleyi hayatiyedir. Lisanca o edemediğimiz tekamülü, tebdili, hülasa adıyla sanıyla o inkılabı vücuda getiremezsek kavmiyeti Osmaniye müstahak müstaid olduğu mertebeye kemal-i bahş edemeyiz."

"Türkçemiz, lisan-ı resmi bir tarafta dursun hatta lisan-ı adide bile menafii tabit gördüğümüz bütün o sahte (süslemelerden) kurtulmadıkça bilad bir lisan-ı Osmani olamaz"

"Elimizdeki verilere göre 19. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı günlük basınının ortalama olarak yılda yüzde 1.6 dolayında tiraj aldığını söyleyebiliriz. Batıdaki basının yaşamının yıllık gelişimine göre bu nicel değişiş çok azdır, gelişmeden çok bir yerinde sayma olarak nitelenebilir"

"Ne yapmalıyız. Böyle gördük, gördüğümüz gibi yazıyoruz. Henüz düşündüğümüz gibi yazmak derecesine teali edemedik. Mamafih Hamid'in dediği gibi: insan yalnız görmeğe değil göstermeye de müstaittir.

Hülasa, bu şaibelerden tenzih etmekçe lisanımızı kavmimizin bihak feyzine hizmet eder mertebeye is'al eyleyemeyiz. Filhakika bugün:

Osmanlı lisanı bu lisandır
Seyreyle ne bahr-i kerandır

diyoruz, fakat bu hükmümüz nehüz sahih değil"

"Türkçemizin en büyük noksanı fıkdanı tabiiyeti, Türklüğün o saffeti mümtazesine rağmen safvetinden mahrumiyeti ise nakize-i diğeri de, ne için saklamalıyız kaidesizliğidir, doğru yazı yazabilenimiz içimizde var mıdır."

"İngilizlerin, Fransızların, Almanların, hatta Rusların lisanca, edebiyatça bütün o harikülade tecellileri nedendir? Çünkü, lisanları milyonları mütecaviz bir cemaat-i azimeye müntezirdir. Çünkü düşünceleri böyle bir fesahatı bi-innihaye mazhar-
dır. İşte bu ihtişam Türkçeye de müesser olabilir. Türkçe öyle muhteşem, o derece vasi bir cihanın tercümanı beyanı mertebesine erebilir."

Ali Kemal'in bu başyazarısından aldığımız bu bölümleri diline dokunmadan aynen yansıttık ki günümüz dilci olduğunu iddia eden Osmanlıca hayranları okuyup (anlayabilirlerse) anlayıp, ders alsınlar. Ali Kemal (ki kendisi önemli bir Osmanlı aydınıdır, bu yönünü vurgulamamız bir vicdan borcudur) bu yazısında açık bir biçimde Atatürk'ün dil devriminin ilkelerini ortaya koymaktadır. Söyledikleri Atatürk'ün dil üzerine söyledikleriyle adeta özdeşir. Dilde arınma, milyonlara yaygın ortak bir bileşkenin bulunması ve sağlam dil bilgisi ile yazım kurallarının yaratıl-

ması.. Ali Kemal'in istedikleri budur.

3- Elimizdeki sınırlı bilgilere göre 1913 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nda yayınlanan dönemsel yayınların tür ve miktarları şu düzeydedir:

Mizah Dergisi 3, Resimli (bir anlamda magazin) Dergi 11, Okul ve Çocuk Dergisi 11, Kadın Dergisi 2, Dini Dergi 6, Meslek Dergisi 4, Tarım Dergisi 5, Askeri Dergi 5, Bilimsel Dergi 7.

Kuşkusuz bunların içeriklerinin bu niteliklere uygun olup olmadığı konusunu tartışmalıdır.

Konu	Ortalama yer	Değişim Katsayısı
Baş makale	9.135	0.24
Fıkralar	9.805	0.38
Roman, makale vb.	14.313	0.22
Haber	49.570	0.09
İlan(Reklâm)	17.177	0.49

Bu ortalama yer, tüm gazete alanının yüzde bölümü olarak hesaplanmıştır.

8- Konuların ortalamaya göre dağılımı (ortalama 100 kabul edilerek hesaplanan indeks sayı biçiminde) aşağıdaki tabloda yer almıştır.

	Başyazarı	Fıkra	Roman, Makale	Haberler	Reklâmlar
Tanin	67.5	70.7	125.2	91.5	137.5
Alemdar	101.2	90.6	133.3	106.3	58.6
Tanzimat	122.6	170.5	101.2	111.7	12.8
İkdam	68.7	129.3	75.8	87.4	156.2
Yeni Gazete	111.3	65.7	80.2	107.8	107.4
Sabah	128.5	73.1	84.3	95.1	127.4

4- Aynı yıl içerisinde yabancı dillerdeki dönemsel yayınlar (bunlara günlüklerde dahildir) şu düzeydedir:

Fransızca 10, Rumca 18, Ermenice 23, Arapça 3, İngilizce 1, Almanca 1, İbranice 4, Fransızca 1.

Bunlardan Fransızca, Ermenice ve Rumca yayınlananlardan 19'nun günlük olduğu bildirilmektedir.

5- II. Meşrutiyet Dönemi'nde Basın merkezi sayılabilecek odaklar şu kentlerdi: İstanbul, İzmir, Selânik, Konya, Trabzon, Beyrut, Bağdat. İstanbul'dan sonra en önemli merkez Selânik sayılabilir. Bu kentte Türkçe Yeni Asır gibi izleri günümüze kadar uzanan bir gazetenin yanı sıra 20 gazete daha çıkmaktaydı. Bunların içerisinde Bulgar ve Rum ayrılıkçı hareketlerinin gazeteleri olduğu gibi sosyalist, hatta "Silah" gibi anarşist doğrultuda yayın organları bile vardı. İstanbul dışında (o günlerin deyimiyle taşrada) 93 Türkçe, 11 Rumca, 19 Ermenice, 117 Arapça, 15 diğer dillerde dönemsel yayın yayınlanmaktaydı.

6- Ahmet Emin Yalman'ın yaptığı içerik çözümlemesinin verilerini kullandığımızda günlüklerin düşüncelerinde ve siyasal görüşlerindeki tutarlılık açısından şu görüşümü koruduklarını görüyoruz:

Tanzimat, İkdam ve Alemdar gibi muhalif görüşlü yayın organlarının daha bir tutarlı oldukları bu indeks sayılardan anlaşılmaktadır.

7- Bu gazetelerin çeşitli konulara ayırdıkları yerlerin ortalaması ise şöyledir:

Özellikle ilanların muhalefet gazetelerinde diğerlerine oranla düşük olduğu yukarıdaki tablodan açık bir biçimde gözükmektedir.

9- II. Meşrutiyet Dönemi'ndeki günlüklerin önde oldukları konular itibarıyla ayrımı yapıldığında şunu görmekteyiz:

- a- Genel Dünya politikasına ilişkin haberler: Tanzimat
- b- Türk dış politikasına ilişkin haber ve yorum: Tanin, Tanzimat
- c- İç politika haber ve yorumları: İkdam, Alemdar
- d- Siyasal parti haberleri: Tanzimat
- e- Ekonomi konuları: Sabah, İkdam
- f- Din konuları büyük gazetelerin hepsinde çok az.
- g- Roman dizileri: Sabah
- i- Resmi İlan: Tanin

Kısaca sergilediğimiz bu bilgilere dayanarak II. Meşrutiyet basını konusunda şu noktaların altını çizebiliriz:

i- Tüm basın iç politika ve dış siyasetteki gelişmelere karşı çok duyarlı.

ii- Makale, Roman vb. ye önemli bir ağırlık veren nitelikte bir basındır II. Meşrutiyet basını. Ünlü deyişle o dönemin gazeteleri "Okunmak için" yayınlandıkları izlenimini vermektedir. Kuşkusuz nitelik sorunu her zaman söz konusu olabilir. Ne var ki dönemin koşulları içerisinde olayı ele aldığımızda nitelik açısından da çok geri bir düzeyin bulunmadığını söyleyebiliriz. ■

Sinemamızda Önemli Adımlar:

"Bir Yudum Sevgi" ve "Fırar"

■ Haldun ARMAĞAN

2 1. Antalya Şenliğinin iddialı filmleri arasında yer alan "Bir Yudum Sevgi" ve "Fırar", birbiri ardına gösterime girdi. İki filmi de izledikten sonra, ilkinin ödüllendirilmesine (her iki anlamda) karşılık, "Fırar"ın tek bir dereceye bile girememesine şaşmamak elde değil. Kuşkusuz, bu yargımı belirtirken, birinin diğerinden çok iyi (ya da kötü) olduğunu söylemek istemiyorum. Ancak, "Fırar"ın son dönem

Türk sinemasının en iyi örneklerinden biri olduğunu da, vurgulamadan geçemeyeceğim.

Atif Yılmaz'ın "Bir Yudum Sevgi"si ile Şerif Gören'in "Fırar"ı sinemasal başarıları ile dikkati çekiyor öncelikle. Tipler, görüntüler ve oyuncu yönetimi, genelde bugüne dek alıştığımız Türk sinemasından çok farklı yansımalar içeriyor. "Bir Yudum Sevgi", gecekondu yaşamın-

dan bir kesit sunarken, sağlıklı kentleşme ve bunun getirdiği sorunlara değinip geçerek, bu fonda kurulan bir aşk öyküsünü, işçileşme süreci ile bütünleştiriyor. "Fırar" ise cezaevine düşen bir kadının, çocuklarını görememenin özlemine dayanarak, kaçışının öyküsü.

Genel çerçeve bu olmakla birlikte, "Bir Yudum Sevgi" de yaratılan atmosfer, "Fırar" da ise, anlatım sorununun aşılması ön plana çıkıyor. Atif Yılmaz, son yıllardaki çalışmasında senaryoya giderek, daha çok önem veriyor. "Selvi Boylum, Al Yazmalım"da Cengiz Aytmatov, "Mine"de Necati Cumalı'nın öykülerinden yola çıkarak oluşturulan senaryoları, ustaca sinemalaştıran Yılmaz, bu kez genç yazar Latife Tekin'in yaşanmış bir olaydan esinlenerek yazdığı senaryoyu işliyor. Senaryo çalışmasına Atif Yılmaz da katıldığı için, sorumluluğun ortaklaşa olduğu ortada. "Bir Yudum Sevgi", Yeşilçam'ın bilinen kalıplarını kullanıyor; bu konuda köktenci bir yaklaşımı yok. Ama, "ayağı yere basan" kişilikler çizilmesi ve diyalogların tutarlılığı filme "ayrışıklık" kazandırıyor.

Bu ayrışıklığı gölgeleyen bazı öğeler de yok değil. Türk sinemasının sağlıklı bir yapıya kavuşması ve bir takım yanlış alışkanlıklardan kurtulması için, filmlere "büyüteçle" bakmak, —en azından bugün için— gerekli, diye düşünüyorum. Çıkış noktası olarak, bir "kadın filmi" görünümünü taşıyor, "Bir yudum Sevgi". Oysa, Aygül tipinin, bir bilinçlenme ve başkaldırma süreci var. Bu ise, mutsuz ve yaşam koşullarının aşındırdığı bir evlilikten kendisini kurtarmasıyla sonuçlanıyor. Bu noktada; aklı bir soru takılıyor: Aygül, başına buyruk, dileğini yapma özgürlüğünün peşinde olan bir tip mi; yoksa, çalışma yaşamına atılarak, ekonomik bağımsızlığını elde etmesine koşut olarak geliştirdiği bilinçle, yaşantısına farklı bir pencereden bakmaya mı başlıyor? Film, Aygül'ü "başına buyruk" olarak görüyorsa; bir evlilikten kaçarak, diğerine gitmesi havada kalıyor. İkinci görüşten yana ise, Aygül'ün işsiz kocasının çok silik gösterilmesi, Cemal'le birlikteliğinin, salt cinsel doyuma indirgenmesi; nasıl açıklanacak?... Film gecekondu yaşamının beraberinde hızlı bir değişim sürecini içermesi ve değer yargılarının hızla çöküntüye uğramasını, kısaca anırtmalarla (kadınların toplu halde cinsellik üzerine konuşması,

"Victor Victoria" / Yönetmeni: Blake Edwards

Cemal-Aygül birlikteliğinin Aygül'ün evinin taşta tutulmasına dek tepki görmesi, büyüclüğün, üfürükçülüğün geçerliliği, bunun yanı sıra, "yatmak" için ev ayarlanabilmesi, gibi.) anlatmayı başarıyor. "Bir Yudum Sevgi", birden çok izleği işlemek gibi kaygı gütmüyor. Böylelikle derinliği ve psikolojik boyutu olan bir film yapma şansı da doğmuş oluyor. Ancak özellikle ikinci yarıda, ağırlık cinsellik izleğine kaydırılarak, Aygül ve Cemal ilişkisi, neredeyse sağlıklı bir yapı üzerine kuruluyor. İşsiz ve silik bir kişiyle evli kadınla; çirkin, dünyası olmayan bir kadınla evli erkeğin öyküsü olmamalıydı, bu film. Bu kolaylığa kaçılması, filmin bir takım koşulların izini süreceğini haber veriyor zaten. Filmin afişinden tutun, yaratıcılarının açık konuşmalarına varıncaya dek nedense cinsellik izleği ötekilere oranla ağır basıyor. Oysa, yaşamın içinde cinsellik ne denli varsa, filmde de o derece yansımak zorunda. Çünkü, Aygül (filmin en çok ağırlık kazanan kişisi olduğu için ayrıyorum) yalnızca, cinsel doyumsuzluk içinde olan bir kadın değil; dört çocuk annesi, gecekondu yaşam savaşını veren, işçileşen, gündelik ilişkilerinde kendini de yargılayabilen, kimlik değiştiren bir kadın.

"Fırar" ise, çizdiği kadın tipine, daha çok sahip çıkıyor. Başından sonuna dek, Ayşe'nin (Hülya Koçyiğit) psikolojik gelişimini, iç dünyasını, kişiliğini oluşturan yapı taşları, birbiri ardına, doğallıkla anlatılıyor. Gerekte cinayet işleyebilecek denli gözü kara olan Ayşe'nin, sevecen bir anne kimliği ile birlikte dişliliğini kullanan bir kişiliğe bürünmesi, filmde yerli yerine oturuyor. Şerif Gören, olay aktarmacılığı yapmayarak; film kişilerinin, olayları yönlendirmesi yolunu seçiyor. Yapıya düşmeden; dahası, tek bir

"Fırar" / Atif Yılmaz

"Bir Yudum Sevgi" / Şerif Gören

açık sahneye yer vermeden, erotizm yaratmak; cinselliği dozunda kullanmak gibi, güç bir işi başarıyor. Üstelik, filmin ilk yarısı "erkeksiz kadınlar", diğeri de "kadınsız erkekler"den oluşan bir çevrede geliştiği halde... Hülya Koçyiğit'in ve Talat Bulut'un "gerçek" oyuncu olarak görüldüğü "Fırar", müzikteki yetersizlik ve finalde melodrama kaçış dışta tutulursa; Türk sineması için, "yeni bir soluk" biçiminde nitelelenebilir.

ŞUBAT (42) SAYISI
ÇIKTI!

GÜNEY AFRİKA ve
IRKÇILIK ÖZEL BÖLÜMÜ

• Güney Afrikalı Karaların Genç Yazını • Güney Afrika Tutuşuyor • Emperyalizmin Ümit Burnu'nda Yükselen Kalesi • Haberler... • Mangane Serote, Christopher Van WYK, Ingoapele Madingoane, Breyten Breytenbach'dan şiirler • Alex La Guma'dan öyküler •

• 1985 Uluslararası Gençlik Yılı Yazıları • Mazhar-Fuat-Özkan ile konuşma • Halkoyunları Dosyası • Kampuçya Gerçeği • Pol Pot Rejiminin Suçları ve Uluslararası Gericilik • Üniversitelerden, işyerlerinden, kültür-sanat dünyasından haberler... •

★
YARIN'ı 250 lira yerine yarı fiyatına edinebilmeniz için Abone Kampanyası yalnızca bir ay daha uzatıldı... YARIN'a bu ay abone olmayı, abone bulmayı unutmayın!

★
Abone koşulları: Yurtiçi/Yıllık 1650-Altı Aylık 880 TL. Yurtdışı/Yıllık 30 DM-Altı Aylık 16 DM. (KDV Dahil.)
Tek istekler için 250 liralık (KDV dahil) posta pulu gönderiniz. Posta Çeki: No:16486 o.
Yazışma adresi: P.K. 723, Kızılay, Ankara

Mümtaz İdil: "Türkiye'de Başarılı Romanlar Yazılmadığı Düşüncesinde Değilim"

☆ "Gerçeklik ve Roman" adlı çalışmanızla, Akademi Kitabevi'nin Deneme-İnceleme-Eleştiri ödülünü aldınız. Ödüller hakkında düşünceleriniz?

★ Son yıllarda, biraz da ödüllerin çoğalması nedeniyle olsa gerek, ödül kazanmak öneminden çok şey yitirdi. Önemli olan kitabın satışındaki artış ise, bir köşe yazarının kitabınızdan söz etmesi, çoğu zaman ödül kazanmaktan daha etkili olabiliyor. Ama işe edebiyat açısından baktığımızda, ödülün anlamı daha farklı oluyor. Ödül bir edebiyatçı için, kitabın yazarına getireceği "ün" çok ötesinde bir şey. Akademi Kitabevi ödülleri ise, ilk yapıtlara verilmesi nedeniyle, edebiyat ağırlığı daha fazla olan bir ödül konumundadır. Öncelikle, adı hemen hiç duyulmamış bir yazarı "sanat piyasası"na sürdüğü için, birtakım riskleri göze almaktadır: Sözgelimi, ödüllendirilen yazar buna "layık" olduğunu kanıtlayabilecek midir ya da ödüllendirilen kitap gerekli ilgiyi görecektir? Bir yazarın ilk yapıtına ödül vermek, Yaşar Kemal'e ya da Aziz Nesin'e ödül vermeye benzer. İkincisinde, verdiğiniz ödülün yerini bulduğundan eminsinizdir. Diğerinde ise, ne kadar inanarak verilmiş de olsa, kitap ödülü ne kadar hak etmiş de olsa, yazarın ileriye dönük çalışmaları konusunda sürekli kuşku yaratacaktır. Bu açıdan bakıldığında, Akademi Kitabevi ödülleri "sanat piyasası" yönünden olmasa da, edebiyata hizmet yönünden oldukça önemli bir yer tutuyor. Böyle bir ödülü almak benim için gurur verici oldu.

☆ Ülkemizde inceleme-araştırma alanında özendirici unsurların az olması yanında, bu alanda ürün veren yazarların azlığı da dikkati çekiyor. Bu açıdan belki de ödül daha da anlamlı oluyor sizin için.

★ Bence, sanatın hangi dalında olursa olsun ödül almak önemli bir şey. Çünkü ödül, bir sanatçı için yaptırım unsurudur. Özellikle de yeni yazarlar için edebiyat alanında "profesyonelleşmek" anlamına geliyor. Öte yandan, ödüllerin çoğalmasıyla

birlikte ortaya bir tartışma çıktı: Ödüllere karşı olmak veya ödüllerden yana olmak biçiminde. Bence, mutlaka iki kanattan birini seçmek gerekmiyor. Kuşkusuz, herkese ödül verme olanağı yok, ama Asım Bezirci gibi, 56 kitap yayınlamış bir incelemeci, hiç ödül almadığı halde bu alanda ülkenin en saygın kişileri arasında sayılıyor. Yani, ödül almak mutlaka gerekli değil, ama karşı olmak da yanlış. Ödül dağıtımlarında duygusal, politik ya da bambaşka nedenler etkili olabilir, ama bunlar düzeltililebilecek konulardır ya da kabul edilmesi gereken zorunluluklardır. Taraf tutmayan edebiyat olmaz. Tarafsızlık konusunda en iddialı olan bir edebiyat ürününde bile, yazarın kendine yönelik bir tarafı olduğu söz konusudur. Üstelik, inceleme-araştırma alanında bu tarafılık kendini daha çok gösterdiğinden, verilen ödülü bir yana bırakın, yazdığınız bir tek yazı bile, şu veya bu şekilde birilerine dokunacağından, tartışmaya açıktır. Çünkü, inceleme yazıları alternatifler kümesinden oluşur: Karşınıza bir kuram almadan —ya da bir dünya görüşü—, başka bir kuramı savunma olanağı yoktur. Edebiyatın daha ileri gitmesinde bu kuramlar arası çatışmalar ve onların ürünü olan sanat akımları temel oluşturmaktadır. Sanatçılar da bu çok yönlülük içinde yerlerini alır ve ürünlerini daha mükemmel bir bütünlükte vermeye çalışırlar. Ama, ülkemize edebiyat kuramcılığı ve edebiyat bilimi çok geç girmiştir. Bu alanda özgün yapıt veren yazar sayısı da çok azdır. Varlık dergisinin açtığı yarışma inceleme-araştırma alanında yapılan çalışmaların azlığını göstermesi açısından iyi bir örnek. Her şeyden önce inceleme araştırma alanı hem nankör, hem de çekiciliği çok az olan bir alandır.

☆ Evet, bu konuda birçok örnek getirmek mümkün. İnceleme-araştırma kitapları çeviri bile olsa, ünlü imzalarla da çıksa yeterince ilgi görmüyor...

★ Bunun en güzel örneğini yayınlarınız arasında çıkan ünlü Sovyet edebiyat bilimcisi Gennadiy Pospe-

lov'un "Edebiyat Bilimi" adlı kitabı. Kitap Türkçeye kazandırılmış en önemli bilimsel kitaplardan biridir. Üstelik, kitabı Pospelov'un başkanlığında bir bilim adamı grubu hazırlamış ve çeşitli dillere çevrilmiş. Yazarlar kadar okurun da ilgi gösterici baskısını yapabilecek olan bu kitap henüz birinci baskısındadır. Kitapta yazan her şey herkes için doğru olmayabilir, ama mutlaka okunması gerekli. Edebiyat tarihinin hiçbir döneminde salt *esin* ile ürün verilmemiştir. Silah kaçakçılığına başladıktan sonra "kısa" şiir yaşamı sonlanan Arthur Rimbaud'un şiirlerini bile "esin" ile açıklamanın olanağı yoktur. Yazar, ürün verdiği alanın gelişim sürecini, öncelikle bilmeden ürün vermeye kalkarsa, Amerika'nın sık sık "yeniden keşfedilmesi" tehlikesi var olacaktır. Edebiyata ilişkin kuramsal kitaplar bir yazara nasıl yazması gerektiğini öğretmez, ama nasıl yazmaması gerektiği konusunda bir fikir verebilir, en azından taklitçiliğe düşmemesini sağlayabilir. Bu da az şey değildir. Edebiyat kültürüyle yeterince donanmış olmak, gereksiz tartışmaları önleyeceği gibi, kimi tartışmaların da edebiyat dışına çıkmasını önleyecektir. Sözgelimi, eğer bugün hâlâ köy romanı - kent romanı tartışması sürüyorsa, bunun temelinde doğalcılık-gerçekçilik çekişmesi yatmaktadır. Bunun dışındaki tüm yaklaşımlar edebiyat dışı yaklaşımlardır.

☆ Kitabınızda ağırlıklı olarak "batı" romancılığına değinmişsiniz. Dergilerdeki yazılarınızda da bu ağırlık kendisini duyuruyor. Türk romanı üzerinde çalışmalarınız var mı?

★ Son zamanlarda tüm çalışmalarımı Türk romanı üzerine yönelttim. Şunu hemen söyleyebilirim ki, roman üzerine yazı yazan araştırmacıların bir çoğu gibi, romanın batıya özgü bir sanat türü olması nedeniyle Türkiye'de başarılı romanlar verilmediği düşüncesinde değilim. Yani, Türkiye'de roman geleneğinin olmaması, "iyi" roman yazılmadığının bir açıklaması olamaz. Kaldı ki, yazılmaktadır. Bu mantıkla hareket edilirse fotoğraf, resim, müzik, şiir, bale gibi sanatlarda da hiç örnek çıkmaması gerekir. O zaman, Nazım Hikmet'in fütürist şiirlerini, Abidin Dino'nun desenlerini, Zülfü Livaneli'nin müziğini, Burhan Doğançay'ın resimlerini, Meriç Sümen'in balerinliğini neyle açıklayacağız? Eğer getirilmek istenen nokta "yetenek" ise hiç mi yetenekli romancı çıkmadı bugüne dek? Yaşar Kemal, salt batıya ilginç gelen doğu fantezilerini işlediği için uluslararası bir üne sahiptir, dersek, Marquez'in ya da Asturias'ın romancıları salt Latin Amerika fantezileriyle açıklanabilir mi?

BİLİM_{ve} SANAT

5. yılda
En güzel
dostluk armağanı

KİM KORKAR MATEMATİKTE?
Nazif Tepedelenlioğlu
300 TL.

NÜKLEER TEHLİKE
Nükleer Silahlar ve Nükleer Savaş
Haluk Gerger
400 TL.

HEP ARANIZDA OLACAĞIM
Frederic Joliot-Curie'nin Yaşam öyküsü
Güney Gönenç
450 TL.

EDEBİYAT BİLİMİ I
Gennadiy N. Pospelov
Çeviren: Yılmaz Onay
450 TL.

BEN BİR FİZİKÇİYİM
Aleksandr Kitaygorodski
Çeviren: Osman Gürel
450 TL.

ASİMOV AÇIKLIYOR
100 soru - 100 yanıt
Isaac Asimov
Çeviren: Aykut Göker
600 TL.

EDEBİYAT BARIŞ VE ÖZGÜRLÜK
Lotus Edebiyat Ödülleri Seçkisi
Düzenleyen: Aziz Çalışlar
650 TL.

IRK VE İRKÇİLİK DÜŞÜNCESİ
Alâeddin Şenel
450 TL.
Abonelere % 25 indirimli

CİLTLER

- 1. Cilt (1-12) 2000 TL.
- 2. Cilt (13-24) 2000 TL.
- 3. Cilt (25-36) 2000 TL.
- 4. Cilt (37-48) 2000 TL.

Okuyucularımız, dergi, cilt ve kitap isteklerini Sümer Sokak, 36/1-A Kızılay-Ankara adresinden yapabilirler... Tel: 30 28 16

kitaplığınızda

BİLİM_{ve} SANAT

aydınlığı

Gennadiy N. Pospelov
EDEBİYAT
BİLİMİ
II
çeviren:
Yılmaz Onay

Beklenen

2. Cilt de

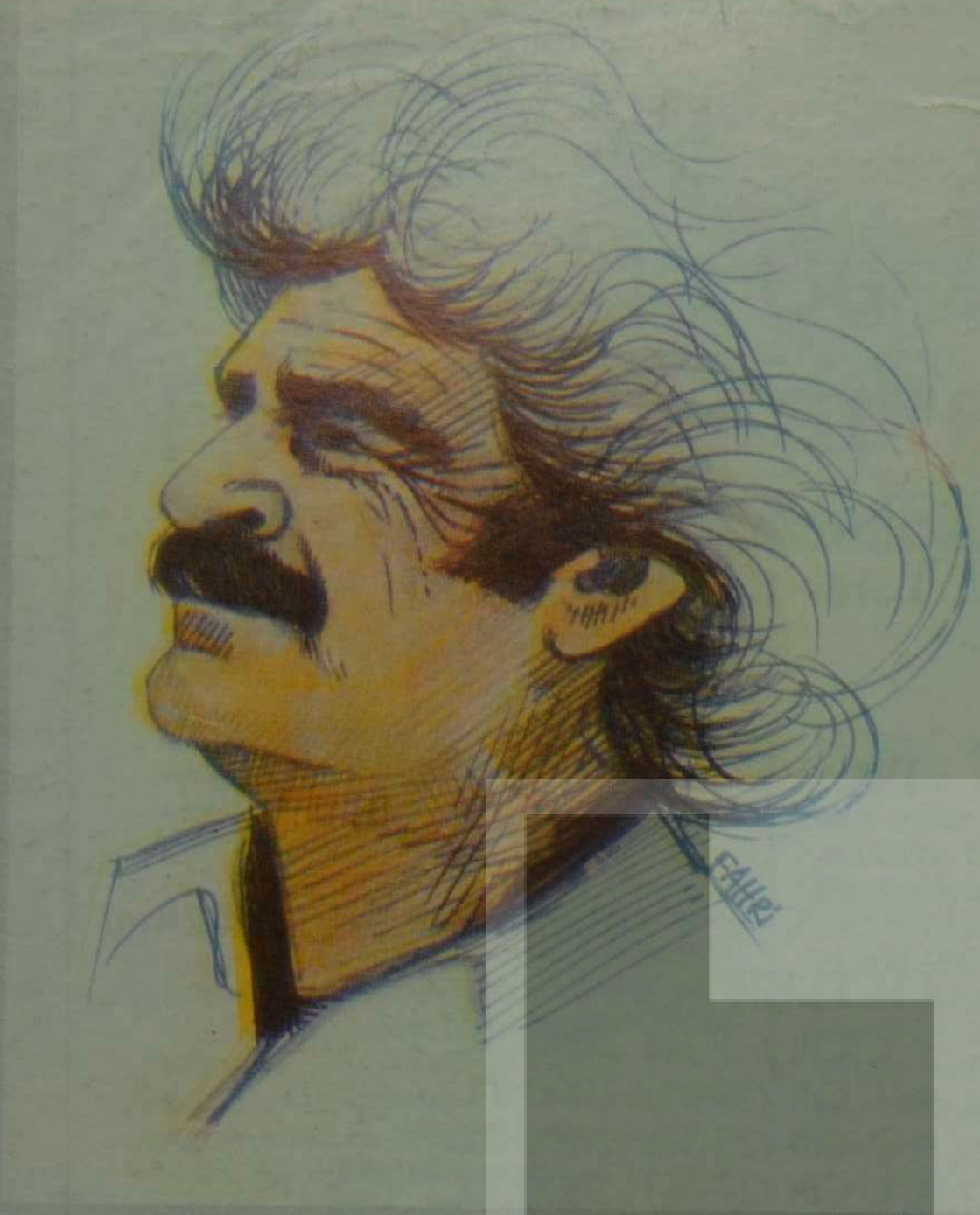
çıktı

Okurların ısrarla sordukları Edebiyat Bilimi
II. Cilt de Bütün Kitapçılarda

Eder 900 TL.

hasan hüseyin

BÜTÜN ŞİİRLERİ

isten çıktım
sokaktayım
elim yüzüm üstüm basım gazete
gece leylâk
ve tommuk kokuyor
yaralı bir sakim olursun yüreğin
uy anam anam
haziranda ölme zor!

1	Acıyı Bal Eyledik	350.—
2	Oğlak	500.—
3	Kızılırmak	350.—
4	Temmuz Bildirisi	300.—
5	Kelepçemin Karasında Bir Ak Güvercin	500.—
6	Ağlasun Ayşafağı	650.—
7	Koçero Vatan Şiiri	650.—
8	Haziranda Ölmek Zor	400.—
9	Filizkiran Fırtınası	400.—
10	Acılara Tutunmak	400.—
11	Işıklarla Oynamayın	400.—
12	Kavel	300.—
13	Kızıl Kuğu	350.—
14	Kandan Kına Yakılmaz	600.—

TÜSTAV

bilgi yayınevi

Meşrutiyet Cad. 46/A Yenışehir - Ankara
Telf. : 31 16 65 - 31 81 22

DAĞITIM :

İSTANBUL : Bilgi, Karatekin, Özgür
ANKARA : Bilgi, Adaş, Ali Sipahi
İZMİR : Datic, Bük

